Livets spejl

Vandringer på Asminderød, Grønholt og Humlebæk kirkegårde

Henriette Kragh Jacobsen

Henriette Kragh Jacobsen

Livets spejl

Vandringer på Asminderød, Grønholt og Humlebæk kirkegårde

FREDENSBORG-HUMLEBÆK LOKALHISTORISKE FORENING

2011

Livets spejl. Vandringer på Asminderød, Grønholt og Humlebæk kirkegårde

© Forfatteren, Fredensborg-Humlebæk Lokalhistoriske Forening.

Redaktion: Bent Skov Larsen, Carl Nielsen, Henriette Kragh Jacobsen.
Udgivet 2011 af Fredensborg-Humlebæk Lokalhistoriske Forening.
For- og bagsideillustration: Fotos taget af Heidi Ølgaard.
Hvor intet andet er nævnt, er bogens fotografier taget af Heidi Ølgaard i 2009-10.
Opsætning og tryk: Ilsted Tryk, Nivå
ISBN: 978-87-990322-6-6
Bogen er udgivet med støtte fra:
Asminderød sogns menighedsråd
Dansk lokalhistorisk forening
Fredensborg kommune: Kultur- og Turismeudvalg
Grønholt sogns menighedsråd
Humlebæk sogns menighedsråd

Indholdsfortegnelse

Forord ..... side 4

To sogne bliver tre ..... side 6

Fra gravhøj til dødens have ..... side 8

Kirkegården som park og mindelund ..... side 28

Eftermæler og mindesmærker ..... side 36

Asminderød kirke og kirkegård ..... side 52

Kort over Asminderød Kirkegård ..... side 59

Grønholt kirke og kirkegård ..... side 108

Kort over Grønholt Kirkegård ..... side 113

Humlebæk kirke og kirkegård ..... side 134

Kort over Humlebæk Kirkegård ..... side 142

Torpen Kapel og kirkegård ..... side 164

Litteratur ..... side 166

Kildemateriale ..... side 167

Forord

Vi har i Danmark omkring 2.100 kirkegårde. Sammenlignet med andre grønne anlæg, rækker de ældste eksisterende kirkegårde langt tilbage i tid. Men uanset alder, fungerer kirkegården som samfundets spejl. Her fortælles om det, der var engang, om kultur- og lokalhistorie.

Vi kan registrere udviklingen i forskellige tiders gravformer og syn på døden. Vi kan på kirkegården søge spor af fortiden. Af vore forfædres liv og levned, af deres traditioner, af deres håb og drømme. Vi kan lade os inspirere eller belære. Kirkegårdene står så at sige i spændingsfeltet mellem fortiden og fremtiden.

De fleste, der besøger en kirkegård, gribes af en påmindelse om, at livet er flygtigt, og at vi alle skal herfra før eller siden. Den erkendelse afholder givetvis en del fra at besøge en kirkegård, med mindre det er absolut påkrævet. Modsat forholder det sig for andre, der vælger igen og igen at vende tilbage til graven med navnet på det menneske, der betød noget særligt for dem. Her har man mulighed for at mindes og for at give udtryk for sin sorg og hengivenhed.

I de senere år er det blevet mere almindeligt, at kirkegården også benyttes som et grønt åndehul. For nogle kan en vandretur på kirkegården give ro i sjælen, for andre er det spændende at studere de mange fortidsminder, som gravstederne med deres forskellige monumenter frembyder. Under alle omstændigheder er de smukke kirkegårde omkring vore kirker en uerstattelig del af vores kulturarv.

Foruden en personlig slægtsrelation har kirkegården tillige en langt bredere kulturel og historisk dimension. På kirkegårdens gravpladser kan vi læse navnene på de mennesker, gårde og huse, som engang var det levende fællesskab af mennesker. Gravstenenes indskrifter fortæller om den afdødes alder, fødested, erhverv, og måske får vi også oplysninger om vedkommendes liv og levned eller en særlig bedrift. Kirkegården er på den måde udtryk for et stykke autentisk lokalhistorie.

I det område, som Fredensborg-Humlebæk Lokalhistoriske Forening dækker, er der tre sognekirker: Asminderød Kirke i den nordlige del, Grønholt Kirke mod vest og Humlebæk Kirke i den østligste del. I tilknytning til sidstnævnte findes desuden Torpen Kapel.

Derudover kan byen Fredensborg prale af at have en slotskirke bygget som en del af residensslottet af samme navn. Til de tre sognekirker findes der tilhørende kirkegårde, som på grund af deres alder og geografiske beliggenhed er ganske forskellige.

Asminderød kirkegård hører til blandt de største i Nordsjælland. Den er kendetegnet ved både at lægge jord til en del berømtheder, samtidig med at der er mange familiegravsteder, der fortæller om de gamle slægter i Fredensborg og de omkringliggende landsbyer.

Den mindste af de tre kirkegårde, Grønholt, repræsenterer den gamle danske landsby-kirkegårdskultur eller bøndernes kirkegård. Humlebæk kirkegård er, som den nyest etablerede, karakteriseret ved sin romantisk anlagte og frodige, parklignende natur.

I de efterfølgende kapitler berettes der først kort om de tre nævnte sogne historisk set. Dernæst gives en generel gennemgang af danske gravpladsers historie, hvorefter kirkegårdens indretning og beplantning omhandles. Ligeledes præsenteres en række eksempler på monumenter, indskrifter og symboler.

Endelig gennemgås Asminderød, Grønholt og Humlebæk kirkegårde samt Torpen Kapel enkeltvis. Hvert kapitel indledes med et historisk rids af den enkelte kirkegårds historie. Herefter præsenteres en række personligheder, der ligger begravet på kirkegårdene. Hver omtale er så vidt muligt forsynet med et portræt, et billede af gravstedet samt af vedkommendes lokale bopæl, suppleret med illustrative billeder.

En særlig tak skal på den baggrund rettes til Bent Skov Larsen, der har skrevet kapitel 9 og 10, og til Heidi Ølgaard, der på forskellige årstider har fulgt forfatteren til de tre kirkegårde og taget de mange smukke fotos derfra. Desuden en tak til personalet ved de tre kirker for venlig imødekommenhed og assistance. Endelig en tak til Fredensborg-Humlebæk Lokalhistoriske Forening, der velvilligt står for udgivelsen af bogen.

I udvalget af medtagne personer er der ikke foretaget nogen bevidst form for prioritering, idet valget i allerhøjeste grad er faldet på muligheden for at indsamle et tilstrækkeligt kildegrundlag. Det har været et stort arbejde at indsamle såvel fotos som biografiske oplysninger om kendte og ukendte afdøde. Med gennemgangen af de navngivne gravmæler fortælles der et stykke vigtigt lokalhistorie om en række personligheder, som på hver deres vis har sat deres præg på vores nutidige lokalsamfund.

I den forbindelse skal der rettes en varm og stor tak til efterkommere og andre, som vi har haft kontakt til i vores søgen efter supplerende oplysninger og fotos, og som yderst beredvilligt har støttet projektet.

Èn af de omtalte personer, forfatteren Beatus Dodt, skrev som indledning til sin bog "Fredensborg" et ode, hvoraf her følger et uddrag:

"Thi af de mennesker, som på hin tid færdedes her, af mine ungdomsbekendte er kun få tilbage. Kun på kirkegården, hvor jeg så ofte i de lune sommeraftener vandrer hen, kun der kan jeg finde deres spor, der kan jeg underholde mig med dem, mens jeg langsomt går fra grav til grav. Her hviler I nu i fred. I har fundet eders kvarter, som jeg vel også snart skal finde mit. Indtil da, farvel, I kære! Når dommens engel lader sin mægtige basun lyde, og Herren kalder os til det sidste regnskab, da mødes vi atter."

To sogne bliver tre

Asminderød, Grønholt og Humlebæk sogne historisk set

I år 2010 findes der en kirke for hvert af de tre sogne: Asminderød, Grønholt og Humlebæk. Men sådan har det ikke altid været. Asminderød-Grønholt sogn har helt tilbage fra middelalderen været ét og samme sogn, dog med to kirker, hvorimod Humlebæk sogn i sognehistorisk henseende er et forholdsvis nyt sogn fra 1933.

Betegnelsen *sogn* dækkede oprindelig over et område, hvis beboere søgte den samme kirke. Siden 1100-tallet, da der blev indført tiende i Danmark, og det dermed var sognets indbyggere, der havde ansvaret for betaling af kirkens vedligeholdelse og præstens løn, har sognene haft nogenlunde faste grænser. I forbindelse med reformationen i 1500-tallet blev en del af de middelalderlige sogne dog lagt sammen.

Det geografiske sogn blev siden middelalderen også benyttet som afgrænsning af verdslige, administrative områder. Et sogn havde sædvanligvis en overskuelig størrelse, og samtidig var det praktisk, idet præsten var én af de få personer, der havde lært at læse og skrive. En sognefoged fungerede som en statslig embedsmand og havde både juridiske og administrative opgaver. I perioden 1841-1970 brugte man begreberne *sognekommune* og *sogneråd* eller *sogne-forstanderskab*, der svarer til vore dages byråd eller kommunalbestyrelser, og som bl.a. indebar, at den lokale sognepræst automatisk var medlem af sogneforstanderskabet.

Det var også tilfældet i Asminderød-Grønholt sogn, hvis geografiske grænser netop har dannet ramme om den tidligere kommune af samme navn, men også den efterfølgende Fredensborg-Humlebæk kommune.

Asminderød-Grønholt sogn

Dobbeltnavnet Asminderød-Grønholt hentyder til sognets to kirker, der begge stammer fra middelalderen. De gamle kirkers alder kendes ikke præcist, men den ældste del af Grønholt kirke menes at være fra anden halvdel af 1100-tallet og Asminderød kirke skønnes at være påbegyndt bygget i begyndelsen af det samme århundrede. Begge kirker er senere ændret og udvidet af flere omgange.

Asminderød, Grønholt og Humlebæk på et kort fra år 1700. Fredensborg Arkiverne.

I 1726 fik sognet endnu en kirke tilknyttet, da Fredensborg Slotskirke blev opført. Fra 1842 dannede Asminderød og Grønholt sogne den selvstændige kommune Asminderød-Grønholt, hvis grænser som nævnt ovenfor svarede til sognets.

I år 2010 kan de to sogne betegnes som selvstændige, dog med det særegne, at de har præstefællesskab, således at de tre kirkers tilknyttede præster på skift kan opleves i alle tre kirker. Sognene er nu beliggende i Fredensborg Kommune under Fredensborg Provsti, Helsingør Stift. Fredensborg Slotskirke hører under Asminderød sogn.

Humlebæk sogn udskilles

I 1868 indviedes Humlebæk kirke, og et af landets geografisk største sogne havde nu hele fire kirker. De ca. 10 kilometer fra kystområdet til Asminderød kirke var en lang strækning for sognebørnene, især naturligvis for de, der ikke havde mulighed for at køre eller blive kørt. Derfor blev der inden 1868 holdt gudstjenester for fiskerne og den øvrige befolkning i sognets østlige del i Sletten skole eller under åben himmel i Laveskov.

Det var først 65 år senere, den 1. april 1933, at Humlebæk blev udskilt som et selvstændigt kirkesogn. Den fælles verdslige og kirkelige afgrænsning bevaredes dog, da Humlebæk vedblev at være en del af den daværende Asminderød-Grønholt kommune. Det var også tilfældet, da kommunen efter kommunalreformen i 1970 ændrede navn til Fredensborg-Humlebæk.

Indtil den nuværende Fredensborg kommune i 2007 blev oprettet som en konsekvens af den seneste kommunale og regionale strukturreform, havde den tidligere kommune altså bevaret sine grænser stort set uændret, og svarende til sognenes, siden 1842. Også Humlebæk sogn hører i dag under Fredensborg Provsti, Helsingør Stift.

Grønholt Kirke omgivet af et smukt bølgende landskab. Fredensborg Slot anes i baggrunden.
Akvarel af Ole Jørgen Rawert. 1820.
Gengivet efter Godfred Hartmann: En malerisk rejse i Nordsjælland, 1984.

Fra gravhøj til dødens have

Kirkegården før og nu

Når man ser på de danske kirkegårde i dag, er de som oftest særdeles velholdte og velordnede, uanset om man er i byen eller på landet. Mange kirkegårde kan ligefrem indbyde til en vandretur gennem et varieret landskab af åbne plæner og lukkede rum med forskellige former for beplantning og farver.

For de fleste danskere forekommer det at være ganske selvfølgeligt. Men har man rejst i udlandet, vil man typisk have set, at kirkegårde kan være meget anderledes i deres fremtræden, såvel som den måde, befolkningen bruger dem på. I nogle lande er der ikke tale om en kirkegård på et stykke jord, men i stedet en væg med urner, sten og evt. fotos af de afdøde. Andre steder er kirkegårdene åbne områder, hvor gravsten står på rad og række uden den form for afgrænsning, vi kender herhjemme. Ikke mindst de store krigskirkegårde med deres uendelige rækker af kors eller sten kan virke forstemmende i forhold til vores kirkegårdskultur med de mange små, firkantede og fint pyntede haveanlæg.

Kolumbarium betyder "dueslag" og bruges i dag som betegnelse for en urnehal, hvor urnerne er anbragt i rækker af nicher. Derved minder urnehallen om et dueslag. Denne form for gravlæggelse kendes i mange lande både i og udenfor Europa, mens den i Danmark indtil videre kun kan ses få steder, bl.a. som her på Bispebjerg Kirkegård.
Wikimedia Commons.

Eksemplet her fra Colorado i USA viser en kirkegård meget anderledes end hovedparten af de danske.
Wikimedia Commons.

Én af de meget besøgte krigskirkegårde med uendelige rækker af kors er den amerikanske i Colleville, Normandiet.
Foto: Henriette Kragh Jacobsen.

Også betegnelsen for det sted, de afdøde ligger, varierer folk og land imellem. I Norge benytter man betegnelsen "gravlund", mens det på tysk hedder "Friedhof" (fredsgård). Ligesom i Danmark hører kirke og kirkegård sædvanligvis sammen i Storbritannien, hvorfor også de bruger ordet "churchyard", mens man i den øvrige engelskstalende del af verden taler om begravelsespladser med begrebet "cemetery" (fra det græske koimætærion = seng).

Forskellighederne bunder naturligvis i de enkelte landes historiske forhold. Især spiller den fremherskende religion i et land en vigtig rolle i synet på de døde og dermed på, hvordan de stedes til hvile, og på gravpladsernes fremtræden. Overalt sørger man under normale omstændigheder for, at en afdød fjernes fra de levendes verden på en eller anden måde. Hvordan et lig er blevet håndteret, har ændret sig gennem århundrederne, men har alle steder og til alle tider været forbundet med både praktiske hensyn, ritualer og traditioner.

Gravhøje og kæmpe sten

Man skal ikke rejse mange kilometer inden for Danmarks grænser, før man støder på en begravelsesplads fra oldtiden. Især har vi mange gravhøje. De tidligste eller ældste, der kendes fra bondestenalderen (4.000-1.800 f.Kr.), er langhøje, som havde gravkamre af træ. Derefter fungerede stendysser som begravelsesplads for et eller få lig, og da man senere i perioden gravlag-

Selv om mange af de årtusindgamle danske gravhøje er forsvundet, findes der stadig mange i stort set alle dele af landet, som fx Hullbjerg jættestue her på Langeland. Foto: Henriette Kragh Jacobsen.

Jættestuen "Mor Gribs Hule" i Grib Skov er ca. 5.000 år gammel. Et sagn fortæller, at troldkvinden Mor Grib holdt til i hulen.
Foto: Henriette Kragh Jacobsen.

de flere sammen, opstod jættestuerne, hvor der i nogle tilfælde var plads til mere end 100 grave. Både dysser og jættestuer blev overdækket med jord. De døde fik ofte personlige ejendele, gaver og fødevarer med sig i graven. Mod slutningen af stenalderen gik man atter over til enkeltmandsgrave kendetegnet ved små og lave gravhøje, ligesom eksisterende grave blev genbrugt og evt. forhøjet.

De fleste gravhøje i Danmark stammer fra bronzealderen (1.800-500 f.Kr.). De tørvebyggede høje blev som regel opført over en egetræskiste på et markant sted i landskabet, så slægtens status kunne ses på lang afstand. Det var samfundets ledende slægter, der iført kostbart tøj og med mange gaver lod sig begrave i de største høje. Andre blev gravlagt i nye, mindre høje, i ældre høje og jættestuer eller under en flad mark.

I slutningen af bronzealderen blev de afdøde lagt i stenkister i stedet for udhulede egetræsstammer, samtidig med at man påbegyndte en helt ny skik, hvor ligene blev kremeret. Ved overgangen til jernalderen (500 f.Kr. – 800 e.Kr.) var ligbrænding blevet det almindelige, og resterne af de døde lagdes i urner, der blev placeret i de allerede anlagte gravhøje.

Jernalderfolkene fortsatte til en start med at kremere deres døde, men til forskel fra tidligere lå gravene nu i mindre høje spredt på større gravpladser. Senere i perioden veksledes mellem ligbrænding og jordfæstelse, og sådan vedblev det til et stykke ind i vikingetiden. Jævne folk fik nogle enkelte ejendele med sig, mens elitens grave kunne indeholde store mængder af rigt gravgods.

Mod slutningen af jernalderen og overgangen til vikingetiden (800-1.050 e.Kr.) genoptog man skikken med at opkaste større høje over de gravlagte, men det blev også almindeligt at markere et gravsted med sten. Det kunne være en enkelt større sten, en rundkreds af sten, eller store skibsformede stensætninger. Ikke mindst er vikingernes forkærlighed for mindesten med runeindskrifter eller mytologiske motiver kendt.

Med sine 58 sten og længde på 67 meter er Ales Stene i Skåne Skandinaviens største skibssætning. Wikimedia Commons.

De mest kendte runesten i Danmark er uden tvivl de to, der står i Jelling, hvoraf den ene også kan ses i de danske pas.
Wikimedia Commons.

Fra hedenskab til kristendom

Efterhånden som kristendommen vandt indpas i Norden, ændredes også traditioner og ritualer i forbindelse med døden. Der var dog en længere overgangsperiode, hvor ældre hedenske skikke ses blandet med nye kristne ideer. Fx var kremering stadig almindeligt i slutningen af vikingetiden, selv om det var en kristen skik at lade de døde sænke ned i jorden. Efter kristendommens indførelse blev der flere steder opført kirker oven på de hedenske grave, så man sikrede sig, at de for længst afdøde ikke var helt fortabte over for den nye gud. Derfor kan man på en del kirkegårde stadig se gravhøje, der stammer fra oldtiden.

I det hele taget medførte det omfattende kirkebyggeri, der fandt sted i middelalderen, en markant ændring af begravelsespladserne. Vi ved ikke meget om, hvordan den tidlige middelalders kirkegårde så ud, men arkæologiske udgravninger har vist, at mænd og kvinder har været begravet henholdsvis syd og nord

Dette indmurede epitafium i Grønholt kirke er sat for Johan Franciscus Wolf (1739-88), tidligere mesterssvend i dronning Juliane Maries køkken.
Fredensborg Arkiverne.

for kirkebygningen, hvilket svarer til kirkernes mands- og kvindedøre. Børnene blev begravet mod øst, så familiegrave var der ikke tale om.

Havde man økonomiske midler, sikrede man sig helt sikkert en blivende hvileplads inde i selve kirken, så tæt som muligt på Kristus, der var gået i forvejen ind i døden. Igennem det meste af middelalderen var dette privilegium forbeholdt en ret snæver kreds af oftest adelige, gejstlige og velhavere. Det blev også anset som særligt værdigt at blive begravet i klostrenes urtehaver.

Størstedelen af befolkningen måtte tage til takke med en plads i den jord, der omgav kirken. Det blev essentielt at ligge i indviet jord og helst så tæt på kirken som muligt, sådan at regnvandet kunne dryppe fra den hellige bygning ned på graven. Den tidlige middelalders kirkegård var typisk et græsareal uden anlagte stier. Man gik over græsset, når man skulle i kirke, og man så stort på, at kvæget græssede på den indviede jord. Præster og degne havde ret til at høste græsset på kirkegården og kunne også dyrke korn og evt. frugttræer. Ofte kunne kirkegården have karakter af et offentligt mødested, hvor der blev handlet, udvekslet nyt udenbys fra, forhandlet politik og sågar holdt fester.

Som regel var der ikke nogen angivelse af, hvem der lå i jorden. Gravene blev kastet, hvor det passede, og indtil kisten faldt sammen og graven gled ned i den omgivende jord, var gravstedet kun markeret med den græstue, der var dannet af den opgravede jord. Måske lagde man lidt græstørv på gravstedet. Der var ingen direkte indhegning om selve graven, men den kunne være markeret med sten, fliser eller træ. Nogle steder satte de fattige et træstykke, en gravramme eller et gravtræ af egeplanke rundt om gravens yderkant. En gravramme, der lå på graven, angav dens omkreds og

Gravrammer kunne lægges både over en grav under kirkens gulv og over en udendørs grav. Her ses en dobbelt gravramme fra ca. 1685, der har ligget i Ejstrup Kirke. Gengivet efter "Til jord skal du blive …".

var udfyldt med jord eller sten. Et gravtræ af fx en egestamme dækkede graven i hele dens længde og kunne være forsynet med en indskrift.

Med tiden blev der omkring kirkegårdene opført hække, plankeværker, diger eller mure – i nogle tilfælde meget kompakte mure med skydeskår, der tillige

Gravtræer kunne have forskellige udformninger og være skabt af forskelligt materiale med eller uden dekorationer. De to gravtræer her udført i granit for henholdsvis en voksen og et barn er fra Yding Kirkegård.
Gengivet efter "Til jord skal du blive …".

kunne fungere som forsvarsværk. Typisk førte en port fra hvert verdenshjørne ind til kirkegården, og den ene port kaldet "ligporten" var sædvanligvis større end de andre. Uden for portene lagde man mange steder kirkeriste, der skulle forhindre kvæg, svin og hunde i at slippe ind på kirkegården.

Der opstod efterhånden også en vis rangorden, sådan at fæsternes og de fattiges grave var at finde lige inden for kirkegårdsmuren eller i et fattighjørne, mens borgeres og bønders grave var tættest på kirken. I byerne oprettedes de såkaldte "slavekirkegårde", som de fattigste var henvist til.

Prototypen på en middelalderlig bykirkegård bestod af selve kirken på den ene side og derudover tre tilgrænsende benhuse, som tilsammen i bogstaveligste forstand dannede en kirkegård. Bortset fra den nævnte opdeling efter stand og status var der ikke nogen egentlig inddeling af kirkegården. Ligene blev lagt helt tilfældigt i store fællesgrave, og efter at naturen havde gjort sit, blev de tilbageværende knogler samlet i de dertil indrettede benhuse.

Ligesom på landet var kirkegården langt fra reserveret begravelsesfunktioner, for der blev handlet, tinget, diskuteret og danset. Det skal ikke nødvendigvis tolkes som et udtryk for ufølsomhed. Snarere er det tegn på et pragmatisk forhold til døden, der absolut var relevant i en tid med stor dødelighed og en tilsvarende lav gennemsnitlig levealder.

Reformation

I forbindelse med reformationen i 1536 overgik det meste af kirkegodset til kongemagten, som igen valgte at overdrage en del af landets kirker og kirkejord til adel og borgere, hvorved flere kirkegårde kom under privat eje. Det betød dels, at en del kirkegårde blev nedlagt og områderne benyttet til andre formål – først og fremmest pågik der meget nybyggeri – men det havde også den konsekvens, at mange af kirkegårdene forfaldt og henlå som åbne, bare pladser.

Asminderød Kirke med kirkegård har i flere perioder været i privat eje, bl.a. i begyndelsen af det 20. århundrede, hvor den svenske politiker og borgmester i Stockholm, Carl Lindhagen (1860-1946), sad inde med skødet sammen med sin svigerinde.
Wikimedia Commons.

Med lutheranismens indtog ændredes også den dødes leje i jorden. I den sene middelalder blev man som troende stedt for den himmelske dommer umiddelbart efter døden, men den tanke ændrede sig med reformationen, hvor kirken gjorde op med forestillingen om et Helvede. Man vendte tilbage til den oldkirkelige forestilling om, at de døde sover indtil Herrens dag, hvor alt så bliver gjort op. Derfor blev de døde nu lagt på ryggen med fødderne mod øst og hovedet mod vest (så ansigtet vender mod øst), så man var klar til at rejse sig og tage imod Kristus, når den tid kom.

Skiftet fra katolicisme til protestantisme medførte desuden, at der blev udarbejdet nye kirkeforordninger, der tog afstand fra de katolske traditioner. Det fik også indflydelse på kirkegårdenes udseende. For at

forhindre den eksisterende katolske skik med forbøn ved selve graven, blev det bl.a. forbudt at sætte kors på gravene, ligesom det senere bestemtes, at gravtuer, gravtræer eller andre former for afmærkning af gravstedet skulle fjernes og jorden jævnes, så kirkegården fremstod mere sømmelig. Det havde den effekt, at den almindelige befolkning – der ikke havde adgang til at blive gravlagt i kirken – ikke længere kunne genkende og dermed værne om deres pårørendes grave. Men det medvirkede ligeledes til, at kirkegårdene lå hen som forblæste græsmarker.

Det var ikke alle forundt at blive begravet på kirkegården. Gennem årene har kriteriet for, hvem der ikke kunne ligge i indviet jord, skiftet. Men efter reformationen var det alle dem, der havde forsyndet sig enten mod kirken eller mod samfundets normer. Det var bl.a. selvmordere, henrettede forbrydere (undtaget ved sværd), bandlyste, spillere, svindlere, tyve og strandvaskere. Men også de, der fx på grund af særlige sygdomme såsom spedalskhed, blev opfattet som "urene", samt de, der ikke var kristne, hvilke især omfattede udøbte børn. Disse grupper blev i stedet begravet enten på et særligt stykke uindviet jord – evt. i et hjørne af kirkegården - eller mere tilfældige steder. Selvmordere blev nogle steder lagt i et markskel, der ingen ejer havde, eller på en korsvej et øde sted. Først i 1866 blev det tilladt at begrave selvmordere i indviet jord.

På Johannes Larsens tegning fra 1923 ses bag stendiget et trækors sat over en norsk sømand, der var drevet i land på Hesselø, og en anonym grav for en røgter, der havde hængt sig. Gengivet efter "Til jord skal du blive …".

Tidligere havde det været almindeligt, at folk, der kunne, betalte en takst afhængig af deres formåen til præsten for et gravsted og dennes medvirken ved begravelsen. Men i 1592 bestemtes det, at præsterne ikke måtte tage betaling eller gaver for bøndernes begravelser. Mange steder blev forordningen dog ikke overholdt, for afgiften kunne være en betydelig indtægt for såvel præsten som kirkegårdens ejer.

Det havde gennem lang tid været et problem, at kirkegårdsmurene, tjørnebeplantningen eller stengærderne ikke kunne holde kvæg og svin udenfor kirkegårdens område, og der var eksempler på, at svin havde rodet lig frem af jorden. Derfor blev det indskærpet overfor befolkningen, at deres dyr skulle holdes væk fra kirkegården, og kirkeværgerne fik formaninger om at slå græsset på kirkegården om sommeren og holde gravene fri for møg.

Forfaldet havde både rod i den herskende fattigdom, hvor folk havde nok at gøre med at arbejde for livets opretholdt, men også i den omstændighed, at mange af de nye, private ejere af en kirke og dens omgivende

jorder ikke så en interesse i at vedligeholde kirkegården. Både på landet og i byerne fortsatte man med at bruge kirkegårdene som markedspladser, ligesom der til stadighed blev holdt bystævner og retterting samt oplæst love og påbud fra offentlig side.

Fra begyndelsen af 1700-tallet blev kirkegårdene også brugt som eksercerpladser for de bønder, der var en del af det nationale rytteri og landmilitsen. Efter søndagens gudstjeneste holdt de øvelser hver uge i perioden fra 1. maj til Sankt Hans dag og igen fra den 1. september til 1. februar. I den mellemliggende periode foregik øvelser hver anden søndag. Undlod bønderne at møde op til militærøvelserne, risikerede de at blive sat i den gabestok, der også var at finde på de fleste kirkegårde, og som tillige blev brugt til andre, der havde opført sig usømmeligt, udøvet trolddomskunster, været løsagtige eller krænket Gud.

Mod slutningen af det 18. århundrede begyndte man først i byerne og derefter i provinsen atter at sætte kors på gravstederne og at inddele kirkegårdene ved hjælp af små hække. Der var på dette tidspunkt stadig en markant forskel mellem de storladne begravelsesmonumenter i kirkerummene i form af malede epitafier og store ligsten med lange lovprisende indskrifter og så de ret ydmyge udendørs grave.

Kirkegårde som her i Nordvestjylland kunne helt op til begyndelsen af 1900-tallet bestå af et ujævnt græsdække med enkelte kors og gravsten. Knud Larsen, 1904. Gengivet efter "Til jord skal du blive …".

Den romantiske kirkegård: De dødes have

I 1805 fik en ny lov en afgørende betydning for alle danske kirkegårde. Fra det år blev kistenedsættelser i kirkerne forbudt i Danmark. I løbet af 1700-tallet havde man fået en større viden om hygiejniske forhold og smittefare, og lovens forbud blev da også begrundet i sundhedsfare, men samtidig havde øget oplysning, bondefrigørelse og nye idealer medført et holdningsskifte hen imod et fokus på det enkelte menneske.

Mange af de, der ellers ville have haft adgang til en fornem begravelse inde i en kirke, var stærkt imod den nye lov, der betød, at de nu skulle ligge blandt de fattige. Men allerede inden 1805 havde enkelte standspersoner i hovedstaden af egen fri vilje valgt at lade sig begrave på en kirkegård udenfor byen, og efterhånden blev det mere almindeligt også for borgerskabet at lade sig begrave på de udenbys assistens- eller fattigkirkegårde frem for på de ofte overfyldte kirkegårde indenfor voldene.

Der findes stadig flere assistenskirkegårde i København. Den ældste eksisterende er Holmens Kirkegård. Her et fotografi fra Assistens Kirkegård på Nørrebro, hvor mange kendte personligheder ligger begravet. Københavns Bymuseum, ca. 1895.

Jørgen Sonnes maleri fra 1859 viser et ligfærd på vej fra den afdødes hjem til kirkegården et sted i Nordsjælland, hvor kvinderne venter på at kunne pynte graven. www.picasaweb.google.com.

En yderligere forandring var, at der nu blev talt over kisten enten i kirken eller i et kapel. Det blev anset for at være finere og mere stemningsfuldt, men det var også en lettelse for begravelsesgæsterne. Tidligere havde der således været tradition for, at begravelseshøjtideligheden startede fra den afdødes hjem, hvorfra ligfølget vandrede til kirkegården for at høre præstens ord ved gravstedet.

Tidens romantiske tanker og fokus på naturvidenskaben førte også til et ændret syn på døden og på naturen. Kirkegården fik en ny status som dødens have, hvor de afdøde hvilede i smukke og paradisiske omgivelser, og hvor de pårørende gennem pasning og pleje af gravstedet kunne forlige sig med dødens realitet. Der udviklede sig en mindekultur, hvor følelser, status og familieforhold blev sat i scene af de efterlevende.

1800-tallets haver for de døde var ude på landet ikke af samme romantiske og parklignende karakter som i byerne, men maleriet af Hans Christian Hansen fra 1885 emmer alligevel af romantikkens symbolik, hvor bedstemoderen med de to børn var et typisk forgængelighedsmotiv. Gengivet efter "Til jord skal du blive …".

Individualiteten kom til udtryk med afgrænsede gravsteder, der blev markeret med buksbomhække eller gravgitre og for de velhavende familiers vedkommende med kostbare monumenter.

Selv om de bedrestillede nu lå sammen med den fattigere del af befolkningen, førtes livets sociale hierarki videre på kirkegården, hvor mange af de fornemme nu lod sig begrave i mausoleer, der blev opført på kirkegårdene. Eksisterede den mulighed ikke, var ønsket og rangordenen at ligge så tæt på et mausoleum eller kirken som muligt. Med 1805-lovens øgede forekomst af begravelser udenfor kirkerne var udvidelser af kirkegårdene flere steder en nødvendighed.

I provinsen blev mange kirkegårde opdelt i familie- eller ejendomsgravsteder, hvis størrelse matchede hver enkelt af sognets gårde og huse. Det forekom også, at

kirkegårdenes nyinddragede arealer opdeltes i kvarterer, indenfor hvilke sognets landsbyer fordelte jorden mellem gård- og husmænd. De besiddelsesløse og andre med lav social status var henvist til mindre attraktive områder, gerne nord for kirken.

Begravelsespladsernes forpjuskede og ustrukturerede udseende forvandledes så småt til regulerede, velanlagte kirkegårde med grusbelagte gange, som de besøgende kunne spadsere ad, mens de beundrede de smukt indkransede gravsteder og gravminder. For alle sociale klasser i by og på land gjaldt det, at gravene i højere grad end tidligere blev udsmykket med kors, kranse og blomster.

Farum Kirkegård fremstod i 1864 som et eksempel på en velreguleret, romantisk have med høj og lav beplantning, gangstier mellem de små bede og en rig variation af gravminder i træ, sten og støbejern. Anton Edvard Kieldrup. Gengivet efter "Til jord skal du blive …".

Det romantiske syn på kirkegården som stedet for evighedens søvn blev forstærket af påvirkninger fra litteraturen, hvor digtere skrev poetiske vers om kirkegårdene som landskabelige og fredfyldte hvilesteder for både de døde og de levende. Poesien gav sig også til kende på tidens gravstene, hvor romantikkens idealer udtryktes i fuldt flor.

Mens man før i tiden havde et ret pragmatisk forhold til kirkegården og ofte udnyttede området til praktiske og verdslige formål, blev den nu mere hellig. De dødes have blev et sted, hvor man kunne fordybe sig i troen på Jesus' offergerning eller dvæle ved minderne om de døde. Det skete vel at mærke om dagen, for i romantikken florerede også overtroen med fortællinger om gengangere og onde ånder, så kirkegården af nogle blev betragtet som et uhyggeligt sted, hvor man absolut ikke kom uden årsag.

Årsager til et besøg på en kirkegård skortede det ellers ikke på. I 1800-tallet opstod på det nærmeste en gravkult, hvor man som turist på rejser hjemmefra besøgte kirkegårde i andre dele af landet såvel som i udlandet. Det kunne være, at interessen koncentrerede sig om kirkegårdenes sjældne træer og bevoksninger, eller måske kom man for at studere de personalhistoriske oplysninger, der var at finde på fortjentsfulde folks gravstene. Andre lod sig tiltrække af de smukke monumenters forskellige stilarter og kunstneriske fremstillinger, mens nogle frekventerede kirkegården på grund af dens særlige og flertydige stemninger af ro, sorg, savn, drama og håb. Iscenesættelsen og lovprisningen af den

afdøde med prægtige monumenter og beskrivelser af personens borgerlige dyder som fx flid, omtanke for andre og velstand havde fungeret efter hensigten, og kirkegården havde udviklet sig til en seværdighed.

Iscenesættelse

Indtil 1848 var det Danske Kancelli, der varetog landets kirkestyre, men efter den første grundlovs vedtagelse kom kirkegårdene ind under Folkekirken, og i årene derefter vedtoges flere nye love og regler. I København kom der forbud mod begravelser på kirkegårde inde i selve byen, og i 1861 kom den første lovgivning om kirkegårdenes indretning. Det bestemtes, at distriktsprovsten sammen med to bygningssagkyndige mænd årligt skulle foretage et syn af alle landets kirker. Der blev indført nøje regler for kirketiendeejerens rettighe-

Såvel det smukke smedejernsgitter som det kunstnerisk udførte gravmonument anslår, at der her ligger en anset person begravet.

der og pligter, hvilket især fik betydning for provinsens kirkegårde, fordi en stor del af disse stadig var i privat eje.

Som følge af nye reglementer og et generelt ønske om ordnede forhold undergik landets kirkegårde i løbet af anden halvdel af 1800-tallet en forvandling. Ved udgangen af det 19. århundrede fremstod selv kirkegårdene i de mest øde egne af Danmark som velregulerede og planlagte grønne områder, der kunne fungere som en værdig ramme om samfundets døde. De efterhånden kendte træk fra byernes store assistenskirkegårde var nu blevet omplantet til selv de mindste landsbykirkegårde.

Især var der i perioden forinden i høj grad taget hensyn til oprettelsen af de såkaldte ejendomsbegravelser eller familiegravsteder, hvor generation efter generation kunne begrave slægtens døde. De blev i stadigt større omfang markeret med en indhegning af fx lav beplantning eller måske ligefrem et smedejernsgitter.

Ligesom en overordnet plan for hele kirkegården var velset, bidrog også de pårørende med ordnede forhold på de enkelte gravsteder. Familiegravstedet blev iscenesat på en måde, hvor man dels udtrykte sin sorg og mindet om den afdøde på synlig vis, og dels sådan, at andre ikke var i tvivl om den afdødes position og økonomiske formåen. Familiens gravplads blev et sted, hvor man demonstrerede sin sociale rang, og hvor gravmindernes højde, materiale og symbolik skulle vidne om status og holdning.

Der skete således en betydelig ændring i markeringen af begravelserne, hvor opfindsomheden kom til udtryk med nye typer sten, materialer, symboler og monumenter. Ifølge loven fra 1861 var enhver berettiget til selv at vedligeholde sine gravsteder, mens man var forpligtet til det, såfremt de var indhegnet eller man havde anbragt monumenter på dem.

I modsætning hertil var de fattiges og jordløses rækkebegravelser, der ved et nyt dødsfald ganske enkelt blev taget i brug ét efter ét – uafhængigt af hvem den afdøde var. Her lå familiemedlemmer ikke sammen og her sås ikke fine indhegninger eller blankpolerede granitsten med gyldne indskrifter. Men også rækkebegravelserne lå indenfor det grønne område, der vedligeholdtes lige så fint som byens parker eller herregårdenes haver. Og selv på de mindre bemidledes grave så man sædvanligvis et trækors, en tavle eller en krans, for siden 1859 skulle folk ikke længere betale en afgift til kirkegårdsejeren for retten til den slags udsmykning.

Kremering

Interessen for sundhedsspørgsmål fortsatte i 1800-tallet også indenfor begravelsesområdet, og kom til at udgøre en platform for en til tider hektisk debat om at genindføre tidligere tiders tradition for ligbrænding. Argumenterne for kremering var dels hygiejniske forhold og dels pladsmæssige. Imod slutningen af 1800-tallet oplevede byerne en tilstrømning af landboere, og sammenholdt med en lavere børnedødelighed og forbedrede sundhedsforhold medførte det et kapacitetsproblem på kirkegårdene. I forhold til kister ville urner kræve betydeligt mindre plads, og dernæst ville den sterile aske være fuldkommen forureningsfri, hævdede fortalerne for ligbrænding. Samtidig var der nu realisable tekniske løsninger, så kremering kunne foretages effektivt og rentabelt.

For tilhængerne af kremering var det derudover et spørgsmål om renhed. De anså forrådnelsesprocessen for både uhygiejnisk og barbarisk – i modsætning

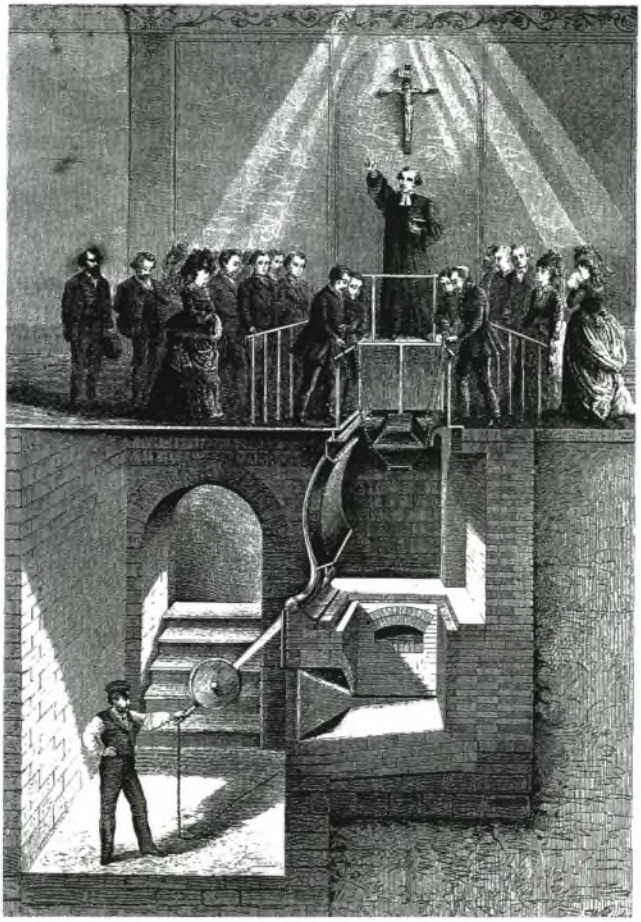

I 1870'erne udviklede Siemens denne ovn til ligbrænding. Kisten blev sænket ned i et dertil indrettet rum under gulvet, hvorefter de pårørende ikke så mere til den. På den måde foregik det næsten, som man kendte det fra begravelser ude på kirkegården. Gengivet efter " "Til jord skal du blive …".

til ligbrændingens rensende flammer. Kremering blev fremført som det mest fornuftige, et resultat af den moderne teknik og videnskab – i kontrast til de gammeldags, uciviliserede, dogmefyldte og modbydelige jordfæstelser. Hertil føjede krematisterne et ønske om at se mere positivt på døden, hvor afslutningen af livet var lige så naturligt som selve livet, og hvor ligbrændingens flammer medvirkede til en mere ædel forvandling af de jordiske rester.

Krematisterne var eksponenter for et nyt syn på døden, der på dette tidspunkt allerede havde fundet sit indtog på kirkegårdene. Efter romantikken anvendtes antikkens motiver som symboler på døden og erstattede efterhånden den mere direkte skildring af døden i form af kranier og knogler. Nu sås i stedet urner, olielamper, knækkede søjler, piletræer, engle og sørgende kvinder. Stilen skiftede fra en kropslig til en mere åndelig opfattelse af døden.

Krematorier er i deres ofte monumentale, men enkle fremtoning, arkitektonisk smukke bygningsværker. Her kapel- og krematoriebygningen fra 1967 ved Hillerød Kirkegård.
Foto: Henriette Kragh Jacobsen.

I 1881 blev "Foreningen for ligbrænding" stiftet, og året efter kom der en lov om ligbrænding, der igen i 1884 blev fulgt af en tilladelse til folkekirkens præster om at medvirke ved højtideligheden forud for en ligbrænding. Det tog dog mange år, før der blandt befolkningen var almindelig accept og brug af de krematorier, der i flere større byer blev opført omkring århundredskiftet.

Rationale og anonymitet

I begyndelsen af det 20. århundrede opstod atter et behov for nye love og reguleringer, ligesom der sås en stigende interesse blandt danskerne for, hvordan landets kirkegårde skulle drives og udvikles. I 1922 blev der udstedt en lov om vedligeholdelse af kirker og kirkegårde, hvis intentioner bl.a. var at sikre orden og hensigtsmæssig indretning af kirkegårdene. Ved den lejlighed blev bestyrelsen af kirker og kirkegårde overdraget til menighedsrådene, undtagen i de tilfælde hvor der var tale om selvejende kirker organiseret i "Foreningen for Kirkegårdsejere". Samtidig ophørte den tidligere inddeling på landsbykirkegårdene, hvor hver gård og hvert hus havde sin gravplads.

På græsrodsniveau stiftedes i 1920 "Foreningen til Fremme af Kirkegårdskultur i Danmark", der stadig eksisterer under navnet "Foreningen for kirkegårdskultur". Foreningen har til formål at virke for, at kirkegårdenes æstetiske, kulturhistoriske og landskabelige værdier bevares og udvikles, således at kirkegårdene fremtræder som værdige begravelsespladser.

Loven af 1922 og en tilhørende anordning, der fulgte fem år senere, kom til at sætte sit præg på 1900-tallets udvikling af kirkegårdskulturen, der gik i retning af en rationel og bogstavelig talt firkantet tilgang. Nyanvendte områder på kirkegårdene blev nu indrettet efter de lange linjers systematik med gravsteder i række på række med ryg- og side-hække. Mange steder blev kirkegårdene indrettet med gravsteder i dobbeltrækker med grave på hver sin side af en gang, hvorved man brød med den gamle tradition for at vende gravstederne mod øst. Selve kisten blev dog fortsat anbragt sådan, at den afdødes ansigt vendte mod øst.

Reguleringerne var helt igennem præget af rationel tankegang, men blev gennemført over en meget lang periode og nogle steder kun for dele af kirkegården. På de steder kom kirkegårdene til at fremtræde som mere eller mindre ensartede firkantede parceller, og mistede på den vis noget af den charme, variation og intensitet, som tidligere tiders mere uordentlige forhold og den romantiske periodes parklignende elementer ellers havde tilført. På længere sigt har det på den anden side

Små ensartede parceller på rad og række er brugervenlige og giver overskuelighed, men er måske mindre charmerende end de mere parklignende dele af kirkegården.

haft den betydning, at vi i nutiden på mange kirkegårde kan finde elementer fra de seneste tre århundreders påvirkninger og dermed en række kulturspor, som det kan være svært at finde i områderne udenfor.

De stramme lukkede rum formet af rækker af træer og anden beplantning forstærkedes, da 1930'ernes funktionalisme først rykkede ind på bykirkegårdene for senere også at påvirke landsbykirkegårdenes udseende. Der blev stadig etableret vinkelrette, grusede gangarealer og beplantningen omkring gravstederne var nogenlunde ens overalt. Overensstemmelse mellem helheden og de enkelte gravsteder søgtes opnået ved hjælp af regler og anvisninger med det sigte at danne forskellige stemninger i gravstedsrummene. Den gamle skik med at foretage begravelser i tagdryppet fra kirkebygningen forsvandt, så arealerne tættest på kirken i stedet blev frilagt.

Store eller imposante familiegravsteder hører nu mest fortiden til.
Foto: Henriette Kragh Jacobsen.

En modvægt til de lange, rene linjer opstod i 1950'erne, hvor der i en række konkurrencer om helt nye kirkegårdsanlæg blev udviklet nye former. Nu skulle kirkegårdens rum ikke længere lukke sig indad, men i stedet åbne sig mod naturen og landskabet og på den måde symbolisere en større sammenhæng. I lighed med omgivelserne ønskede man at opnå en variation og fleksibilitet med åbne og halvåbne rum og områder. I overensstemmelse med velfærdssamfundets udvikling skulle man også i døden være ligestillet, hvorfor det enkelte gravsteds betydning blev mindre.

Samtidig skete der en voldsom stigning i antallet af urnenedsættelser fra 1950'erne og de følgende årtier, som yderligere bidrog til, at kirkegården såvel som det enkelte gravsted ændrede form og betydning. Familiegravstedet blev valgt fra og dyrkelsen af mindet om de afdøde forsvandt til fordel for anonymitet og et stort fælles mindesmærke.

Kirkegården i dag

I dag oplever man på mange kirkegårde et stort pladsoverskud, som dels skyldes ændringer i befolkningens fordeling, og dels har baggrund i de seneste årtiers ændrede begravelsesskikke, hvor urnenedsættelser ofte har erstattet kistebegravelser. Selv om kirkegårdens gamle anlæg indrettet til kistebegravelser måske kun delvis er i brug, er der mange hensyn at tage, når der skal findes plads til forskellige former for urnegrave i nye anlæg. I mange tilfælde foretages urnenedsættelser

i gravsteder tidligere anvendt til kister, men det er ofte en nødvendig praksis også at gøre plads til nyanlæg til urner, fordi mange har et ønske om ikke at være en belastning for de pårørende, eller fordi en urnebegravelse er mindre omkostningsfuld. Derudover er der andre mere praktiske forhold, der gør sig gældende. Tidligere benyttede gravsteder er ofte for korte til moderne kister og gangene mellem gravstederne for smalle til nutidens maskiner.

Alle kirkegårde skal have godkendte vedtægter for kirkegårdens benyttelse, herunder bestemmelser om gravstedernes størrelse, om fredningstidens længde, takstbestemmelse, fornyelse og vedligeholdelse af gravsteder samt ordensregler. Vedtægterne levner dog stor mulighed for variationer og hensyn til forskellige ønsker, sådan at der på den enkelte kirkegård kan etableres overordnede regler gældende for hele området, men tillige udformes forskellige regler for dele af kirkegården, fx med hensyn til udformning af gravsteder og gravminder. Dermed gives der rum for, at de fleste kan få deres ønsker for et sidste hvilested opfyldt.

Et afgrænset urne- eller kistegravsted yder bedre vilkår for at sætte et personligt og engageret præg.

Den seneste udvikling har ført til, at vi nu i hovedsagen ser fire typer gravsteder. Der er dels det traditionelle kistegravsted, som tilvejebringer den største mulighed for at give gravstedet et personligt præg både med hensyn til indretning, monument og øvrig udsmykning. Det individuelle præg kan i højere grad knytte de pårørende til gravstedet – en tilknytning som i mange tilfælde tydeligt kan ses ved det engagement, der lægges i gravstedets vedligeholdelse og kontinuerlige udsmykning. Her i det 21. århundrede ses endvidere i et vist omfang en tilbagevenden til større familiegravsteder indenfor denne kategori.

Dernæst finder vi de små gravsteder på typisk 1 - 2 m² med individuel tilplantning. De hører til de nyere gravstedstyper og anlægges som små hækindrammede felter, hvor man kan udsmykke graven på samme måde som på de traditionelle kistegravsteder. Begrænsningens kunst og ønsket om at udsmykke gravstedet efter de traditionsbundne regler er så stærkt, at man ofte ser både gravminder og planter, der i størrelse er tilpasset de små arealer. Denne type gravsted, hvor der kan nedsættes urne såvel som kiste, er især populært på de kirkegårde, der er beliggende i de større byers opland.

Endelig er der de større fællesanlæg, som siden 1970'erne har været meget anvendte ikke mindst i byerne, hvor det stadig er den mest almindelige type gravplads. Der eksisterer to typer fællesanlæg, dels anlæg med gravsteder uden eller med begrænset individuel tilplantning, og så den helt anonyme fællesgrav uden nogen form for markering. Omkring halvdelen af befolkningen i Danmark har de seneste år valgt den sidstnævnte løsning, men den synes at være på retur,

fordi anonymiteten hos mange har efterladt et savn, og fordi behovet for individuel udsmykning til den enkelte gravplads er centralt for de fleste pårørende i dag.

Fælles mindesmærker ses ofte, hvor flere er døde samtidigt, eller som monumenter for eksempelvis faldne i en krig. Men de kan også repræsentere det anonyme menneske og et mere alment fællesskab.

Der skelnes mellem det helt anonyme fællesanlæg og som her en fællesplæne, hvor en beskeden mindeplade med typisk en ganske kort indskrift er almindelig. En buket eller potteplante tillades sædvanligvis.
Foto: Henriette Kragh Jacobsen.

Af samme årsag er fællesanlægget, hvor individuel udsmykning er tilladt, en stor succes, som mange vælger, mens de stadig er i live, og som løbende udvikles. Det giver de efterladte et fredfyldt sted at mindes og ære den afdøde, uden at dette sted stiller for store krav til pasning. Desuden er det en billigere løsning, fordi en enkel mindeplade i en fællesplæne netop kræver mindre vedligeholdelse. Alt i alt er den fremherskende holdning nu og her, at man gerne vil efterlade sig et personligt spor eller visitkort, der signalerer: "Jeg var her en tid".

Et alternativ hertil, som foreløbig hver 30. dansker vælger til og som 11 % af befolkningen udtaler som et ønske, er at få spredt sin aske på havet. Den primære årsag er, at det er lettere og billigere og at det ikke ligger familien til last, men der er også mange, der synes, at det er en smuk og stemningsfuld måde at forlade det jordiske liv på. Det er tilladt at få spredt sin aske over åbent vand, dvs. over havet eller over større fjorde eller bugter, og handlingen må gerne foretages af de pårørende selv. Det er også tilladt at dele den afdødes aske, sådan at pårørende i eksempelvis to forskellige egne af Danmark eller to forskellige lande kan få etableret hvert deres mindested.

En yderligere mulighed, som flere finder tiltalende, er at få sin urne nedsat på privat grund (der skal være på mindst 5.000 m²). I sådanne tilfælde gælder det, at der ikke må anbringes sten, mindesmærke eller lignende, der kendetegner stedet som begravelsesplads. Endelig har der siden 2008 eksisteret et lovmæssigt grundlag for oprettelse af skovgravpladser, hvor man kan blive stedt til hvile ved foden af et givent træ i et bestemt område af en privat skov. Der er dog på nuværende tidspunkt endnu ikke etableret en skovgravplads i Danmark.

Nogle steder i landet er der særlige kirkegårde for andre trossamfund; andre steder er de en mere eller mindre integreret del af folkekirkens kirkegårde. Der eksisterer således 12 jødiske begravelsespladser, bl.a. i Ålborg, som billedet er fra. Wikimedia Commons.

Kirkegårde er på linje med kirker, slotte, museer etc. seværdige steder at besøge ved udlandsrejser. Her er det Recoleta kirkegården i Buenos Aires, Argentina. Wikimedia Commons.

Som for 150 år siden besøges vore kirkegårde også i dag af forskellige årsager. Først og fremmest har kirkegården den vigtige funktion som mindested og som et meditativt rum med mulighed for eftertanke. Men kirkegården er også en seværdighed, der på linje med andre historiske steder indbyder til oplysende og tankevækkende vandreture. Derfor er det helt almindeligt, at kirkegårdens eget personale, lokalhistoriske foreninger og andre tilbyder guidede ture, hvor man – naturligvis under hensyntagen til stedets særlige beskaffenhed - kan blive indviet i baggrunden for områdernes udseende, personalhistorie og tidligere tiders traditioner. Der kan fortælles spændende, kuriøse, bevægende og fascinerende historier.

De dødes rige spejler de levendes, og derfor kaster kirkegårdens levn lys over vores eget flygtige liv og kultur. Men kirkegården giver os også den nødvendige historiske forankring, for det er især her, at tidens gang og kontinuerlige bevægelse er meget synlig. Kirkegården er således en helt særlig del af vores kulturarv, der frembyder en unik mulighed for at følge vore forfædres gøren og laden i forbindelse med den dagligdags, men også ganske særlige begivenhed, som døden er.

Bevaring af en særlig kulturhistorisk arv

På de danske kirkegårde betyder den normale fredningspligt på mindst 20 år (mindst 10 år for urnegrave), at der nødvendigvis hele tiden sker en udskiftning fra gammelt til nyt. Som det forholder sig udenfor kirkegårdens mure, er det også den nyere tids frembringelser, der dominerer synsindtrykket indenfor murene. Hvis de efterladte ikke ønsker – og det er det mest

almindelige - at forny et givent gravsted, hjemfalder det til sløjfning og kan efter en periode atter benyttes.

Derfor er det vigtigt, at en overordnet instans sørger for, at de værdifulde gravminder registreres. Det lader sig gøre med en lov fra 1986, der blev udarbejdet for at beskytte udvalgte gravsteder. Det sker ved, at menighedsrådet sammen med en repræsentant for det stedlige museum eller lokalhistoriske arkiv foretager en udvælgelse af gravminder, der anses for særligt bevaringsværdige. På dette grundlag udarbejdes så et forslag til registrering, hvorefter et provstesyn træffer den endelige afgørelse.

Loven giver mulighed for at frede grave, der er mere end 100 år gamle, har en specielt kunstnerisk værdi, udtrykker lokalhistorie eller rummer resterne af en såkaldt fortjent person. Kendte politikere og personligheder inden for dansk handel, håndværk og kunst samt under særlige omstændigheder højtstående embedsmænd og militærfolk får automatisk deres grav fredet. Det er Kirkeministeriet, der i samarbejde med Nationalmuseet udvælger, hvem der indenfor de kategorier anses for særlige fortjentsfulde, men er man fx omtalt i "Dansk biografisk Leksikon", kan man være sikker på, at ens gravsted bliver fredet.

Men det er ikke kun de afdøde personer, der kan have betydning for, hvorvidt et gravsted fredes. Reglen om bevaringsværdige gravsteder sikrer nemlig også, at et monument eller en gravsten udført af en kendt skulptør eller berømt kunstner kan stemples som bevaringsværdigt. Vurderes gravmindets kunstneriske værdi som særligt interessant for eftertiden, bevares det automatisk. Det er desuden væsentligt at registrere hele gravstedet og ikke kun selve gravmælet, så helheden ikke forsvinder. Fx har det enkelte gravsteds

Rundvisninger på kirkegårde er et kulturtilbud, som tiltrækker mange interesserede. Foto: Henriette Kragh Jacobsen.

beplantning i de seneste 100 år ofte været en lige så væsentlig del af gravstedet som gravmonumentet.

Er et gravminde først registreret som bevaringsværdigt, må det ikke fjernes fra kirkegården, med mindre en særlig tilladelse gives af Kirkeministeriet. Indehaveren af gravstedet har dog ret til at fjerne monumenter, planter m.m. fra gravstedet ved brugstidens udløb. Derfor forsøger man så vidt muligt at få de efterladtes tilladelse til at bibeholde gravminderne.

I forbindelse med en omfattende registrering og fotografering af gravminder på Asminderød, Grønholt og Humlebæk Kirkegårde samt Torpen Kapel i 1990 foretaget af det daværende Fredensborg-Humlebæk lokalhistoriske Arkiv blev der samtidig udvalgt en del, som indstilledes som bevaringsværdige.

Kirkegården som park og mindelund

Indretning, beplantning og kunst

Kirkegården er naturligvis først og fremmest et sted for de døde. Men kirkegården har også altid været et sted for de levende. Det er her, de efterladte og andre kan finde ro, meditere og bearbejde sorgen. Samtidig har kirkegården til alle tider – dog mindst i de seneste to århundreder – været et opholdsted for dens omkringboende befolkning, hvor der er blevet tinget, handlet og festet.

I dag er kirkegården en kulturhistorisk have, der fortæller os om tidligere generationers liv og levned, ligesom den er et rekreativt opholdssted, hvor vi kan nyde de skiftende årstider. Endelig er kirkegården en arbejdsplads for kirkegårdsvæsenets ansatte.

De fleste, der besøger en kirkegård, sænker nærmest pr. automatik stemmen, når de træder ind af porten til kirkegården. Børn tysses på og får forbud mod at løbe rundt, man slår måske endda blikket ned, hvis man møder andre besøgende. Det kunne tænkes, at de var pårørende i sorg, og man ønsker derfor at vise hensyn. Det er ikke så underligt, at kirkegården ofte benævnes "den stille have". Forestillingen om, at der skal være ro på en kirkegård, og at den er forbeholdt de døde, er dog en relativ ny idé, for som nævnt betragtedes kirkegården tidligere som et mødested.

Vort forhold til de døde og vores ageren på de begravedes pladser er langt fra statisk, men har tværtimod gennem tiderne forandret sig afhængig af de til enhver tid gældende normer. Det har længe været en gængs opfattelse, at man sædvanligvis besøger en kirkegård med et bestemt ærinde. Det bliver dog mere og mere almindeligt, at man også kan gå en hyggelig eftermiddagstur langs de mange gravstene og nysgerrigt se på navne, titler og årstal. I storbyerne vinder det frem at tage ophold på kirkegården medbringende solcremen, en god bog, frokosten eller lektierne.

Grænsen mellem kirkegård og park forskydes langsomt, så kirkegården bliver et område, der findes attraktivt, fordi det rummer både natur og kultur, arbejde og fritid, liv og død.

Indretningen af kirkegårde

I den romantiske periode i begyndelsen af 1800-tallet begyndte man også her i landet at indrette og bruge

"Den stille have" kan både fungere som mindelund og rekreativt område. Foto: Henriette Kragh Jacobsen.

Selv om Humlebæk kirkegård ikke går tilbage til romantikken, er den med sine slyngede stier, søen, og den varierede beplantning et godt eksempel på en romantisk, parklignende kirkegård.

kirkegårdene som parkanlæg. Det var en trend påvirket af bl.a. Père Lachaise kirkegården i Paris, der blev indviet i 1804. Den fik stor betydning for anlæggelsen af andre kirkegårde i storbyer i flere europæiske lande. Med inspiration fra den engelske havekunst anlagdes kirkegården i Paris som en park, hvor man kunne træde ind i et tæmmet, romantisk natursceneri med forskelligartede sanselige oplevelser. Eksotiske træer, rislende vand, duftende blomster og smukt løv blev indtaget af forelskede unge, familier på udflugt og det nye, mondæne borgerskab.

Herhjemme er Assistens Kirkegården i København et udmærket eksempel på en parklignende kirkegård, der på samme tid som den parisiske så dagens lys som en fremmedartet og eksotisk have. Nu fremstod kirkegårdene som anlæg, hvor naturen skulle passes og plejes. Naturen blev dyrket, og dens forgængelighed mindede samtidig om, at menneskenes liv også får en ende.

Det eksotiske veg i løbet af 1900-tallet til fordel for et mere rationelt og funktionelt syn på indretning af kirkegårdene, som igen forandredes med 1970'ernes og 1980'ernes forkærlighed for det fælles, der således også gjorde sig gældende efter livet. Sådan har de seneste århundreders forskellige opfattelser af liv og død, etiske regler, nye skikke og skiftende stilarter, sat deres præg på, hvordan vore kirkegårde ser ud i dag. Desuden forandres kirkegårdsanlæggene til stadighed, fordi de jo ganske enkelt også er dynamiske grønne anlæg. Inden for fastlagte rammer har kirkegården udviklet sig, og i dag ses der på hovedparten af de ældre kirkegårde elementer fra flere forgangne epoker.

Kirkelige anlæg er som oftest letgenkendelige, fordi de er afgrænset af et dige, en mur, eller en form for beplantning, der angiver en indramning af et særligt

Den nye afdeling af Asminderød kirkegård anlægges med respekt for og i sammenhæng med det omgivende landskab.
Foto: Henriette Kragh Jacobsen.

aflukke. Inden for denne ramme ligger kirkebygningen med tårnet mod vest. Er vi udenfor de større byer, er anlægget tilpasset de naturgivne forhold og kirkegårdens dige eller mur følger terrænets kurver og understøtter den landskabelige placering. Også de nyere kirkegårde er sædvanligvis anlagt i respekt for det omgivende landskab.

Selv når der er tale om begravelsespladser, der i dag er beliggende midt i byområder, og derfor har mistet deres tidligere umiddelbare synlighed og direkte forbindelse til landskabet, fremkalder de kirkelige anlæg opmærksomhed, når man passerer dem.

Diger, mure og andre bygningsværker

Kirkegården har i de seneste mange århundreder været indhegnet. På den måde er grænsen for den indviede jord blevet understreget og markeret. Møder man på kirkegården et stablet dige af granitsten, er det formentlig fra middelalderen. På mange gamle diger vokser der forskellige mos- og bregnearter, ligesom der kan være mindre vildtvoksende buske som hunderose, slåen, tjørn, berberis og cotoneaster. Planterne stenurt, fingerbøl, svaleurt, viol, kongelys, katost og sæbeurt hører også til de gængse. Nogle af planterne kan være sjældne og have overlevet århundreder, så de i dag betegnes som levende fortidsminder og derfor er fredede.

I Vestdanmark er stendiger almindeligst, mens forskellige murtyper er mere udbredte i Østdanmark. Er der tale om munkesten, er det middelaldermure, mens man har anvendt mure af almindelige teglsten fra 1600-tallet og frem. Ofte ses en blanding af sten, fordi der har været foretaget reparationer eller ændringer. Mange steder ser man hvidkalkede mure, især hvor også kirken fremstår hvid. Det er dels en tradition i

Mure omkring eller på kirkegårdsanlæg kan som her være af kampesten eller mursten.

Indgangen til Grønholt kirkegård er et typisk eksempel på opdelingen for henholdsvis gående og kørende.

mange egne, dels en del af vedligeholdelsen, fordi kalken beskytter muren. Fra begyndelsen af det 20. århundrede har man desuden benyttet mure opført af kløvede sten. Endnu mere nyt er hække, hegn og alléer som afgrænsning af kirkegården.

Mange kirkegårde har flere indgange, men fælles for dem er, at de gerne skal markere indgangen til den indviede jord. Det kan være portaler, træstolper, murpiller eller større udsmykkede bygningsværker. Kirkegårdens hovedlåge består ofte af en mindre låge for gående og en større, der muliggør bedemandens bil og andre nødvendige vogne at køre ind. Lågerne kan være simple udført i træ eller fint dekorerede af jern.

Kirkegårdens dige kan give grobund for såvel sjældne som meget almindelige planter.

De forskellige typer bygninger, der præger en kirkegård, såsom kapeller, kirkelader og klokkestabler er som regel opført i perioder langt senere end kirken. Det gælder naturligvis især bygninger, der indeholder moderne toiletfaciliteter eller fungerer som opholdsrum for de ansatte.

Gravsteder og fællesanlæg

Stort set alle ældre kirkegårde i Danmark bærer præg af tidligere tiders normer og regelsæt. Man kan se træk fra romantikken med store, skyggefulde træer og svungne gange samtidig med 1800-tallets idealisering af renæssancen, der tilførte små parterrehaver. Borgerskabets gravsteder blev anlagt symmetrisk med et monument omgivet af søjletaks og bede med fx roser kantede med buksbom. Bondekulturens nyttebetonede dyrkning af forskellige typer afgrøder kommer til udtryk i de forskelligartede planter, der stadig benyttes til pryd på de dødes haver.

Mange af de planter, man tidligere har anvendt, og som stadig ses på gravpladserne nu, tillægges en symbolsk værdi, som eksempelvis roser og liljer, eller de kan være udtryk for sorgen, som det er tilfældet med træer, der har nedadhængende grene.

I begyndelsen af 1900-tallet ansås det ikke for god tone at fremhæve en enkelt person eller familie med fornemme monumenter og stort anlagte gravsteder. En mere ydmyg holdning satte sit præg på kirkegårdene, så både gravstederne og –stenene blev mindre iøjnefaldende. Idealer om lighed og fællesskab førte til, at alle gravsteder i princippet skulle have samme størrelse og form. Denne model har overlevet i bedste velgående, så man i dag ser både ældre og nye, mindre gravsteder i lange rækker trukket stramt op af lave hække.

Indramningen af de forskellige afdelinger på kirkegården og den valgte beplantning skaber smukke, arkitektoniske rum.

Variationen af træer giver smukke farvespil; her med en rød løn blandt de grønne nuancer. Foto: Henriette Kragh Jacobsen.

Ved store kirkegårde er de lange rækker af mere eller mindre ensformige gravsteder typisk opdelt i afdelinger adskilt af højere hække eller allétræer, så kirkegården bliver en blanding af mindre og større rum. På det sæt opnås en variation, der forøger oplevelsen af de landskabsarkitektoniske virkemidler. De mange typer af stedsegrønne træer og buske, som vi ligeledes kan opleve i vor tid, stammer også fra denne periode. De suppleres indimellem af fremmedartede vækster som Tulipantræ, Abetræ, Kejsertræ, Tempeltræ og Duetræ, og medvirker alle til, at hele kirkegårdsanlægget fremtræder som en frodig og afvekslende have.

Som omtalt, har det vundet indpas i de seneste årtier at udlægge dele af kirkegårdene som enkle græsarealer uden hækplantning eller blomsterbede. På disse fællesplæner kan der være enkelte træer eller andre solitærplanter, men alt i alt er det områder, der ikke kræver den store vedligeholdelse for kirkegårdens personale, der ud fra de givne vedtægter, sørger for den nødvendige pasning af vore mange grønne oaser. Det er i øvrigt pålagt de, der har brugsretten til et gravsted, at vedligeholde dette – eventuelt ved at købe sig til en pasningsordning.

Lykkeligvis er der foretaget fredninger af store dele af vore kirkegårdsanlæg, så også kommende generationer kan få glæde af disse kulturhistoriske miljøer. Det skyldes især provst Johan Exner, der i 1950'erne gjorde en stor indsats for at igangsætte et arbejde, der resulterede i 4.500 frivillige fredninger af arealer omkring de fleste landsbykirker i Danmark. Arealerne omkring Asminderød, Grønholt og Humlebæk kirker er også omfattet af fredning. Det betyder eksempelvis, at det er Fredningsnævnet, der skal godkende beplantningen på den nye afdeling af Asminderød kirkegård.

Beplantning

Træer og planter er kirkegårdens væsentligste byggemateriale. De er med til at fremhæve stedet, og med til at danne følelsesmæssige oplevelser for de besøgende, og dermed er beplantningen en del af baggrunden for at sikre de værdier, som kirkegården repræsenterer. Træerne styrker oplevelsen af området i forhold til omgivelserne, og de forstærker terrænformerne og understreger stedets skønhed. Valg af planter er valg af former, farver og dufte. Det gælder både på gravstedet og i kirkegårdsanlægget.

Hvor der tidligere voksede selvsåede træer og buske og vilde urter på begravelsespladserne, ændredes dette i begyndelsen af 1800-tallet, hvor man helt bevidst valgte bestemte planter som udsmykning af kirkegårdene og de enkelte gravsteder. Kontakten med andre verdensdele havde betydet, at mange nye nytte- og prydplanter var kommet til landet, og ligesom de nu anvendtes i parker, så man dem tillige på kirkegårdene.

Den romantiske stil kom på kirkegårdene til udtryk med solitære træer som tårepil og hængeask, der skabte stemning. Duftende planter og blomster, der havde en symbolsk betydning, vandt indpas. De selvsåede træer langs kirkegårdsmuren blev efterhånden erstattet med rækker af træer såsom ask, lind eller elm, der igennem det 19. århundrede udgjorde hovedparten af kirkegårdenes træbestand. Inde på kirkegården markerede man hovedstierne med alléer og andre former for træbeplantning. Det var især lindetræer, der blev brugt, fordi de kunne tåle kraftig beskæring eller formning.

I anden halvdel af 1800-tallet blev det moderne at skænke et blivende minde til en grav i stedet for blom-

Årstidernes varierende farver og dufte, lyden af fuglefløjt, puslen i krattet, knitrende perlegrus og rislende vand, danner tilsammen stemningsfulde udtryk.

Valg af beplantning på det enkelte gravsted kan medvirke til at slå en sørgmodig stemning an, som fx en opstammet hængepil.

ster og kranse. Man gav et træ – gerne et sjældent – og derfor kan man stadig i dag se en del hænge- og blodbøge eller andre ualmindelige arter fra denne periode.

I første halvdel af 1900-tallet blev en mere dyster tone slået an med de allestedsnærværende stedsegrønne træer og buske. Man søgte at opnå en højtidelig stemning med brug af høje, opadstræbende træer som fx popler, så der skabtes en særlig katedralvirkning.

Nu til dags foretrækkes et mere naturpræget og varieret udtryk med en blanding af løvfældende og blomstrende planter, der gør kirkegården lys og venlig, og man vælger at anvende mindre træer som fx tjørn og paradisæble, hvis brede kroner kan bidrage til en intim stemning i mindre, afgrænsede gravstedsrum. På grund af elmesygen er denne type træer nu erstattet med ask eller lind, men også ahorn og kastanje ses, mens den ellers så udbredte bøg sjældent kan opleves på en kirkegård. Mange af de gamle træer har dog overlevet, og er med til at give en oplevelse af både foranderlighed og stabilitet, der netop er kendetegnende for mange af vore kirkegårde.

Et andet særligt kendetegn på de danske kirkegårde er de mange hække, der tegner mønsteret af gravrækker og gravsteder og dermed understreger de overordnede linjer i hele kirkegårdsanlægget. Sædvanligvis finder man såvel fælleshække som gravstedshække, hvor de førstnævnte er styrende for gravstedernes størrelse og fordeling, mens gravstedshækkene knytter sig til det enkelte gravsted. Ofte ser man, at en fælleshæk danner ryggen til en række af gravsteder, som så er opdelt af gravstedshække. Langt de fleste hække på landsbykirkegårdene er af buksbom eller thuja, men arter som bøg, avnbøg, taks, naur, liguster og tjørn ses tillige. Det kan være vejr- og klimamæssige forhold, der afgør valget, eller det kan være arkitekters og gartneres smag og behag.

På enkelte større kirkegårde forsøger man at skabe et mere naturpræget udtryk med eksempelvis en blomstereng, men ellers ses stauder som regel kun på de enkelte gravsteder og i nogle tilfælde på fællesplæner. Nutidens kirkegårde er også præget af fællesanlæg til både kister og urner, og har derved fået karakter af mindelunde, hvor helheden er skabt uden samme hensyn til de problemer, som planlæggerne hidtil har haft i henseende til gravstederne.

Kunst

Gunnar Westmans skulptur af en gås på Grønholt kirkegård må betegnes som et uskyldigt eksempel på kirkegårdskunst.

Et element, der først i de senere år har set dagens lys på kirkegårdene, er det, vi forstår som moderne kunst. Det har mange steder skabt debat, for ligesom by- og landskabets øvrige udendørs rum kan der være tale om kunst, som nogle finder anstødelig, uforståelig eller provokerende. I de fleste tilfælde er der dog valgt nogle kunstnere, der er i stand til at skabe nogle værker, der indføjer sig i en særlig symbiose med den øvrige del af kirkegården. Eller eventuelt kunstværker, hvori indgår et religiøst udtryk eller måske endda et forkyndende udsagn.

Under alle omstændigheder danner kunsten i kirkegårdens frie rum sammen med naturens elementer et helhedsbillede af en menneskeskabt have for døde og levende. Der bliver i endnu højere grad tale om et sted, hvor man kan få indfriet forskellige behov, og hvor ens sanser kan beriges af varierende bestanddele.

Billedhuggeren Erik Heide har udført statuen af Johannes Døberen i 1992. I evangelierne er Johannes Døberen den, der bebuder Kristi komme og viser vej til ham. Det gør han også ved Asminderød Kirke.

Erik Heide har udført flere værker, der kan ses indenfor Fredensborg kommunes grænser, bl.a. ved Humlebæk Station. På billedet ses det markante kors, han har skabt til fællesgraven på Humlebæk kirkegård.
(Se side 140)

Eftermæler og mindesmærker

Monumenter, indskrifter og symboler

Når man går en tur på kirkegården og studerer gravmælerne, kan man ofte få en del slægtshistoriske og andre personlige oplysninger om de mennesker, som levede og døde i sognet. Hvem der blev gift med hvem, hvor mange børn de fik, hvor gamle de blev, og om deres erhverv. Nogle er døde alt for unge, måske faldet i krigstjeneste, andre af smitsomme sygdomme eller ulykker. Der kan være nogen, der har udrettet noget særligt og måske ligefrem er blevet verdensberømt. Mange har været savnet og elsket højt, og atter andre har villet sikre sig et markant eftermæle.

Et epitafium kan være et mindesmærke, der er anbragt over en grav, eller et maleri, der hænger i kirken, og viser den afdøde med familie. Her er det en mindetavle i Asminderød Kirke sat over dronning Juliane Maries hofjourer Peder Patholm. Foto: Henriette Kragh Jacobsen.

I mange danske kirker kan man se store ligsten eller epitafier over betydende personer, hvor det fortælles, hvor ædel, dydig og agtværdig de døde har været. I dag er såvel stenene som indskrifterne generelt mindre, men der ses stadig gravminder med indskrifter eller symboler, der fortæller om den afdøde eller har en særlig betydning for den gravsatte eller dennes efterladte.

Forskellige typer gravsteder

Her i begyndelsen af det 21. århundrede findes der på de danske kirkegårde grundlæggende fire typer gravsteder, som stort set kun anvendes til kistebegravelser og urnenedsættelser. Der er dels tale om de meget traditionelle kistegravsteder, og dels små gravsteder med individuel tilplantning. Så er der tillige fællesanlæg med gravsteder, der enten ikke har eller kun har begrænset individuel tilplantning, og endelig er der den anonyme fællesgrav.

Det er især på det traditionelle kistegravsted, at der er mulighed for at give gravstedet et helt personligt præg. Her er der plads til dekorationer med engle, lygter, bamser og årstidens grønne dekorationer inden-

for gravstedets omgivende og beskyttende hæk. Det er også i disse tilfælde, at man oftest ser eksempler på personligt udformede gravsteder og gravminder, hvor indretning og monument udgør en helhed. For de efterladte giver det individuelle præg, som de selv og de afdøde har valgt, en særlig tilknytning til gravstedet. Det er tydeligt, at det engagement, der ofte lægges for dagen med hensyn til indretningen, viser kirkegårdens betydning for den enkelte og i samfundet.

Størrelsen på de mindre gravsteder, som her i begyndelsen af det 21. århundrede synes at være en god løsning for mange, er typisk 1 – 2 m².

Det gælder også for de lidt mindre gravsteder, der hører til de nyere gravstedstyper. De er anlagt som små felter indrammet af hæk med samme mulighed for udsmykning som på de traditionelle kistegravsteder, om end i mindre omfang. Denne type kan ses som en overgangsform mellem det traditionelle kistegravsted og nye anlæg, hvor behovet for en markering af den gravsatte person eller familie er mindre, men hvor den individuelle udsmykning af graven alligevel kan tilfredsstilles.

På de efterhånden mange fællesplæner, som især findes på kirkegårde i byområder, ser man ikke en så rig og varieret udfoldelse af udsmykning. Det hænger sammen med, at netop fællesgravene som oftest er valgt ud fra en holdning, hvor det er anonymiteten, der hersker, eller hvor ønsket om ikke at være til belastning kommer til udtryk bl.a. i form af enkelthed og minimalisme.

Monumenter og deres udformning

Gravstedets udtryk formes af samspillet mellem indretning, beplantning og gravstedets monument. I løbet af 1800-tallet blev der produceret mange kunstnerisk udformede og værdifulde monumenter, som i dag har en stor kunsthistorisk værdi. Nogle af disse typer er gengivet i kapitlerne med udvalgte gravsteder.

I det efterfølgende århundrede blev monumenterne af bl.a. økonomiske hensyn standardiserede og massefremstillede, og dermed forsvandt den tidligere tradition for kunstnerisk udsmykning af gravenes monumenter. I de seneste årtier ses en tendens til, at gravstedet udsmykkes med genstande, som mere direkte udtrykker de følelser, der er mellem den afdøde og de efterladte.

Gældende for både 1800- og 1900-tallet er derimod den symbolverden, der udfolder sig på kirkegårdens monumenter. Genopdagelsen af antikken i guldalderperioden fik også indflydelse på kirkegårdene i form af en romantisk dyrkelse af den gamle græske og romerske verden. Det gav sig ikke mindst udslag i en rig symbolverden, der har præget gravmindernes fremtræden helt frem til vores tid. De oprindeligt antikke symboler som olivengrene, fakler, duer, olielamper og håndtryk blev tillagt en kristen betydning, som måske næsten er glemt i dag, hvor det snarere er en holdning og følelser til den afdøde, der udtrykkes gennem symbolerne.

Det mest iøjnefaldende på nutidens kirkegårde er selve gravmælet på de enkelte gravsteder. Monumenterne og stenene er i modsætning til gravstedets beplantning mere bestandige og har derfor ofte overlevet tidernes skiften. På familiegravsteder kan man genfinde gravmæler fra forskellige perioder og på den måde få et indblik i hver sin tids typiske stil. Det er også på gravmælerne, at vi kan få kendskab til de afdøde, og i visse tilfælde hele familiers historie.

Ligstenen

Langt de fleste gravsteder er forsynet med en eller flere sten med navnene på de afdøde. De ældste former for gravmæler af denne slags er ligsten, der stammer fra middelalderen, og som bl.a. kan ses i mange af vore middelalderkirker. Her kan man læse ofte lange tekster om den eller de afdøde, ligesom man i nogle tilfælde kan se afbildninger af de gravlagte.

Da begravelser i kirkerne blev forbudt i 1805, fortsatte man med at nedlægge ligsten udendørs på kirkegården, men på dette tidspunkt blev denne type liggende gravminde så småt erstattet af opretstående sten. På de fleste kirkegårde ser man derfor i dag ikke så mange af de helt store ligsten, hvorimod de lidt mindre typer, der var meget populære i 1930'erne og 40'erne, stadig er gennemgående. I dag bruges oftest små ligsten eller gravfliser, der enten ligger helt vandret eller svagt skråtstillede. De kan som før i tiden være udført i rød eller lys sandsten eller i senere tiders mere moderne og holdbare materialer som poleret granit og skifer.

Eksempel på ligsten, der især var populære i 1800-tallet. Disse fra Humlebæk Kirkegård er dog af nyere dato.

I det seneste halve århundrede har det mest almindelige gravmæle været en gennemskåret eller kløvet natursten, der er blevet poleret, så den har fået en blank og glat skriftflade. Natursten til gravmæler har været benyttet i Danmark i flere tusinde år. Tænk bare på jættestuerne fra stenalderen, bautasten fra eksempelvis bronzealderen, og vikingetidens runesten sat over

faldne krigere. Disse typer sten, hvad enten det drejer sig om en større vandreblok eller en mindre mark- eller strandsten, ses også på vore nutidige kirkegårde. Til forskel fra tidligere perioder, hvor der er tale om mindesten, er de nutidige forsynet med indskrifter og kan dermed rettelig betegnes som gravsten.

Grottestenen

Grottestenen opstod i den romantiske periode i begyndelsen af 1800-tallet som et led i den tids havekunst, og altså i første omgang ikke som et gravmæle. I modsætning til de hidtil anvendte stilige og enkle nyklassicistiske gravmonumenter, fremstår grottestenen som en hule omslynget af vedbend eller egeløv, hvor en hvid marmortavle eller marmorskriftrulle med inskriptionen er indsat i grottens indre. Den lille grottesten var mest almindelig i anden halvdel af det 19. århundrede, hvor den blev en af menigmands populære gravmæler.

Grottesten består sædvanligvis af en natursten, hvori der er indlagt en tavle med indskrift. Grottesten var meget udbredte i 1800-tallet, men nye eksemplarer kommer stadig til.

To varianter af steler. I baggrunden én af sort marmor med spids top og forrest en udgave i granit med rundbuet top.

Stelen

Et gravmonument, der også er meget almindeligt, er den såkaldte stele. Betegnelsen dækker over både høje og lave opretstående tildannede monumenter, der typisk står på en sokkel eller et postament, og er forsynet med inskriptioner og udhuggede relieffer og symboler. Som gravmonument kendes stelen fra lande omkring Middelhavet: Egypten, Grækenland, Etrurien og Mesopotamien.

Herhjemme ses høje klassicistisk udformede steler for borgerskabets mænd og kvinder i anden halvdel af 1700-tallet, hvor det i de seneste to århundreder i en mindre udgave er blevet menigmands monument. Stelen af enten sandsten eller granit findes i et utal af farver og former, men den fremstår ofte med en sort poleret flade, hvor den sorte farve er udtryk for sorg. Stelen kan have en spids top eller eksempelvis være forsynet med en rundbuet øvre afslutning, der kaldes en himmelport.

Tavlen

Tavlen er ligesom stelen et opretstående monument, der måske læner sig op ad en støttepille eller er anbragt på en sokkel. Nyere tids tavler er typisk af sort poleret granit, mens tidligere udgaver kan være af hvidt marmor med indhugget sort eller forgyldt inskription. Tavlen markerer ofte senere begravelser på gravstedet eller supplerer det med tekst overfyldte store gravmæle på familiegravstedet. Derfor læner tavlerne sig hyppigt op ad gravstedets store gravmæle, støbejernsgitteret eller op ad den gamle kirkegårdsmur.

En tavle med en meget personlig indskrift: "DinTanke var ædel og reen Din Handling besjælet af Tanken I Flid og Kjærlighed Trofast Du virket for Dine".

Obelisken

Med rod i antikken repræsenterer obelisken også den romantiske periode. Den er oftest udført i sort blankpoleret granit, men ses også i andre farver. Obelisken er et højt firkantet monument udhugget i ét stykke og afsluttet med en spids foroven.

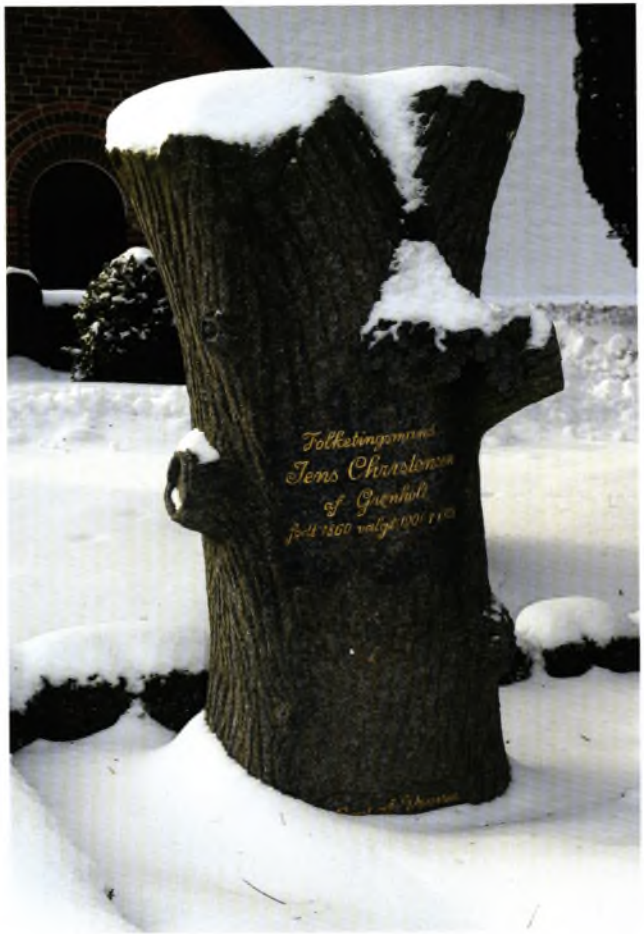

Livet, der måske pludseligt eller brutalt afbrydes, kan symboliseres ved en afbrudt træstamme eller søjle.

Den afbrudte søjle eller træstamme

Et særligt gravmæle med en meget sigende symbolik er den afbrudte søjle eller træstamme, der på en dramatisk måde fortæller om livet, der afbrydes. Gravminder af denne type kunne først udføres i Danmark fra slutningen af 1800-tallet, da der var tale om en ret avanceret bearbejdning af granitten. De er da også ret sjældne, fordi de er ret kostbare at fremstille. I de senere år er en brudt træstamme anvendt.

Korset

Et af de absolut mest anvendte gravmæler er korset. Støbejernskorset kom i høj grad til at præge de danske kirkegårde fra begyndelsen af 1800-tallet, hvor det tidligere havde været de mere forgængelige trækors, der blev benyttet. Senere kom det hvide marmorkors til, og i dag ses kors i alle afskygninger og i mange farver.

Korset er et af kristendommens vigtigste og mest udtryksfulde symboler, der står for genopstandelsen og dermed kristendommens sejr over døden.

Indskrifter

Inskriptioner på gravmæler fortæller først og fremmest, hvem den gravlagte var, og hvornår vedkommende blev født og døde. Dernæst kan der være oplysninger om personens erhverv eller en særlig dåd, denne har udrettet i sit liv. Vi får måske også at vide, hvem forældrene eller ægtefællen var, og om den afdøde oprindeligt kom fra en anden del af landet.

I de sidste årtier af 1900-tallet blev det især på fællesgravene almindeligt, at forsyne gravstenen med en meget kort og enkel indskrift, såsom et fornavn eller familiebetegnelse og måske fødsels- og dødsår. Men derudover kan der ses et væld af indskrifter, der både kan fortælle noget mere om den afdøde, såvel som om de efterladte og deres følelser til den gravsatte. Sådanne indskrifter kan være af meget personlig karakter.

Indskrift på en gravsten for en kvinde, der tydeligvis var meget troende.

Opstandelse er et gennemgående tema på de fleste gravsten med religiøse indskrifter.

Religiøse indskrifter

Af personlig art kan indskrifter i form af skriftsteder eller citater fra Bibelen siges at være. De er sædvanligvis blevet brugt for at vise omverdenen den afdødes forhold til sin tro. Det har været vigtigt at tænke på sin frelse, så man på den yderste dag kunne gøre sig forhåbning om en opstandelse til himmeriget. Henvisningerne er ofte til Salmerne, Jobs Bog og til evangelierne. De religiøst betonede indskrifter er også brugt som en trøst og for at indgive styrke til de efterladte eller som et minde om muligheden for atter at kunne mødes under andre omstændigheder.

Verdslige indskrifter

Hvor de religiøse indskrifter med vore dages sekularisering er vigende, ser man til gengæld en mængde verdslige indskrifter, hvor de mest benyttede er varianter over temaerne: Tak, fred, hvile, sove, kærlighed, gensyn og mindet. Her handler det først og fremmest om at takke de afdøde, for hvad de har været for de efterladte, og tillige at udtrykke savnet af et elsket menneske. Vi vil gerne mindes vore døde med kærlighed, og ønsker at den afdøde må sove sødt og godt og hvile i fred efter et måske hårdt liv på jorden. Der siges farvel, men også på gensyn, ligesom der forsikres om, at de døde ikke glemmes. Nogle indskrifter er mere personlige og fortæller fx, at den afdøde var from, trofast eller kærlig. Nogle har kæmpet bravt og er faldet i kampen for Danmark.

Allegorier og symboler

En allegori er en fortælling, et digt, eller en billedlig fremstilling med overført betydning, som formodes at blive forstået af de fleste. Allegoriens personer eller begivenheder er symboler på noget andet som fx en egenskab eller et begreb. En meget brugt allegori, der forbindes med sorg, er en knælende kvinde med bøjet hoved.

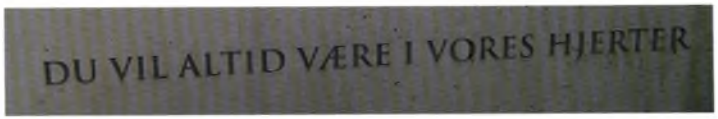

En forsikring om, at afdøde aldrig bliver glemt, går igen på mange af vore gravmæler.

Verdslige indskrifter kan være meget poetiske, som eksempelvis denne, hvor udsagnet nærmest er eksemplificeret af den forvitrede baggrund.

Den knælende kvinde er en meget smuk og ofte benyttet allegori på sorgen.

I modsætning til allegorier, der i princippet kan tolkes af alle, kan symboler defineres som hemmelige i den forstand, at det kun er de indviede i symbolikken, der kender betydningen. For de tidlige kristne i Rom symboliserede fisken fx kristendom, men for alle andre var det bare en fisk. Netop kristendommens mange symboler er blandt dem, der ofte bliver brugt på vore gravminder. Det kan eksempelvis være en due, et sejlskib, en lyre eller et anker. Det er alle symboler, som det omkring år 200 blev tilladt de kristne at bruge på fx deres gravsten, uanset det 3. buds formaning: *"Du må ikke lave dig noget gudebillede i form af noget som helst oppe i himlen eller nede på jorden eller i vandet under jorden".*

Korset

Det symbol, der på danske gravmæler er det mest udbredte, er uden tvivl korset, som også er det oftest anvendte kristne symbol, selv om korset stammer fra før kristendommen. I den kristne tro er det et symbol på Kristi lidelse og genopstandelse. Der eksisterer flere hundrede variationer over korset, men på gravmonumenterne er der særligt nogle typer, der går igen. Som beskrevet ovenfor, udgør korset i nogle tilfælde selve gravmindet, mens det i andre tilfælde er indfældet på gravstenen.

I løbet af middelalderen blev der med heraldikkens opståen udviklet mange forskellige former for kors. Nogle forbindes med bestemte helgener, fx Andreaskorset, Peterskorset og Antoniuskorset. Andre er navngivet efter ridderordener såsom malteserkorset. Typer som gaffelkorset, grenkorset og ankerkorset har fået navn efter deres udseende.

Det mest almindelige kors på vore gravsten er det latinske kors, hvis lodrette nederste arm er længere end de tre andre. Det er mest udbredt i den protestantiske kirke. Et andet grundlæggende kors i kristen sammenhæng er det græske, hvor de fire korsarme er lige lange. Det kan symbolisere de fire gerninger, Jesus udførte: Han åbnede himlen, knuste helvede, skænkede nåden og gav syndsforladelse.

Det latinske kors.

Hjul- eller ringkorset, også kendt som viekorset, findes i et utal af varianter.

Hjul- eller ringkorset er et ligearmet kors indskrevet i en cirkel. Det er et gammelt solsymbol og kendes fra bronzealderen på fx helleristninger. Det kaldes også for et viekors. Når der i middelalderen blev indviet en ny kirke, stænkede biskoppen vievand 12 forskellige steder i kirken. På de steder blev der efterfølgende markeret et kors, som stadig kan ses som farvelagte kalkmalerier i mange af vore gamle kirker. Da en cirkel er uden ende, er den et tegn for evighed og udødeliggørelse. Hjulkorset er derfor et opstandelses- og evighedskors, der symboliserer opstandelsen. Jesus døde på korset og genopstod til det evige liv, hvorved han blev født på ny. Livet går i ring.

Af andre typer findes Lazaruskorset eller treenighedskorset. Det er et græsk kors, der foruden at symbolisere treenighed også symboliserer hellighed, guddommelighed og opstandelse fra de døde. Det er opkaldt efter Lazarus, som Jesus oprejste fra de døde. Lazaruskorset har lige lange arme, hvilket ikke er tilfældet med kløverbladskorset, der er en variant af dette. Kløverbladskorset bærer også navnet treenighedskorset, fordi hver af de fire arme har form som et trekløver, der symboliserer treenigheden. Kløverbladskorset ses øverst på den danske middelalderlige kongekrone og repræsenterer kongehusets tætte forbindelse til kristendommen.

På Sct. Georgkorset, også kendt som Mantuakorset, er korsarmene lige lange og går skråt ind mod midten. Det kan minde lidt om et malteserkors. Sct. Georg led martyrdøden i begyndelsen af 300-tallet og blev sidenhen helgenkåret. En meget kendt legende beretter om hans kamp mod dragen for i Kristi navn at befri en prinsesse. Derfor står han som symbol på det godes sejr over det onde. Herhjemme kender vi ham bedst som Sct. Jørgen, der var de spedalskes skytshelgen, udtrykt i de såkaldte Sct. Jørgens gårde. Endelig findes der det keltiske kors, der er kendetegnet ved at have en cirkel omkring korsskæringen.

Det keltiske kors kaldes også for et ringkors. Er mest udbredt i de tidligere keltiske områder, fx. Irland, hvor de går tilbage til 700-tallet.

Blomster

Blandt de blomster, der pryder gravsten, er rosen den mest gennemgående. Rosen er et flere tusinde år gammelt symbol på sejr, men også på kærlighed, da den er en af gudinden Venus' blomster. Derfor kaldes den også for Venusblomsten, ligesom den i antikken var et kvindesymbol, da den symboliserer det kvindelige skød. Dernæst er den også et symbol på diskretion og tavshed. De gamle romere brugte at hænge en rose op over bordet, og det der blev sagt "sub rosa", altså under rosen, blev anset for at være fortroligt.

I kristendommen er rosen bl.a. symbol på Kristus, hvor den røde udgave bruges som symbol på martyrium, mens den hvide symboliserer renhed eller uskyld.

Ordsproget "Ingen roser uden torne" gør sig ikke gældende, når der er tale om roser på gravmonumenter.

Efeu eller vedbend kan som dekoration ses nedfældet på en del gravsten, men kan i levende live også indramme selve gravstenen eller som her omslutte relieffer på to afdøde.

En legende fortæller, at da rosen groede i Edens Have, havde den ingen torne. Men efter syndefaldet fik rosen torne for at erindre os om menneskenes synd. Roser på gravmonumenter er sædvanligvis uden torne. Antallet af roser på et gravmonument kan have forskellig symbolik: fire roser kendetegner de fire evangelister, fem står for de fem sår, som Jesus blev påført ved korsfæstelsen, og syv roser symboliserer Jomfru Marias syv glæder: Bebudelsen, Jesu fødsel, de vise mænds tilbedelse, Jesu opstandelse, Jesu himmelfart, Helligåndens udgydelse, og kroningen.

En anden benyttet blomst på gravmæler er liljen, som er et symbol på uskyld, kyskhed og jomfruelighed. På billedlige fremstillinger af Jomfru Marias bebudelse ses ærkeenglen Gabriel ofte med en eller flere liljer som symbol på Marias ubesmittede undfangelse.

Den hvide liljekonval bruges også på gravsten og symboliserer det samme som liljen, men den er tillige en af forårsbebuderne og derfor et billede på Jesu komme. Generelt kan man sige, at blomster på gravsteder – også de friske blomster vi lægger på gravene – symboliserer det evige forår og det kristne håb.

Træer og planter

Den stedsegrønne vedbend eller efeu er symbol på det evige liv, og da den klynger sig fast til sin støtte, symboliserer den også hengivenhed og evig kærlighed. En egekrans blev i Romerriget givet til en borger, der satte sit liv på spil for sine medborgere. Derfor symboliserer en krans af egeløv hæder og værdighed. Egetræet har

man fra gammel tid opfattet som et helligt træ, hvorfor det bruges som symbol på Kristus eller Jomfru Maria. Da egen er meget solid og holdbar, symboliserer den også styrke, kraft og tro samt den kristne tålmodighed overfor modgang og ulykke. Laurbærkransen, der ofte ses på gravmæler, kendetegner dels udødelighed og dels det nye kristne liv i form af dåben. I mytologien forbindes laurbær med jomfruelighed og sejr.

Fugle

Den mest anvendte fugl på danske gravminder er duen. Oftest er den hvid og sidder ovenpå gravstenen med bøjet hoved. Ligesom rosen har også duen mange betydninger. Den vigtigste er symbolet på Helligånden, som stammer fra Bibelens fortælling om Jesu dåb, hvor Helligånden kom til stede i skikkelse af en due. Derved blev syndens magt brudt. Duen symboliserer også menneskets sjæl. For i livets træ bygger duerne, dvs. menneskesjælene, deres boliger og lever af træets frugter. Efter syndfloden var det en due, der kom tilbage til Noah i arken som tegn på, at der nu atter var fred og ingen fare. Duen er da også meget kendt som et fredssymbol, og er attribut for fredsgudinden Pax. Endelig nævnes duen også som Venus' fugl og især to duer forbindes derfor med kærligheden.

Den hvide due er en yndet skulptur på gravsten.

Spurve og andre småfugle er ligeledes meget afholdte, mens muslingeskaller ses sjældnere.

Yndefulde svaler bebuder forår og nyt liv.

Spurven, der betragtes som en af de mindste og ringeste af alle fugle, er en anden meget brugt dekoration på vore gravminder. Den er symbol på de laveste og ringeste blandt mennesker, der ikke desto mindre er under Guds beskyttelse, for selv de mindste af Guds skabninger modtager fra ham livets gaver.

Svaler i flugt ses på enkelte sten. Svalen forbindes med forår, og er derfor symbol på Kristus, der sover i sin grav og som genopstår påskedag. Den kaldes for Maria-fuglen, da den siges at komme på Maria bebudelsesdag den 25. marts. Uglen er et gammelt symbol på visdom og klogskab. Den er stridsgudinden Athenes attribut, som desuden var videnskabens, kunstens og håndværkets gudinde. I kristendommen symboliserer uglen Jesus, som måtte være alene i lidelsens mørke nat, men den kan også være symbol på djævelen og de vantro hedninge, som skyr frelsers lys.

Anden symbolik og udsmykning

Som det er fremgået, har mange af de symboler, vi kan se på gravminder, en kristen betydning. Alligevel kan man ikke sige, at symbolerne nødvendigvis skal ses som udtryk for, at den afdøde har været et meget troende menneske. Mange af symbolerne har ændret betydning gennem årene, og opfattes måske i dag som tegn på noget helt andet, end for 2000 år siden. Andre symboler giver for nutidige beskuere ikke nogen mening, fordi den oprindelige betydning er forsvundet i glemslens tåge.

Når rigtig mange gravsten stadig udstyres med gammel symbolik, handler det for mange mennesker mere om traditioner og om nydelige dekorationer end om en særlig symbolsk tilkendegivelse. Det kan være, at den afdøde har holdt meget af blomster og fugle, eller - hvis det er et barn - bamser og biler. Det ser også ud til, at en del af de gamle symboler efterhånden viger for en anden og mere umiddelbart sigende udsmykning. Som før i tiden bruges der symboler eller logoer for den afdødes erhverv, men nu ser man ikke sjældent dekorationer, der fortæller noget om personens fritidsinteresser eller engagement i foreninger og loger.

Når staffagen er så tydelig, at alle straks kan forstå meningen, er der reelt ikke tale om symboler, men om en enkel og utvetydig fortælling, der er i overensstemmelse med den afdødes liv eller holdninger. Nye typer symboler på moderne gravsten kan måske for nogle virke utraditionelle og anderledes, men giver de mening for efterladte og ikke virker stødende på andre, accepteres de og bliver måske hen ad vejen til vedtagne traditioner. Her er eksempler på såvel ældre symboler som nyere dekorationer.

IHS er de første tre bogstaver i det græske ord Jesus. Det er et såkaldte kristusmonogram, der på dansk tolkes som Jesus, Herrens Søn.

Engle er et yndet motiv på gravmæler og kan være udført ganske kunstnerisk.

Ankeret symboliserer håb og ses ofte på gravmæler for søfolk. En bikube kan fortælle, at den afdøde var flittig eller sparsommelig. En nedadvendt fakkel er knyttet til døden, hvorimod den opadvendte fakkel symboliserer livet og ikke mindst fred. Hjertet er tegn på kærlighed, og man kan til tider se gravsten formet som et hjerte, hvorpå indskriften så er sat. Hunden er en hyldest til troskaben.

Et håndtryk eller to hænder, der holder hinanden, er symbol på venskab, enighed og solidaritet, men kan også opfattes som et farvel. Kornaks er symbol for landbrug og for livet og benyttes ofte på gravmæler for landmænd. Lyren er et emblem for poesi og musik, ligesom det er et såkaldt kristogram, dvs. et tegn der repræsenterer Jesus. Murerredskaber som fx vinkelmåler og passer lagt over hinanden bruges ofte på gravmæler over murermestre eller arkitekter, men det er også blandt de symboler, der forbindes med frimurere og andre lignende loger.

En noget usædvanlig udsmykning på en gravsten. Det kan tænkes, at vedkommende har været involveret i Anden Verdenskrig.

En muslingeskal som symbol går helt tilbage til antikkens tid, hvor den var attribut for gudinden Venus og som sådan et symbol for den kødelige kærlighed samt frugtbarhed og i fortsættelse heraf livets opståen. Muslingeskallen er endvidere symbol for pilgrimsrejsen og dermed Sct. Jacobs attribut. Også Johannes Døberen har muslingen som symbol, hvor den kristne dåb anses for at være så kostelig som muslingens smukke perle. I kristendommen er den tillige et Maria-symbol, da hun i sit skød gemte en kostbar perle, nemlig Jesus.

En genstand, man jævnligt ser sat øverst på opretstående gravstene, er en olielampe. Her kommer inspirationen fra de antikke grave, hvor meningen var, at lamperne skulle brænde evigt. Denne tradition blev videreført af katolikkerne, hvor der i kirkerne brænder et evigt lys. Det er et billede på Kristus, som er lyset, og på at vi lever i lyset fra frelseren. En brændende olielampe er desuden en attribut til Matthæusevangeliets fem kloge jomfruer, som huskede at tage olie med til deres lamper, da de ventede på brudgommens ankomst. I den sammenhæng udgør olielampen et symbol på årvågenhed. Lampen kan også symbolisere Gud, hvis *"ord er en lygte for min fod, et lys på min sti"*.

Olielampen giver liv til den evige flamme.

Pløjning kan med rette anses for et helligt arbejde, for her forberedes nemlig jorden til såning af det korn, der skal give os det daglige brød. Pløjescenen, der naturligt forekommer oftest på kirkegårde på landet, kendes helt tilbage til bronzealderens helleristninger. Plo-

ven med et spand heste for symboliserer livets arbejde, som nu er endt. Bogstaverne R.I.P. tolkes af mange som det engelske "Rest in peace", men er rettelig en latinsk indskrift: "Requiescat in pace" (hvil i fred), der næsten altid ses på katolikkers gravmonumenter.

I de seneste årtier er der flere og flere, der gør brug af sommerfuglen, der har en meget smuk symbolik. Dens tre stadier henholdsvis larve, puppe og sommerfugl symboliserer liv, død og opstandelse, men sommerfuglen repræsenterer også den frigjorte sjæl, skønhed og forvandling.

Sommerfuglens forunderlige forvandlinger kan ses som udtryk for menneskets forskellige stadier.

En stjerne kroner teksten på mange gravminder, og ses i forskellige udgaver. Stjernen er et meget gammelt symbol, og har forskellig betydning, afhængig af kultur og religion. I kristendommen symboliserer den først og fremmest Jesus' fødsel, da den som bekendt lyste og

ledte de tre vise mænd til stedet, hvor Jesus var blevet født. Stjernen fungerer tillige som symbol på Jomfru Maria, da den udsender sit lys uden at miste sin klarhed, på samme måde som Maria fødte Jesus uden at miste sin jomfruelighed. En sekstakket stjerne (Betlehemsstjernen) bruges af både kristendommen som af jødedommen (Davidsstjernen), mens den ottetakkede stjerne er en morgenstjerne, der symboliserer Kristus og er et sindbillede på fuldkommenhed og uendelighed.

En premierløjtnant, der måtte underkaste sig døden i krigen i 1864.

Et sværd, der har spidsen opad, er tegn på sejr, hvor sværdet med spidsen nedad er symbol på underkastelse. Timeglasset symboliserer tidens gang og det hastigt flyvende liv, hvorfor det indimellem ses afbildet med vinger.

Små krukker placeret øverst på gravmonumentet kan have flere betydninger, men på ældre gravsteder er der oftest tale om tårekrukker. En tårekrukke var oprindeligt en lille glasbeholder, som de sørgende og grædekonerne samlede deres tårer i ved begravelsen. Krukkerne med tårer, nogle gange tilsat parfume, blev lagt i graven med den døde.

En anden genstand, man ligeledes kan møde på danske gravsteder, er en urne. Inspirationen hertil er kommet fra de romerske kolumbarier, der var gravmæler, hvor man i en niche anbragte en urne. Æskulapstaven er lægeguden Æskulaps tegn og findes derfor ofte på gravmæler over læger.

Livet rinder ud som også timeglasset gør det. En stærk symbolik.

Nogle enkelte grave er også dekoreret med strandsten. Det er en gammel skik, der er mere kendt i udlandet, men som også forekommer herhjemme. Når de efterladte kommer og besøger graven, tager de en

strandsten med og lægger den enten på gravstenen eller som dekoration på selve graven.

Til gengæld ses på de danske kirkegårde altid et væld af friske blomster; i enkelte tilfælde også af plastik. Uanset hvor stort eller lille, gravstedet er, hvor prangende eller anonymt det er, kan vi regne med, at en enkelt blomst, en buket, en krans eller en urtepotte er den form for markering af hengivenhed, vi oftest benytter os af overfor den afdøde og dennes øvrige efterladte. For blomsterne er det eviggyldige symbol på vores sorg og længsel, og lige som livet i sig selv er de flygtige og varer ikke evigt.

Ingen vil her være i tvivl om den afdødes forkærlighed for en given sport.

Det virker altid særlig trist, når det er et barn, der ikke får lov at leve videre.

Asminderød kirke og kirkegård

Asminderød Kirke ligger på et højdedrag i den tidligere landsby Asminderød, der nu er en integreret del af byen Fredensborg. Da kirken er omgivet af en del bebyggelse, er den ikke særlig synlig fra det omkringliggende landskab. Fredensborg Arkiverne.

Asminderød kirke er et af de få, men markante, mindesmærker fra middelalderen, der findes i det ellers store område, som Asminderød sogn dækker. Den nuværende kirke består af et langhus med fire tilbygninger. Langhusets østlige del af rå og groft tilhuggede kampesten er ældst og har udgjort skibet på den oprindelige romanske kirke, som sandsynligvis blev til i begyndelsen af 1100-tallet, måske allerede før 1100.

Allerede senere i 1100-tallet er kirken blevet udvidet mod vest med en forlængelse af skibet. Da murene her er meget tykke, kunne det tyde på, at der har været et tårn fra samme tid. Udvidelsen blev også bygget af kampesten, mens døre og vinduer er omgivet af munkesten, som man begyndte at bruge i Danmark i løbet af 1100-tallet.

Det oprindelige våbenhus på kirkens nordside, der menes at være Danmarks ældste og mindste, må ud fra arkitektoniske detaljer dateres til tiden omkring 1200. Sandsynligvis 1475-85 har man af munkesten bygget det nuværende kirketårn, der for en landsbykirke er usædvanligt højt. Tårnrummet blev i 1848 indrettet til våbenhus. Koret er blevet udvidet, så det fik samme bredde som skibet, ca. 1475-85, og i 1736 fik kirken tilført det store sideskib af tegl på sydsiden. Sakristiet stammer fra 1839.

Ejerforhold

Det antages, at jorden, hvorpå kirken er beliggende, i den tidlige middelalder har været kongeligt ejet. I slutningen af 1320'erne kom den på skånske hænder, da hertugen af Halland, Knud Porse, fik den i besiddelse. Hans hustru, Ingeborg, overdrog i 1340 kirken til kapitlet i København, som den hørte under indtil perioden omkring reformationen i 1536.

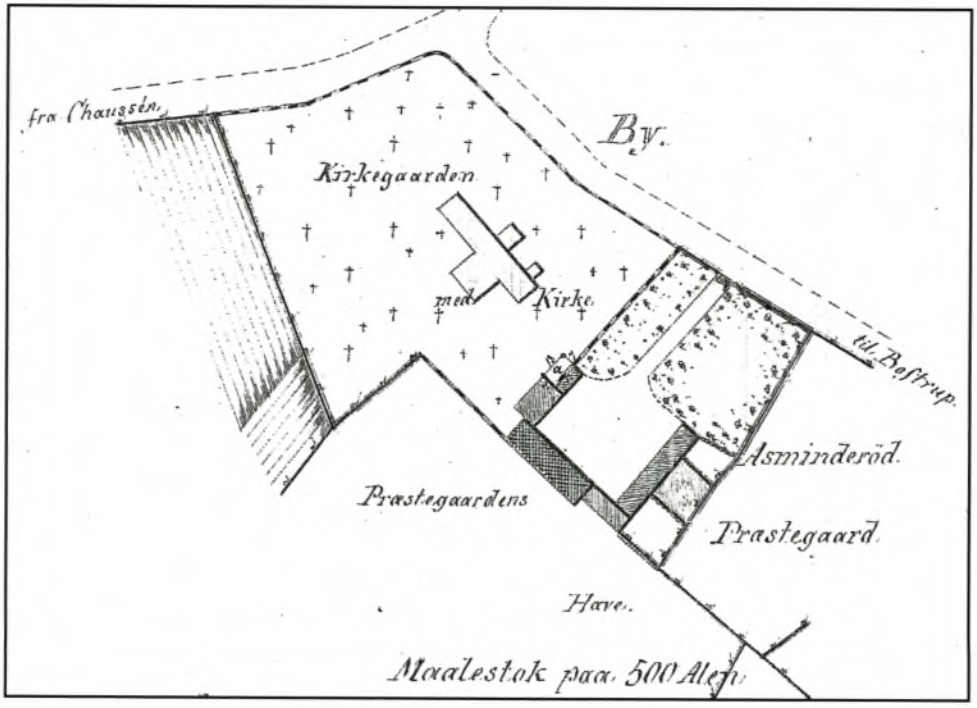

Kortet viser Asminderød Præstegård med tilhørende have foruden kirken og kirkegården i 1871. Øverst i billedet ses hjørnet af Præstevej og Asminderødgade. Fredensborg Arkiverne.

I 1562 oppebar Frederik 2.'s lensmand, borgmester i Helsingør Henrik Mogensen, retten til tiende af Asminderød sogn, og denne ret blev i 1592 givet videre til den efterfølgende borgmester Frederik Leil. Tiendehaveren var den person eller instans, der modtog kirkeskat fra de lokale bønder, men som også havde pligt til at vedligeholde kirken. 13 år senere tildelte Christian 4. en part af tiendeindtægterne til ejeren af Krogerup gods, Henrik Ejlersen, og Krogerups ejere har efterfølgende været part-tiendehavere i en længere årrække. I 1661 var kirken stadig på kongelige hænder, da det vides, at kong Frederik 3. dette år konfirmerede kaldet af en ny præst. To år derefter er Østrup Gård nævnt som tiendehaver. Østrup lå på det nuværende Fredensborg Slots jorder, og var på det tidspunkt ejet af Frederik 3.

I de efterfølgende år ejede dennes hustru, dronning Sophie Amalie, ejendommen Ebbekøb, hvorunder Asminderød og Grønholt sogne med kirkerne hørte. Tre år senere er det sognepræsten ved Sankt Olai kirke i Helsingør, der har rettighed til at inddrive tiende, og i 1698 modtager Sjællands stiftsskriver, Otto Funch, kirkens indkomst. Efter dennes død deler gårdejerne af Søholm og Krogerup indtægterne og forpligtelserne indtil 1. maj 1720, hvor kirken med tilhørende jord atter hjemfalder til kronens gods, da den blev en del af Frederik 4.'s ryttergods.

Efter en lang periode, hvor kirken havde kongelig bevågenhed, blev den omkring 1849 i forbindelse med enevældens ophør og grundlovens indførelse statslig ejendom. Herefter kom kirken igen i privat eje, da den i 1873 solgtes for 24.600 rigsdaler til Peder Raae, der havde været sognepræst ved bl.a. Jernved Kirke i Sydjylland. Da han døde, overgik kirken til hustruen, Laura Dorthea f. Enkebølle, og ved hendes død til deres to døtre, hvor Charlotte Elise arvede 13/16 og Anna Mathilde 3/16 af kirken med inventar, kirkegård og tiendeindtægter.

De to kvinder flyttede til Sveriges hovedstad og blev begge boende i nabolandet resten af deres liv. Charlotte Elise giftede sig til navnet Moberger og Anna Mathilde blev gift med den senere borgmester i Stockholm, Carl Lindhagen. Da hun døde i 1902, arvede ægtefællen hendes tre sekstendedele. Lindhagens svigerinde, Charlotte Elise, ejede fortsat de tretten sekstendedele. Dermed var kirken nu svensk ejet.

ASMINDERØD KIRKE

Med flere ombygninger gennem årene er den oprindelige romanske og primitive kirke forvandlet til den smukke gotiske kirke, der kan ses i dag. Tegning: Des Asmussen, 1994.

En selvejende institution

Man havde i både Asminderød sogne- og menighedsråd længe ønsket at få kirken tilbage i lokalt regi, især fordi den trængte hårdt til en istandsættelse. På initiativ af den lokale mæcen, Francis Zachariae, blev der derfor oprettet en administrationskomité bestående

Udsigt mod det nye stykke jord, der blev lagt til kirkegården og indviet den 11. august 1922. I forgrunden ses den samtidigt opførte mur og til venstre en ny port, der blev indgang til det ligeledes nye ligkapel – alt betalt af grosserer Francis Zachariae, hvis mausoleum fra 1912 kan ses i baggrunden. Fredensborg Arkiverne.

af medlemmer af sognerådet og menighedsrådet samt grundejerforeningen, hvis opgave det var at indsamle pengegaver fra sognets beboere til køb og renovering. Tanken var, at kirken fremover skulle fungere som en selvejende institution, hvilket man søgte om tilladelse til i Kirkeministeriet.

Det tog imidlertid lang tid at få de nødvendige tilladelser, og pengeindsamlingen skred ikke fremad som ønsket. Zachariae erhvervede derfor selv kirken af de svenske ejere for 47.000 kr. Efterhånden lykkedes det at få indsamlet et beløb svarende til den pris, Zachariae havde erlagt, og i 1923 blev Asminderød Kirke en selvejende institution med en bestyrelse på fem personer, hvor den til enhver tid fungerende sognepræst var formand. Kirkens kapital på dengang 68.000 kr. blev indbetalt til Sjællands Stiftsøvrighed.

Der blev altså ikke samlet nok midler ind til en renovering af kirken og udvidelse af kirkegården, som havde været ønsket længe. Det blev Francis Zachariae, der atter tog affære, og bekostede en udvidelse og anlæggelse af kirkegården. I 1924 overgav han ved et gavebrev den nye del af kirkegården til den selvejende institution.

I 1948 meddelte Kirkeministeriet efter ansøgning tilladelse til, at den selvejende institutions forpligtelser blev afløst, mod at kirkens kapital blev henlagt til kirkens fremtidige vedligeholdelse og drift. Dermed overgik kirken til selveje og blev fuldt ud overdraget til menigheden. Statens prioritet på 22.000 kr. overtog menighedsrådet, og et nyt lån på knap 14.000 kr. blev optaget, så der kunne skabes en gennemgang fra den ældre del af kirkegården til den nye.

Indkørsel til kirken og kirkegården fra Præstevej.

Kirkegården

Den middelalderlige kirkegård var ikke ret stor, for befolkningen i sognet var indtil bygningen af Fredensborg Slot af begrænset størrelse. Hele området, inkl. kirken, var på ca. 4.062 m² svarende til omkring 3 – 4 af nutidens parcelhusgrunde.

Ved kirkegårdens sydlige mur lå præstegården, der var den største gård i landsbyen Asminderød. Mod nord strakte kirkens jord sig ca. fra indgangen overfor kroen og rundt om hjørnet ad Præstevej til omtrent efter kirkeporten. Ved Præstevej lå en kirkelade, som i 1718 blev betegnet som ubeboelig, da den lå for nær kirken. Den blev da også revet ned i 1725, idet den ene mur dog blev stående. Den kan stadig ses som en del af den kirkegårdsmur, der fører rundt om hjørnet. Formen på kirkegården før 1846 kan altså stadig anes på enkelte bevarede murstykker.

I 1846 måtte nogle få husmandssteder lade livet for en udvidelse af kirkegården mod vest. Kirkegården fik samtidig en ny mur og indgangsportal mod vest. I det 20. århundrede er der sket store udvidelser mod syd, hvorved vestmuren er blevet forlænget og forsynet med flere indgange og køreporte mellem røde murstenspiller. Da Francis Zachariae i 1919 købte kirken, anlagde han samtidig på noget jord, som han ejede ved siden af kirkegården, en stor ny annekskirkegård. Da arealet var meget lavtliggende, måtte der foretages en større opfyldning, ligesom der måtte lægges en stor kloak til afvanding af arealet.

I 2009 fik menighedsrådet en endelig godkendelse fra kommunen til endnu en udvidelse af kirkegården, der skal give plads til flere urnegravpladser. Det nye areal på ca. to hektar ligger mellem Præstevej, Kongevejen, Grønholtåens sideløb og den eksisterende kirkegård. Udvidelsen er planlagt som tre skrånende terrasser, der adskilles af hække og stier, og med en bred akse af vildt græs og en blomstereng beklædt med bærbærende træer. Mod Præstevej ses en ny P-plads, og mod Kongevejen er der plantet flere nye træer.

Udvidelsen er arkitektonisk tænkt på en sådan måde, at det skrånende areal på bedste vis udnyttes landskabsmæssigt, således at den nye del af kirkegården integreres i det omgivende landskab. Det bliver formentlig først i 2013 eller '14, at den første begravelse på de nyanlagte arealer kan finde sted.

Bygninger på kirkegården

Den nuværende præstegård blev opført i begyndelsen af 1900-tallet til erstatning for en tidligere præstegård, der stammede fra omkring 1800. Endnu før den tid har der eksisteret en præstegård af samme slags mun-

kesten, som en del af kirken er bygget af, men som brændte på et tidspunkt i slutningen af 1700-tallet.

Kirkegårdens eneste mausoleum er indrettet i 1910 af Francis Zachariae, som i sit senere gavebrev betingede sig, at der *"altid skal være åben og fri udsigt til og fra mausoleet"*.

Samtidig med udvidelsen af kirkegården opførte sogne- og menighedsrådet i fællesskab med grundejerforeningen i 1921 et ligkapel af røde mursten med to rum og plads til i alt 10 lig. Før det var ligene blevet opbevaret i et kulrum, indtil begravelsesdagen. Det fandt Zachariae usømmeligt, og ydede derfor også selv et beløb i tilskud til opførelsen. Der blev i den forbindelse oprettet et legat til sikring af vedligeholdelsen af både kapellet og tilhørende ringmur, hegn, have, vejanlæg m.m.

Allerede i 1861 havde sognerådet i Asminderød ønsket et ligkapel, men først i 1921 lykkedes det at få opført et kapel, der i farver og materialer passede fint sammen med kirken. Kapellet ses til højre i billedet.

Gravstederne

Umiddelbart kan Asminderød kirkegård måske synes forholdsvis almindelig af en dansk kirkegård at være. Men en vandring mellem gravminderne vil gøre det tydeligt, at det ikke kun er den lokale egns beboere, der har fundet hvile her. Der findes nemlig her monumenter og gravsteder for mange andre, der – i hvert fald før i tiden - egentlig ikke hørte til på en landsbys kirkegård. Det er skuespillere, kunstnere, digtere og skribenter, som vil være kendt for mange udenfor sognet. Det er personligheder, der i live har nydt Fredensborgs særpræg, og som efterfølgende har valgt at have deres gravsted på sognets kirkegård.

På de efterfølgende sider er der omtale af såvel nogle af de lokale borgere, der har sat deres præg på Fredensborg og omegn gennem tiderne, som nogle af de mere landskendte personer.

På kirkegården hviler præst og degn, kroejer og gårdmand side om side med andre af sognets indbyggere. Men man vil tillige finde navne på folk, der har været faste landliggere i sommerhalvåret eller besøgt Fredensborg og omegn og siden hen ønsket både at nyde deres otium og finde den endelige hvile her.

Asminderødgade
Præstevej
Kirke
Kapel
Kontor
Toilet
Asminderød Kirkegård
N
0 10 20 30 40 m
©UBQ

1 **Ib Andersen**
2 **Des Asmussen**
3 **Martha Drachmann Bentzon**
4 **Antoine Bournonville**
5 **August Bournonville**
6 **Karen Brunés**
7 **Frants Buhl**
8 **Jens Børgesen**
9 **Beatus Dodt**
10 **H. F. Ewald**
11 **Ib Freuchen**
12 **Caroline Hammer**
13 **Fritz Hammer**
14 **Hans Nikolaj Hansen**
15 **Frederikke Hassenfeldt**
16 **Eduard Helsted**
17 **Bernt Hjejle**
18 **Peter Jørgensen**
19 **Ludvig Kabell**
20 **Preben Knuth**
21 **Frederik Paludan-Müller**
22 **August Plum**
23 **Olaf Poulsen**
24 **Adolph von der Recke**
25 **Johanne Rosing**
26 **Rudolph Rothe**
27 **Valdemar Seeger**
28 **Charles Shaw**
29 **Betsy Sneedorff**
30 **Henriette Steen**
31 **Jan Steenberg**
32 **Marinus Sørensen**
33 **Hans Tegner**
34 **Francis Zachariae**

Numrene henviser til kortet forrige side.

1 **Ib Andersen *21.08.1907 †02.04.1969** Tegner, grafiker og arkitekt

Ib Andersen flyttede i 1937 fra København til Fredensborg, hvor han boede til sin død. Han var uddannet arkitekt, men det er som en yderst alsidig kunstner, man husker ham. Han havde en meget produktiv karriere og fremstillede talrige bogomslag og bogillustrationer, plakater, emballager, merkantil grafik, frimærker, arkitekturudkast og opmålingsarbejder.

Efter årene på arkitektskolen, arbejdede han en kort årrække på tegnestuen hos Poul Henningsen og Kaj Fisker. Her lærte han bl.a. konstruktionslære og omhu for detaljen. Det ses på hans tegninger, der på én gang er præget af en omhyggelig præcision, samtidig med en modernitet, der gjorde hans arbejder meget populære.

Mest kendt er Ib Andersen nok som bladtegner for Politiken, hvor han virkede 1927-63. I avisens tillæg *Magasinet* udviklede han en karakteristisk stil og motivverden, der appellerede til datidens læsere, der ved at klippe de farvelagte tegninger ud og hænge dem op, fik billig kunst af høj kvalitet til hjemmets vægge.

Tegnerens egen signatur er den enkle indskrift på egeplanken, der markerer gravstedet.

Ib Andersen fotograferet i sit atelier i 1967. Nordfoto.

I juni 1955 var der på Asminderød Kirkes tag en storkerede med tre unger. Det var det sidste år, reden var beboet. Reden blev tegnet af Ib Andersen og gengivet på tikronesedlen fra 1954.

Mange vil ligeledes kende til Ib Andersens tegninger af landskaber på en serie pengesedler fra 1950'erne og dyremotiverne på 1970'ernes sedler.

Ib Andersen besøgte og skildrede motiver i Frankrig, Brasilien, Irland, Indien, Guldkysten og Dansk Vestindien, hvor det især er illustrationerne til værket *De danske Tropekolonier I-II* (1952-53), der anerkendes for deres høje værdi. En klassiker indenfor dansk illustrationskunst er Izaak Waltons bog *Den fuldkomne Fisker* (1943), hvor Ib Andersen på enestående vis leverede både typografien, omslag og mange små akvareltegninger.

Han hentede dog helst sine motiver i sin egen verden, i de hjemlige ting. Det er vejret og årstiderne, han tegnede, livet i naturen, og hverdagslivet i Fredensborg, byens huse, mennesker og stemninger.

Ib Andersen blev aldrig træt af at tegne omgivelserne omkring sit hus på Stationsvej, her i 1962. I dag er adressen Ib Andersens vej. Gengivet efter Steen Ejlers (Red.): Tegneren Ib Andersen, 2008.

2 **Andreas (Des) Christian Eduard Asmussen *17.07.1913 †25.04.2004** Tegner og illustrator

Des Asmussen blev – som sin bror violinisten Svend Asmussen – født i et købmandshjem i København, og fik en uddannelse på Kunsthåndværkerskolen i 1931-34. Fra 1964 boede han i Fredensborg – først med adresse på Dronningens Kovang ganske tæt på Esrum Sø og Fredensborg Slotspark.

Husene i Fredensborg og naturen på egnen omkring byen var et yndet motiv, og man kunne her ofte opleve Des Asmussen på sin cykel, med en rygsæk og sin tegneblok på vej mod nye inspirationer. Hans kærlighed til egnen kommer især til udtryk i bogen "Fredensborg con amore" fra 1993, på receptkuverter og på bl.a. plakater og julemærker, samt på de ti medaljoner som han i år 2000 udførte til Peter Poulsens Passage i Fredensborg.

Des Asmussen tegnede desuden frimærker, portrætter, arkitektur, kostumer og scenografi, vignetter og karikaturer, og hans streg kunne

I mange år boede Des Asmussen og hustruen, Fleur Brofos, med udsigt til Esrum Sø fra Dronningens Kovang. Senere flyttede de til Jørn Utzon-husene på Bakkedraget. Foto: Verner Breuning. Fredensborg Arkiverne.

ofte ses i aviser og i de populære hæfter Svikmøllen og Blæksprutten. Han var uhyre produktiv som bogillustrator, hvor især hans tegninger til "Borte med blæsten" (1975) er fine eksempler på hans evne til på historisk korrekt vis at skildre bestemte miljøer. Denne evne ses også på hans mange tegninger, der stammer fra rejser til bl.a. Rom, Amsterdam, USA og ikke mindst gentagne ture til Frankrig. Flere af disse tegninger er skildret i bogen "Rejse, tegne, leve". Udfordringer skortede det ikke på, når Des Asmussen forfulgte en opgave. Som da han i en alder af 83 år vandrede til tops på Storebæltsbroens pyloner for at tegne udsigten.

Det blev til talrige udstillinger i tidens løb i både Danmark og udlandet, og som én af Danmarks mest anerkendte tegnere blev Des Asmussen hædret med flere priser. Hans værker kan ses på en række kunstmuseer.

Kunstneren i sit atelier på Dronningens Kovang i 2000. Foto: Karen Lisbeth Poulsen.

Mange af Des Asmussens motiver er gengivet i en sort streg, men der findes også talrige eksempler på meget farverige og sprudlende tegninger, som her med Tivoli-plakaten. Fredensborg Arkiverne.

Des Asmussens gravsten er præget med hans karakteristiske signatur. Foto: Henriette Kragh Jacobsen.

3 **Martha Drachmann Bentzon *07.02.1866 †04.09.1912** Kunsthistoriker

Michelangelo, renæssancen og Toscana blev en passion for Martha Drachmann Bentzon allerede fra hendes tidlige ungdom. Det kongelige Bibliotek.

Martha Drachmann Bentzon er ud af en familie, der har fostret flere kendte navne. Læge og professor A.G. Drachmann var hendes far og moderen dennes 2. hustru Clara Josephine f. Sørensen. Én af Marthas brødre var den berømte forfatter Holger Drachmann. Familien flyttede til Veksebogård ved Fredensborg, da Martha var 18 år men boede fra 1887 i "Villa Ithaka" på Stationsvej.

Martha Drachmann Bentzons karriere som kunsthistoriker tog afsæt i renæssancekunstneren Michelangelo. Som ganske ung rejste hun i 1885-86 til Italien, hvor hun blev stærkt draget af Michelangelos kunst og personlighed, og i årene efter studerede hun intenst hans liv og værker.

I 1887 blev Martha Drachmann Bentzon gift med juristen Viggo Bentzon i Asminderød Kirke, og samme år fik de sønnen Asbjørn. Men i 1896 rejste hun fra ægtefællen og sønnen for i Firenze atter at forfølge sporet, der skulle bringe hende tættere på gåden om Michelangelos liv og personlighed. Hun tilegnede sig det italienske sprog for at kunne fordybe sig i kunstnerens sonetter. Under opholdet mødte hun kunstneren Hans Nikolaj Hansen (se side 78), der blev en livslang ven. Martha Drachmann Bentzon vendte sammen med veninden Ella Hansen, f. Ruben, på ny tilbage til Firenze i 1898. Her blev veninden introduceret til Hans Nikolaj Hansen, hvilket førte til, at de blev gift to år senere.

Trods de største vanskeligheder lykkedes det Martha Drachmann Bentzon at få tilladelse til at studere Michelangelos originalmanuskripter i Buonarotti-arkivet i Ufficiernes bibliotek i Firenze. På den baggrund udarbejdede hun i 1908 et skrift med titlen "Michelagniolo. Studier over hans erotiske personlighed". Skriftet blev et vigtigt bidrag til den videnskabelige Michelangelo-litteratur.

Imidlertid blev Martha Drachmann Bentzon meget svækket af alvorlig sygdom, der gennem flere år langsomt tog på kræfterne. Hun nåede kun at udgive endnu et værk inden sin død: "Michelagniolos ufuldendte arbejder" (1912). Efter hendes død udgav filologen Johan Ludvig Heiberg i 1913 et udvalg af hendes efterladte manuskripter under titlen "Renæssancestudier".

Medaljonen på Martha Drachmann Bentzons gravmæle er modelleret af hendes nære veninde Ella H.N. Hansen, hustru til kunstneren Hans Nikolaj Hansen. Foto: Henriette Kragh Jacobsen.

4 **Antoine Bournonville *19.05.1760 †11.01.1843** Balletdanser, balletmester og koreograf

Allerede da Antoine Bournonville var 9 år, begyndte han som elev på datidens navnkundige balletmester Noverres balletskole i Wien. Den optrædende verden var ikke fremmed for Antoine, da begge hans forældre var skuespillere og moderen tillige danserinde. Faderen, der var teaterdirektør i Lyon, hvor Antoine blev født, rejste fra familien, så det var én af Antoines søstre, der sørgede for hans uddannelse.

Som 16-årig fik han plads som danser i Kassel, hvorefter han virkede i Paris. Seks år senere kom han efter indbydelse af den kunstelskende Gustav 3. til Stockholm. Kongen syntes godt om den smukke kunstner, og overværede ofte balletprøverne. Da Gustav 3. døde i 1792, kom Antoine Bournonville til den danske ballet og blev fastansat som solodanser på Det kongelige Teater. Her kom han til at danse mange af elskerpartierne i balletmester Galeottis balletter.

Samme år blev den beundrede og fyrige herre gift med ballettens smukke førstedanserinde Mariane Jensen, som døde kort efter fødslen af deres tredje barn i 1797. Under Englandskrigene viste Antoine Bournonville sit nye fædreland den ære at kæmpe i Livjægerkorpset sammen med sin ven Edouard Du Puy.

I 1805 fik han sit første barn, den senere så berømte August, med sin husholderske Lovisa Sundberg. De blev sammen forældre til yderligere tre børn, men Antoine Bournonville fik desuden et barn udenfor ægteskab. Lovisa og Antoine Bournonville blev først gift i 1816. Dagen efter deres bryllup døde Galeotti, og Bournonville blev udnævnt til hans efterfølger med titel af dansedirektør.

Sønnen August har sat ord på faderens særlige fortrin. "*En særlig ypperlig mimik, der betød, at han var uafhængig af den sædvanlige ballet-gestikulation. Han udøvede derved en stor indflydelse såvel på den dramatiske scene, som på den skole, der senere har udviklet sig ved den danske ballet*".

Efter sin afgang fra Det kongelige Teater i 1823 fik Antoine Bournonville en fribolig i ottekanten på Fredensborg Slot.

Ifølge sønnen August, døde Antoine Bournonville med den fulde overbevisning, at de begge havde valgt "la carrière la plus glorieuse" *(den mest hædersfulde løbebane).*

Bournonville havde efter tidens mode sit store hår flettet i en pisk. Når den svenske kong Gustav 3. var i godt humør, råbte han ned til Antoine Bournonville på scenen: "Løs dit hår og slå en pirouette", *hvilket Bournonville så gjorde. Portrættet er malet efter majestætens bestilling af kongens hofmaler Per Kraft den ældre omkring 1792. Det kongelige Bibliotek.*

5 **August Bournonville *21.08.1805 †30.11.1879** Balletdanser, balletmester og koreograf

Den kongelige Ballets internationale ry som ét af verdens bedste balletkompagnier skyldes først og fremmest August Bournonville, der var og stadig er det mest centrale navn i dansk ballethistorie. Han blev uddannet af de bedste balletmestre: Vincenzo Galeotti og faderen Antoine Bournonville (se side 65), der lærte ham den mimiske udtryksfærdighed, som blev kendetegnende for Bournonvilles balletter.

Som ung fortsatte han sine studier i Paris, blev ansat ved Pariseroperaen, og havde en international karriere foran sig. August Bournonville takkede imidlertid i 1830 ja til en stilling som balletmester ved Det kongelige Teater i København, da han havde et ønske om skabe sit eget repertoire. Det lykkedes til fulde, for både de franske balletter, som han nyfortolkede, og hans egne komponerede balletter, er blevet danset i en ubrudt tradition frem til i dag.

August Bournonville var sin tids store balletkoreograf, og grundlægger af den danske ballettradition "Bournonvilleskolen". Selv kaldte han sig balletdigter. Ved siden af H.C. Andersen, som var hans gode ven, er Bournonville den danske guldalderkunstner, der er nået videst ud.

August Bournonville med sin familie. Fra venstre ses adoptivdatteren Vilhelmine, datteren Mathilde, sønnen Edmond, datteren Therese, Helenes søster Eva Suell, hustruen Helene, dennes mor Charlotte Håkansson, og datteren Charlotte. Tegningen udført af Edvard Lehmann i 1852 var en bryllupsgave til datteren Augusta, som derfor ikke er med på billedet.
Fredensborg Arkiverne.

August Bournonville organiserede den danske ballet, koreograferede, disciplinerede kompagniet, og skabte solister samtidig med at han formåede at løfte dansernes sociale position, så de i forhold til tidligere blev respekterede kunstnere.

Han skabte i alt 61 værker i flere genrer: historiske balletter, folkelivsballetter, vaudevilleballetter, og romantiske balletter. Blandt de mest kendte og populære blandt såvel publikum som dansere er: "Napoli", "Et folkesagn", "Sylfiden", "Kermessen i Brügge", "Blomsterfesten i Genzano", "Konservatoriet" og "Fjernt fra Danmark".

Kun afbrudt af ophold i Wien 1855-56 og Stockholm 1861-64, arbejdede August Bournonville som balletmester i København helt frem til 1877. I løbet af sin karriere skrev han på sine erindringer "Mit Theaterliv I-III" (1848-78).

Bournonville købte i 1854 ejendommen Slotsgade 9, der i dag bærer hans navn. Her fik han besøg af mange personligheder, bl.a. komponisterne August Winding, Johannes Frederik Frølich, Niels W. Gade, og Holger Simon Paulli, der alle leverede musik til hans balletter og desuden boede hele eller dele af året i Fredensborg. Fredensborg Arkiverne.

6 **Karen Brunés f. Kragh Thuesen *06.08.1893 †08.12.1977** Forfatter

Karen Brunés blev født og voksede op i Fredensborg, hvor hun som datter af birkefuldmægtig I.P. Thuesen boede i Lille Wendorph. Det var også herfra, at hun senere skrev sine erindringer. Efter realeksamen og kurser i blindskrift, korrespondance, fakturering m.v. blev hun ansat i overpostinspektoratet i København.

Men det var en helt anden karriere, der gjorde Karen Brunés berømt udover Danmarks grænser. Hun begyndte i 1928 som forfatter af noveller i skandinaviske blade, men efter at hun i 1933 havde vundet førstepræmie i en konkurrence om et filmmanuskript, kom lysten til at skrive en bog. Det blev til romanerne "Ivan" (1936), og "Mala fra de finske skove", som begge blev skrevet under navnet Stephan Brunés.

Karen Brunés forstod at beskrive det frie liv i naturen og ødemarken blandt indianere og nybyggere så godt, at det fængslede tusindvis af børn. Det kongelige Bibliotek.

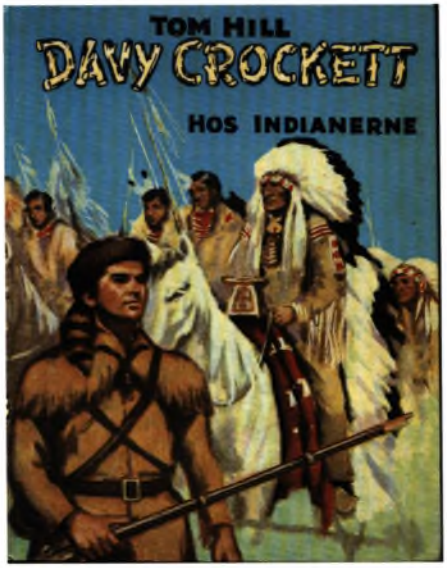

Da Karen Brunés i 1956 besøgte USA, lærte hun Davy Crockett-figuren at kende, og folkeheltens eventyrlige liv fascinerede hende så meget, at det blev til i alt 16 bøger om ham. Disse romaner, som hun skrev under pseudonymet Tom Hill blev især blandt drenge yderst populære.

På spørgsmålet om, hvorfor hun havde valgt at skrive under andet navn, forklarede hun senere: "*Man kan ikke hedde Karen og så skrive drengebøger*". Der gik da også mange år, før det blev opdaget, at Tom Hill ikke var en amerikaner med godt kendskab til præriens liv.

Karen Brunés elskede Fredensborg, men brød sig ikke om den behandling, byen fik i 1960'erne, hvorfor hun flyttede til Jylland. Hun vendte dog tilbage, i første omgang til Hillerød, og atter senere til Fredensborg.

Bøgerne om Davy Crockett udkom i 10 lande i Europa i perioden 1955-60.

Karen Brunés har boet flere steder i Fredensborg. Udover Lille Wendorph, der her ses tegnet af Des Asmussen, har hun haft bopæl på Kronprinsessevej 6 og Tinghusvej 7B (Rådhushaven). Fredensborg Arkiverne.

"Per ardua ad astra" står der på Karen Brunés' gravsten: Ad stej veje til stjernerne.

7 **Frants Peder William Buhl *06.09.1850 †29.09.1932** Orientalist

Frants Buhl var en af sin tids store videnskabsmænd, der var kendt og æret langt udenfor Danmarks grænser, og hvis bøger blev studeret flittigt ved Europas læreanstalter. Han havde en imponerende karriere, der startede med studentereksamen ved Metropolitanskolen i København i 1868. I 1874 var han færdiguddannet som teolog, og fire år senere blev han dr.phil. på en afhandling om den arabiske grammatik.

Efter i to år at have været professor i gammeltestamentlig teologi ved Københavns Universitet, og derefter otte år i samme fag ved universitetet i Leipzig, blev han i 1898 dr.theol. og professor i semitisk-østerlandsk filologi ved universitetet i København og virkede i denne stilling, til han tog sin afsked i 1922.

Efter sin hjemkomst til Danmark koncentreredes hans studier sig om den arabisk-islamiske kultur. I 1903 forelå frugten heraf i det arbejde, der står som hans hovedværk: "Muhammeds liv", der i 1914 blev fulgt af "Muhammedanismen som verdensreligion".

Af Frants Buhls alenlange videnskabelige produktion regnes hans nøjagtige oversættelse af Det gamle Testamente (1910) tillige som banebrydende. Den blev ti år senere suppleret med en oversættelse af Apokryferne. Han blev således kendt for sin kildekritiske behandling af det gamle testamente, og som den første førte han den moderne bibelforskning og det historiske bibelsyn frem i Danmark og det øvrige Norden. Flere af Buhls bøger vakte kritik fra konservative kirkelige kredse, der ikke brød sig om hans nyfortolkninger, men hans videnskabelige

Kunstneren Sophie Claudius modellerer en portrætbuste af Frants Buhl. Det kongelige Bibliotek.

Villa Peia på Kejserens Vej 3 med udsigt til Fredensborg Slot var bolig for Frants Buhl. Fredensborg Arkiverne.

redelighed og argumentation vandt med tiden alles agtelse, og hans resultater blev bredt anerkendt.

Frants Buhl står således som den videnskabsmand, der i Danmark har indført den historisk kritiske metode i studiet af det gamle testamente, og derved draget Danmark ind i det almindelige europæiske arbejde på dette område. Han havde tillige en evne til at fremstille sin forskning på en klar måde, så selv de mest vanskeligt tilgængelige undersøgelsesresultater fremstod i en tydelig form.

Sprog- og bibelstudierne blev indimellem afbrudt af Frants Buhls interesse for musikkens historie, som han tilegnede sig så megen viden om, at han var censor i musikhistorie.

Frants Buhl var medlem af Videnskabernes Selskab samt Det norske Videnskabernes selskab. Han blev udnævnt til æresdoktor i både Oslo, Athen og Lund.

8 **Jens Børgesen *30.05.1862 †12.06.1936** Sognerådsformand, gårdejer

Da Jens Børgesen var fem år gammel, flyttede han med sine forældre til faderen, Hans Børgesens, fødehjem "Dyrestengård" i Langstrup. Han kom i privatskole i Fredensborg, og turen til fods mellem byen og hjemmet skulle han komme til at foretage utallige gange resten af sit liv.

Efter skoletiden blev han uddannet på Landbohøjskolen i København. Han blev gift med Johanne f. Andersen i 1894, og købte derefter ejendommen "Hellerupgaard" i Nørre Herlev. Den drev han frem til 1899, hvor han overtog "Dyrestengård". Der gik ikke længe, inden det blev bemærket, at Jens Børgesen både var en driftig landmand, iværksætter og administrator. I 1903 var han således medstifter af Andelsmejeriet Søholm, i hvis bestyrelse han sad indtil 1914.

En tid var Jens Børgesen også bestyrelsesmedlem i Sognerådsforeningen og medlem af Bankraadet for Hillerød og Omegns Bank. Han var desuden medlem af Repræsentantskabet for den konservative Vælgerforening. Som det ses af billedet, blev han tildelt Dannebrogordenens ridderkors. Fredensborg Arkiverne.

Jens Børgesen blev i 1907 valgt ind i Sognerådet for Asminderød-Grønholt Kommune for de konservative. Allerede efter to år valgtes han som formand og fortsatte som sådan indtil 1933. Indtil da havde kommunen været en udpræget landkommune, men med et nyt og stærkt bymiljø i Fredensborg, var der opstået et genstridigt forhold mellem land og by. Det lykkedes Jens Børgesen at få vendt misforholdet til et konstruktivt og hensyntagende samarbejde – et samarbejde, der var nødvendigt i tiden efter systemskiftet, der var præget af store reformer.

I de første år af hans tid som formand blev der udstedt nye skattelove, skolelove, forsørgelseslove, valglove m.fl., der alle havde stor indflydelse på den kommunale drift. De mange opgaver, kommunerne påførtes under 1. verdenskrig var også byrdefulde, men Jens Børgesens store personlige interesse for sagen betød, at han ofrede megen tid og kræfter på det dengang ulønnede arbejde.

Ved Jens Børgesens 25 års jubilæum blev han rost til skyerne for de tiltag, der var sket under hans formandskab: et nyt rådhus, nye veje, gode skoleforhold, samt et velordnet brandvæsen og forsørgelsesvæsen. Også hans personlighed blev berørt i de mange taler, hvor hans ro og sindsligevægt blev fremhævet sammen med hans enestående kendskab til alle kommunens indre forhold og næsten alle dens beboere.

Jens Børgesen var en agtet mand, der år efter år blev genvalgt som formand af Sognerådets skiftende medlemmer af forskellige partier. På samme måde steg antallet af personlige stemmer på ham ved hvert valg.

Det var på Dyrestengårds jorder, Langstrupvej 45, ved Langstrup Mose, at der i 1879 blev fundet en fornem bælteplade fra Bronzealderen. Et billede af denne præger i dag vores 200-kroners seddel. Fredensborg Arkiverne.

52 ***25.11.1818 †16.03.1901** Forfatter, farmaceut og tolder

Christian Harry Carl Adolf Louis Valdemar Beatus Dodt var hans fulde navn.
Det kongelige Bibliotek.

Da Beatus Dodt, født i Fredensborg, var kun to år gammel, døde hans far, der var kaptajnløjtnant. Moderen fik fribolig på slottet, hvor drengen med sine søskende voksede op. Flere af de personer, der havde tjent for dronning Juliane Marie, levede da stadig, og omgangen med dem fik betydning for de emner, Beatus Dodt kredsede omkring som forfatter.

At Dodt skulle være skribent lå dog ikke i kortene fra starten. Som 15-årig kom han i apotekerlære i København. Efter endt uddannelse arbejdede han først som farmaceut i Jylland, Norge og Flensborg, men blev i 1843 bestyrer af apoteket på Fanø. Samme år giftede han sig med Christine Marie Schütz, en købmandsdatter fra Fredensborg.

Syv år senere skiftede Dodt branche og fik en stilling som toldassistent, der atter bragte ham til Flensborg og senere til Jylland. I 1882 flyttede parret til Langeland, hvor Beatus Dodt arbejdede som strandkontrollør, indtil han i 1886 tog sin afsked og flyttede tilbage til Fredensborg.

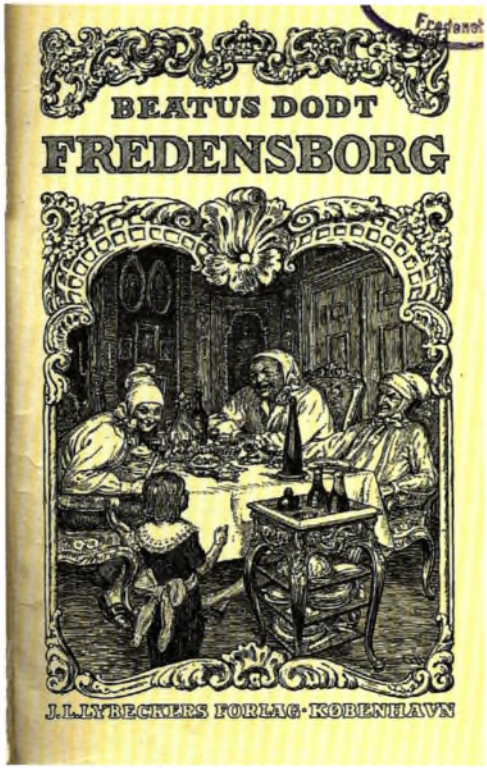

Forsiden til romanen om Fredensborgs lyksaligheder, der skulle blive Beatus Dodts største succes.

Den noget omtumlede tilværelse var vanskelig for parret, der i mange år var økonomisk trængte. Det lettede på situationen, da Dodt begyndte at få et publikum til sine bøger. Han skrev flittigt ved siden af sin officielle gerning, og efterhånden nåede han en stor popularitet.

Hans debutroman, "Fredensborg eller Carl Hagens ungdomserindringer", viste sig at blive hans største succes. Den udkom i 1858, og allerede året efter fulgte endnu en bog, "Rideknægten", der vakte stor, folkelig begejstring. Han var en af sin tids mest læste og yndede forfattere og er blevet sammenlignet med Carit Etlar.

Handlingerne i disse romaner, ligesom i flere af hans noveller, var henlagt til Fredensborg, Gurre Sø, Hirschholm og andre nordsjællandske lokaliteter.

De sidste år af sit liv boede Beatus Dodt i Slotsgade. Huset eksisterer ikke længere, men lå dér, hvor nu Ristorante da Oscar ligger. Fredensborg Arkiverne.

Beatus Dodt blev i sine senere år en populær forfatter.

10 **Herman Frederik Ewald *13.12.1821 †29.04.1908** Forfatter, landmåler

Da Herman Frederik Ewalds første roman "Valdemar Krones ungdomshistorie" udkom anonymt i 1860, vakte den positiv opmærksomhed, og den blev i løbet af de næste 20 år trykt i fem oplag. Den gode start som skribent motiverede den da 39-årige H.F. Ewald til at fortsætte som forfatter. Nu syntes han at have fundet den rette hylde.

H.F. Ewald var født i København, men blev student fra Sorø Akademi. Tilbage i hovedstaden læste han først jura, men forlod studiet, og begyndte i stedet som landmand, dog uden særligt held. Han tog senere eksamen som landmåler og virkede som sådan i Nordslesvig, hvor han blev gift i 1855. Ved fredsslutningen i 1864 flyttede han atter til Sjælland, hvor han først boede i Helsingør og fra 1866 i Hillerød.

Opholdet i Helsingør fik H.F. Ewald sporet ind på at skrive historiske romaner. Den første med titlen "Svenskerne på Kronborg" udkom i 1867, og siden fulgte en række bøger, som opnåede stor popularitet. Det skyldtes bl.a., at hans romaner bygger på en solid research, og på meget levende karakterskildringer, der tyder på en særlig psykologisk indsigt. Han evnede tillige at beskrive en klar motivering af begivenhedernes sammenhæng,

Herman Frederik Ewald fik i 1895 titel af professor. Wikimedia Commons.

hvad enten han skrev om fortiden eller samtiden. Af samme årsag udfolder der sig i hans fortællinger nogle interessante tidsbilleder.

Selv om H.F. Ewald arbejdede flittigt, kunne der gå år, før han var færdig med en roman, og pengene var derfor små i hjemmet med de efterhånden 13 børn. Han supplerede derfor indtægterne ved at fungere som sognerådsformand. Den konservative og kongetro H.F. Ewald brød sig ikke om stemningen hos det nationalliberale borgerskab i Hillerød, og i 1874 satte han kursen mod hovedstaden. Senere flyttede han atter mod nord, denne gang til Fredensborg, hvor han døde i 1908. Som så mange andre kreative sjæle havde han bopæl i villaen Lille Wendorph (se side 68).

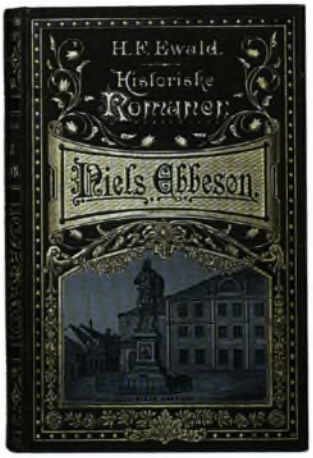

Nogle af H.F. Ewalds romaner er blevet genoptrykt så sent som i 2010. Her dog en ældre udgave af én hans populære historiske romaner om Niels Ebbesen.

H.F. Ewald ligger begravet sammen med sin hustru Julie Caroline f. Oest, der døde året før sin mand.

11 **Ib Frederik Freuchen *17.01.1894 †08.08.1962** Læge, forfatter, skuespiller

Ib Freuchen var en alsidig mand. Han ernærede sig både som forfatter og læge. Han blev født i Nykøbing Falster, blev student i 1912 og cand. med. i 1922. Fire år senere blev han ansat som assistent ved Seruminstituttet, hvor han senere avancerede til laboratorieforstander. Derudover fungerede han fra 1929 som praktiserende læge i København.

Men Ib Freuchen besad også et talent som forfatter, og han skrev såvel bøger og tidsskriftartikler som høre- og skuespil og filmmanuskripter. Han skrev manuskript til filmene "Vi vil ha et barn" fra 1949 (sammen med Grethe Frische og Leck Fischer) og året efter "I gabestokken" samt "Det gælder livet" fra 1953. Han var desuden forfatter til skuespillet "Instinkter", der i 1947 blev antaget til opførelse på Det kgl. Teater. Jubilæumsskuespillet "Solen skinner på Heklafjord" blev

På slæb line i sommerlandet. Ca. 1920. Fredensborg Arkiverne.

opført på Stærekassen og Aalborg Teater i 1949.

Ib Freuchen prøvede også kræfter som skuespiller og medvirkede i flere film, bl.a. "Farlig ungdom", der udkom i 1953. Men han arbejdede ligeledes bag kameraet som ivrig amatørfotograf.

Han var bror til og medredaktør af en bog om Peter Freuchen, kendt som journalist, forfatter og opdagelsesrejsende, der sammen med Knud Rasmussen etablerede udforskningsstationen i Thule i 1910. Ib Freuchen blev i 1919 gift med Ebba Olga Alma Siesby, men ægteskabet blev opløst, og i 1926 giftede han sig med Adelgunde Münter. De boede bl.a. på Amager, men en tid også på Gl. Strandvej i Humlebæk.

I en periode boede Ib Freuchen i en lejlighed over garageanlægget til villa Kullaberg, som hans onkel, Isak Siesbye, havde bygget. Fredensborg Arkiverne.

Ib Freuchen skrev manuskript til filmen "Vi vil ha' et barn", hvor han udnyttede sin faglige viden som læge.

Foruden filmmanuskripter står Ib Freuchen som forfatter for en lang række lægevidenskabelige artikler og bøger.
Foto: Henriette Kragh Jacobsen.

12 **Caroline Hammer *28.10.1832 †12.01.1915** Fotograf

Som professionel fotograf adskilte Caroline Hammer sig fra samtidens andre kvindelige fotografer, der primært var beskæftiget som medhjælpende hustruer ved deres ægtefællers virke. Gengivet efter Thorsten Dadowsky (Red.): "Caroline Hammer – Reisen um Das Atelier", 2011.

Caroline Hammer var en af de første kvindelige fotografer i Danmark, der var aktiv erhvervsdrivende. Hun var barnebarn af kromand Johannes Christian Hammer i Asminderød, men blev selv født i Hulerød, hvor faderen Fritz Hammer – en nationalhelt fra 1807 (se side 77) – var distriktskommissær. Moderen døde, da Caroline Hammer var 17 år, og sammen med faderen og tre søstre flyttede hun da til den frisiske ø Föhr. De slog sig ned i byen Wyck, der på daværende tidspunkt var et fashionabelt badested.

Det var her, Caroline Hammer begyndte at fotografere, og hun fik atelier i deres hus kaldet "Villa Idyle". Det er muligt, hun har lært sig håndværket af omrejsende fotografer, hvilket var almindeligt på den tid. Hun fotograferede især de nære omgivelser og sin familie, men der er også bevaret mange af hendes (for en kvinde i datiden) usædvanlige udendørsoptagelser. De viser øen Föhrs karakteristiske fiskerbåde, lokale fiskere, hestetrukne badehuse på hjul, øens såkaldte fuglekøjer og byen Wyck, og kan ses som et dokumentarisk billede af datiden set med en kvindes øjne.

Caroline Hammer er begravet sammen med flere af sine søstre.

Caroline Hammer blev ligeledes en dygtig portrætfotograf med blik for personens karakter, og især vandt hendes kvinde- og børneportrætter anerkendelse. I 1881 meldte hun sig som én af de første kvinder ind i Dansk fotografisk Forening.

I 1891 købte den ugifte Caroline Hammer en grund og byggede et hus til sig og sine ældre søstre i Fredensborg. På det tidspunkt virkede hun ikke længere som professionel fotograf, men levede af sin formue og legater. Hun tog dog enkelte fotografier af villaen og haven.

Søstrene Hammer fik bygget et hus på Endrupvej i Fredensborg, som fik navnet Hammershus. Fredensborg Arkiverne.

13 **Frederik (Frits) Abel Hammer *13.09.1791 †10.12.1877** Kroejer, kgl. distriktskommissær

Både Frits Hammer og hans far Johannes blev i 1808 udnævnt til Dannebrogsmænd. Senere blev Frits Hammer også slået til Ridder af Dannebrog. Det kongelige Bibliotek.

På gravstenen for Frits Hammer, står hans fødselsår som 1792, men ifølge kirkebogen var det 1791.

Frits Hammer var bare 15 år, da han deltog som frihedskæmper i krigen mod englænderne i 1807, og ved den lejlighed gjorde sig bemærket ved sin skydefærdighed. Faderen, Johannes Hammer, havde meldt sig som frivillig og sønnen fik tilladelse til at følge med.

De meldte sig til Herregårdsskytterne og deltog i flere udfald mod de engelske soldater. De erhvervede sig snart stor popularitet ved deres mod, gode humør og udmærkede skydning. Den engelske general Baird blev således ramt af den unge Frits Hammers første skud.

Efter sigende ønskede generalen – efter at danskerne havde overgivet sig – at hilse på den soldat, som havde ramt ham, men da han så, at der var tale om en dreng, måtte Frits Hammer bevise sin skydefærdighed ved i en afstand af 200 skridt at ramme et spillekort – et hjerter es anbragt på en træstamme - lige midt i kortets hjerte.

For sin dygtighed og sit mod modtog Frits Hammer angiveligt en pung med guldstykker og to meget smukke sølvindlagte pistoler. På opfordring af kronprins Frederik (6.) indtrådte Frits Hammer i guidekorpset og fulgte flere gange prinsen på rejser under krigen. Historien om far og søn er blevet genfortalt og nedfældet på skrift utallige gange. Steen Steensen Blichers digt "En ganske ny vise om en kromand og hans søn" på 26 vers handler også om deres mod. Efter freden i 1815 blev Frits Hammer ansat i forstvæsenet, og fra 1817 fungerede han som inspektør ved Esrum Kanal og blev senere udnævnt til distriktskommissær. Da krigen i 1848 rasede, stillede han sig atter til rådighed som officer, hvor han gjorde tjeneste ved den frivillige husareskadron. Senere samme år måtte han dog træde tilbage på grund af en øjenlidelse.

Frits Hammer havde i 1839 arvet Asminderød Kro, men bortfæstede den og dens tilliggende jord til andre, indtil den i 1861 blev solgt efter at have været i familiens eje i flere generationer.

Familien Hammer havde været ejere af Asminderød Kro helt tilbage fra midten af 1700-tallet. Fredensborg Arkiverne.

14 **Hans Nikolaj Hansen *15.05.1853 †14.03.1923** Maler, grafiker

Selvportræt af Hans Nikolaj Hansen. Det kongelige Bibliotek.

Hans Nikolaj Hansen tilhørte den gruppe af kunstnere, der omkring 1880 indførte realismen og det nye friluftsmaleri i dansk kunst. Forinden var han blevet uddannet ved Kunstakademiet i København, men modtog i lighed med flere andre danske kunstnere også undervisning på Bonnats malerskole i Paris 1878-79, hvor han stiftede bekendtskab med den moderne franske realisme.

I sin tidlige ungdom koncentrerede han sig om historiske fremstillinger, hvor han viste en særlig evne til psykologisk at karakterisere forskellige menneskетyper. Hans gennembrudsbillede var "Udenfor Mor Sigbrits port", som han malede som 26-årig. Sidenhen blev også bogillustrationer og raderinger hans hovedområder, og han var alment værdsat som grafiker.

Som kunstner viste Hans Nikolaj Hansen en sådan frodighed, idérigdom og alsidighed i sine interesser, at det for samtiden var vanskeligt at danne sig et samlet billede af hans indsats. Han bevægede sig fra 1880'ernes realisme over nyromantikken i

Hans Nikolaj Hansen var meget ornitologisk interesseret, og lod derfor sine seks børn fra to ægteskaber få efternavnet Hjejle. Sønnen Bernt Hjejle er ligeledes begravet på Asminderød kirkegård.

I 1903 købte Hans Nikolaj Hansen ejendommen på Helsingørsvej 12 af konsul Lindberg. Efterfølgende fik han udvidet Villa Solvang med et atelier på 60 m², der fungerede både som arbejdsværksted og som dagligstue for familien. Gengivet efter Bernt Hjejle: "Gensyn med min barndoms verden", 1991.

halvfemserne til en friere impressionistisk udtryksmåde. Hans værker er ofte stemningsmættede og bærer præg af hans eget levende og gemytlige væsen.

Èt af Hans Nikolaj Hansens mest kendte værker kan ses på Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot og forestiller kong Christian 10., der rider over grænsen ved genforeningen i 1920. Det blev malet i Villa Solvangs atelier ligesom et andet kendt og meget stort maleri "Bondedommen", der hænger i Folketinget på Christiansborg Slot.

Hans Nikolaj Hansen foretog flere studierejser for at videreuddanne sig og for at søge inspiration, bl.a. til Færøerne og Island, Berlin, Antwerpen, Weimar, samt flere gange Paris og Italien. Men efter 1903, hvor han bosatte sig i Fredensborg, foretrak han det hjemlige liv.

Her tilhørte ægteparret Ella og Hans Nikolaj Hansen en gruppe af lokale kunstnere, der forstod at nyde livet. De åbnede ofte hjemmet for mange gæster, der blev trakteret efter alle kunstens regler til levende lys i smedejernslysekronen og med akkompagnement af Mozarts musik, der var blandt malerens favoritter. Her kunne gæsterne studere et udvalg af Hans Nikolaj Hansens mange malerier, bl.a. kopier af Rubens og Jordaens billeder på Statens Museum for Kunst.

"Fastelavn i haven" udført af Hans Nikolaj Hansen i 1912. Gengivet efter "Gensyn med min barndoms verden" skrevet af sønnen Bernt Hjejle.

15 **Frederikke Marie Elisabeth Hassenfeldt *14.10.1836 †26.07.1913** Skolebestyrerinde

Fredensborg havde i slutningen af 1800-tallet en række private skoler. Én af dem var en højere pigeskole, der var blevet oprettet i 1880'erne og ledtes af Frederikke Hassenfeldt frem til 1903, hvor den blev nedlagt. Hertil kunne de velhavende familier i området sende deres piger, hvor de til forskel fra kommuneskolen bl.a. kunne lære fransk. Men hos den begavede skolebestyrerinde blev der også undervist i kunst, den klassiske oldtid og litteratur, ligesom pigerne skulle lære at begå sig med pli, så de også selv blev til dannede frøkener.

Frederikke Hassenfeldts privatskole havde til huse i ejendommen "Lundshjerg" i den daværende Benbrækkerstræde, nu Wiedeweltsvej 8. Huset, der lå lige op ad slotshaven, var ét af de fem, der gik til under den store brand i Fredensborg i 1904. Fredensborg Arkiverne, 1886.

Stenen er opsat af Frederikke Hassenfeldts tidligere elever. Mange af pigerne kontaktede livet igennem deres lærerinde; et vidne om deres tilfredshed med skoleopholdet.

Frederikke Hassenfeldt, frøken af både navn og gavn, til højre i billedet med en årgang af sine elever. Fredensborg Arkiverne

Frederikke Hassenfeldt var kommet fra København til Fredensborg allerede som ung, da hendes far, der var forretningsmand, døde. Hun hørte til den kreds af fredensborgensere, som omgikkes Holger Drachmann, og som han har skildret i "En Overkomplet".

På hendes skole var der ikke kun elever fra omegnen, men tillige fra København og sågar fra Oslo og Rusland. Pigerne, der kom langvejs fra, boede som pensionærer på skolen sammen med frøkenen selv og hendes ansatte, og skolen fungerede som et egentligt hjem for dem. Frk. Hassenfeldts store stuer er af en samtidig beskrevet som kønne og hyggelige med skinnende rene, hvidskurede gulve og altid med blomsterduft.

I 1887 fik skolen et usædvanligt besøg. Det var ved én af de lejligheder, hvor kongelige fra nær og fjern var samlet på slottet. En formiddag spadserede zar Alexander 3., kong Georg 1. af Grækenland, kronprins Frederik, storfyrst Michael og prinsesserne Xenia, Maud og Victoria gennem Fredensborg by, og her valgte de at aflægge pigeskolen et uanmeldt besøg.

Undervisningen var i fuld gang, men frøken Hassenfeldt lod sig ikke overraske. Hun diverterede med kejseren på sit flydende fransk, og kejseren kvitterede ved at finde skolen "très comfortable". Kong Georg og kronprinsen fik fat i en pakke stilebøger og begyndte at gennembladre dem. Bestyrerinden tilbød som prøve på elevernes dygtighed at lade den bedste stil læse højt.

Det behagede dog ikke de royale, der i stedet tog en tilfældig stil ud af bunken og lod den oplæse. Heldigvis var den pågældende stil særdeles præsentabel, og med mange komplimenter forlod fyrstegæsterne skolen efter en visit, der havde varet næsten en time.

16 **Eduard Mads Ebbe Helsted *08.12.1816 †01.03.1900** Komponist og koncertmester

Eduard Helsted fik en vej, ikke langt fra hvor han selv boede i Fredensborg, opkaldt efter sig. Det kongelige Bibliotek.

Eduard Helsted hørte til en kreds af kulturpersonligheder, der boede fast eller opholdt sig om sommeren i Fredensborg i midten og anden halvdel af 1800-tallet. Sammen med en række andre musikere, forfattere, skuespillere og kunstnere medvirkede han til, at slotsbyen oplevede en storhedstid, der ikke var knyttet til kongehuset.

Efter endt uddannelse som violinist blev Eduard Helsted i 1838 ansat i Det Kongelige Kapel, hvor han først virkede som orkestermedlem og fra 1863 som koncertmester og repetitør, indtil han i 1869 måtte tage sin afsked af helbredsmæssige årsager. Han underviste derefter ved musikkonservatoriet i pianosammenspil.

Som komponist har Eduard Helsted skrevet en del ungdomsarbejder, især sange. Han havde et årelangt samarbejde med sin nære ven og jævnaldrende Simon Paulli. Sammen har de skrevet musik til nogle af de hyppigst opførte balletter af Bournonville, bl.a. "Blomsterfesten i Genzano". Mesterstykket af dem alle – "Napoli" - den ballet, som stort set altid er på repertoiret, når regentparret er på udenlandsk statsbesøg, og den kongelige ballet er med – var et samarbejde mellem Fredensborg-trekløveret Helsted, Paulli og Niels W. Gade.

Af andre Bournonville-balletter blev det endvidere musik til "Fantasiens Ø", "Toreadoren", "Kirsten Pil", "Gamle minder" og "Psyke". Desuden bidrog han med musik til forskellige skuespil som fx "Fuglen i Pæretræet" af H.C. Andersen og vaudevillen "En Tur til Arméen".

I 1865 erhvervede Helsted ejendommen Fuglefængerhuset (Zoar) ved Skipper Allé, som dengang var et gammelt barokhus fra Fredensborg Slots ældre tid. Dér boede han indtil sin død. Fredensborg Arkiverne.

Balletten "Napoli" er én af de oftest fremførte danske balletter, hvor især den livlige musik til 3. akt har mange fans. Det kongelige Teater.

Eduard Helsteds gravsten er prydet med en portrætmedaljon udført af H. Pedersen-Dan.

17 **Bernt Ruben Hansen Hjejle *25.09.1901 †25.03.1994** Højesteretssagfører

I "Gensyn med min barndoms verden" har Bernt Hjejle beskrevet sin trygge barndom i Fredensborg og med hengivenhed sine vidt forskellige forældre, Hans Nikolaj Hansen (se side 78) og Ella f. Ruben, og deres kærlige ægteskab. Beundring for faderen og kærlighed til barndomshjemmet prægede Bernt Hjejle gennem hele livet. I bogen fortælles også om leg i slotsparken, skøjteløb på Esrum Sø, rejser, festdage, og skolegang hos frøken Mørck i Hillerød.

Da Bernt Hjejle var blevet student fra Frederiksborg Statsskole i 1920, fortsatte han på handelsskole for derefter at gå videre ad juravejen på Københavns Universitet, hvorfra han dimitterede i 1927. Fire år senere fungerede han som landsretssagfører. Efter en studierejse til Paris, Berlin og London blev han juridisk rådgiver for Valutacentralen, for i 1937 ar starte egen advokatvirksomhed i København sammen med bl.a. Guy Shaw. Få år efter erhvervede han den juridiske doktorgrad.

Bernt Hjejle blev hædret med Storkorset af Dannebrogordenen, og hans ridderskjold kan i dag ses i Frederiksborg Slotskirke. Her ses han i 1987 med en buste af sin oldefar Isak Hendel Ruben. Gengivet efter Bernt Hjejle: "Gensyn med min barndoms verden", 1991.

På grund af sin faglige dygtighed – ikke mindst som procedør – skabte Bernt Hjejle sig en enestående position som rådgiver ikke alene for erhvervslivet, men også for vigtige samfundsinstitutioner og for en vid kreds af privatpersoner.

Han virkede aktivt for flere store fusioner og var blandt initiativtagerne til fusionen mellem Carlsberg og Tuborg i 1970. Hjejle var bestyrelsesmedlem og formand for en række selskaber og fonde, deriblandt Tuborgfondet og A.P. Møllers og Hustrus fond, ligesom han var hoffets juridiske rådgiver og executor i kong Frederik 9.'s dødsbo.

Bernt Hjejle havde desuden et omfattende forfatterskab bag sig, der ikke var begrænset til juridiske emner. Han har således også skrevet om bl.a. sine nære ungdomsvenner Ebbe Munck og Eigil Knuth i "Otte enere" (1987), ligesom det blev til mange lejlighedsviser. I bogen "Shawlaw" har han karakteriseret sin vej ind i juraen og sagførergerningen som hård og slidsom. Ikke desto mindre drev Bernt Hjejle flittigt sin advokatvirksomhed i mere end 50 år.

Ulla og Bernt Hjejles Mindefond uddeler midler til bl.a. projekter, der forbedrer vilkår for blinde.

18 **Peter Hans Jørgensen *08.12.1896 †01.03.1991** Gårdejer, parcellist

Peter Jørgensen fotograferet i 1964. Fredensborg Arkiverne.

Tegneren Ib Andersen (se side 61) kom en efterårsdag i 1959 forbi gården "Birkedal" beliggende mellem Fredensborg og Humlebæk. Dér så han bonden Peter Jørgensen på arbejde i marken. Siddende på ladet af sin jeep tegnede Ib Andersen bondemanden, der pløjede jorden med én hest spændt for ploven.

Det skulle vise sig at blive en stor oplevelse for Peter Jørgensen, for Danmarks Nationalbank valgte at anvende motivet på den femhundredkroneseddel, der kom i omløb i 1964 og var det i ti år. Peter Jørgensen blev i den anledning inviteret ind i trykkeriet for at se, hvordan hans billede blev fremstillet, og han fik højtideligt overrakt et eksemplar af en 500 kr. seddel til erindring. Lokalt kaldtes sedlen for en "Peter Jørn", og Peter Jørgensen fik selvsagt tilnavnet "Plovmanden".

Ved sin død testamenterede Peter Jørgensen 50.000 kr. til Højsager Mølles bevaring. Det skyldtes, at det var hans farfar, Jørgen Petersen, der i 1870 havde ladet mollen opføre.
Foto: Henriette Kragh Jacobsen.

I folkemunde hed pengesedlen allerede fra 1910 "en plovmand", for også den foregående femhundredkroneseddel fra 1910-64 havde en plovmand som motiv. Denne var tegnet af Gerhard Heilmand, og på den pløjede bonden med to heste.

Peter Jørgensen solgte i 1982 sin gård, og tilbragte de sidste år af sit liv først på "Alderdomshjemmet" i Fredensborg og sidenhen på "Hegels Minde" sammesteds. Trods sin høje alder, var han åndsfrisk til det sidste. Han skrev i 1973 en kort beretning om Højsager Mølles historie.

"Birkedal" på Humlebækvej 29, som Peter Jørgensen havde arvet efter sin far, Jens Jørgensen. Fredensborg Arkiverne.

Tegneren Ib Andersens streg har prydet flere danske pengesedler. Her ses "plovmanden" med Peter Jørgensen foran ploven.

19 Ludvig Christian Brinck-Seidelin Kabell *21.07.1853 †01.02.1902 Maler

Ludvig Kabell som 22-årig. Han underviste senere sin yngre søster, Ludovica, der også blev maler. De udstillede også sammen. Wikimedia Commons.

Ludvig Kabells far, Petrus Kabell, var præst i Sydsjælland, og Ludvig kom til at gå på Herlufsholm skole, hvor hans interesse for maleriet blev vakt. Efter endt skolegang kom han i malerlære i København, og samtidig begyndte han at besøge Kunstakademiet, hvor han gik i årene 1873-78 og igen i 1880, men uden at tage afgang. Han var desuden en tid privatelev af P.C. Skovgaard.

I 1877 debuterede Ludvig Kabell på Decemberudstillingen og året efter udstillede han på Charlottenborgs forårsudstilling med to værker, der vakte positiv opmærksomhed. Sammen med brødrene Skovgaard rejste han i 1880 til Paris, hvorefter han modtog flere præmier og rejsestipendier, der gjorde det muligt for ham også at rejse til Italien og Østrig. Derefter deltog han i talrige udstillinger både inden- og udenlands. Ikke mindre end 22 gange nåede han at udstille på Charlottenborg med i alt 94 værker. Han blev tildelt Eckersbergs medalje i 1895.

Foruden maleriet nærede Ludvig Kabell stor interesse for musik og spillede bl.a. klaver og orgel og dyrkede kvartetsang.

"Sommerdag på stranden" malt af Ludvig Kabell. Wikimedia Commons.

Som maler var Ludvig Kabell i de unge år stærkt inspireret af P.C. Skovgårds tradition for den nationale landskabskunst, men han var også præget af tiden i Paris, hvor han havde tillært sig det nye, naturalistiske landskabsmaleri. Især viser hans skitser og mindre friluftsarbejder fra ungdomsårene en fin fornemmelse for lys og farve. Mange af Kabells landskaber fremstår som idylliske, poetiske og stemningsmættede.

Ludvig Kabell blev en efterspurgt maler, og med den voksende anerkendelse voksede også maleriernes formater. De senere års produktion var derfor domineret af efterspørgslen efter mere monumentale, nationale landskaber, der nødvendigvis måtte udføres i atelier.

Villaen "Cassiopeia" på Stationsvej 19 blev opført af Ludvig Kabell. Fredensborg Arkiverne.

Af lokale landskaber Kabell har malet, kan nævnes: "Sommeraften fra egnen ved Fredensborg" (1891-93), og "Landskab. Allé i Fredensborg" (u.å.). Lokalt arrangerede han en koncert, der skulle afholdes i februar 1902 med ham selv som dirigent, men på grund af sygdom nåede han ikke denne oplevelse.

20 **Preben Georg Viggo Julius greve Knuth-Winterfeldt *29.11.1906 †27.10.1996** Maler

Som så mange andre kunstnere før, valgte også Preben Knuth at nyde sit otium i Fredensborg. Her fortsatte han sin mangeårige metier som maler, selv om slidgigt og andre skavanker plagede ham. Når lysten drev ham, kunne det nogle dage blive til hele syv billeder på en formiddag, mens der til andre tider kunne gå en uge, uden penslen blev rørt. Preben Knuth var en ihærdig maler, der mestrede at arbejde på tre, fire eller fem billeder på samme tid.

Preben Knuth var et såkaldt vidunderbarn og af en fornem adelig familie, hvor den ene bror blev professor og den anden hofmarskal og godsejer. Efter uddannelse på Teknisk Skole kom han på Kunstakademiet allerede som 15-årig, hvorfra han dimitterede i 1929. Senere ef-

I 1973 udstillede Preben Knuth nogle af sine værker på Fredensborg Bibliotek, bl.a. det selvportræt, han allerede som 14-årig udførte, og som vakte opmærksomhed i de kunstneriske kredse.
Fredensborg Arkiverne.

Selv efter at have rundet de 70 år, betragtede Preben Knuth sig ikke som pensionist, for som kunstner ønskede han at fortsætte til det sidste.
Foto: Henriette Kragh Jacobsen.

teruddannede han sig på grafisk skole, og hentede desuden inspiration og lærdom på rejser til Paris, Italien, Norge, Frankrig, Sverige og Holland. Han udforskede gennem hele livet aktivt verdenen omkring sig, og lod sig aldrig styre af tidens kunstneriske modeluner.

Dygtigt håndværk og en stor spændvidde præger Preben Knuths arbejder, og han har malet både landskaber, figurbilleder og portrætter. Blandt portrætterne ses adskillige bestillingsarbejder, der i dag hænger på herregårde og slotte. I modsætning til disse, fremstår Preben Knuths gengivelser af jævne mennesker i deres dagligdag langt mere intense, og flere af disse værker kan give mindelser om L.A. Ring. Alsidigheden kom endvidere til udtryk med akvareller, collager og pennetegninger, ligesom flere af hans senere værker omfattede abstrakte kompositioner, hvor et oprindeligt naturalistisk gengivet landskab eksempelvis blev bearbejdet hårdt med en pind, så det fik et helt andet og ekspressivt udtryk for naturstemningen. Preben Knuth har tillige udført en altertavle til den danske kirke i Hamborg.

Gennem mange år udstillede Preben Knuth på Charlottenborgs forårsudstillinger og Kunstnernes efterårsudstillinger, ligesom det blev til flere separatudstillinger.

P. Knuth var malerens signatur. Her ses "Åkander" udført i kridt og gouache i 1972.
Fredensborg Arkiverne.

Preben Knuth boede kun en kortere årrække i Fredensborg inden sin død, men lod sig til det sidste inspirere af omgivelserne, bl.a. de helt nære, såsom træerne ved hans bopæl i ejendomskomplekset Parken. Fredensborg Arkiverne.

21 **Frederik Paludan-Müller *07.02.1809 †28.12.1876** Digter

Som ung var Frederik Paludan-Müller en kåd charmør, men senere levede han sammen med hustruen et meget tilbagetrukket liv. Det kongelige Bibliotek.

Måske 1800-tallets mest betydningsfulde digter i Danmark efter H.C. Andersen. Sådan er Frederik Paludan-Müller blevet omtalt.

Han voksede op som præstesøn på Fyn, og mistede allerede som dreng sin mor, der døde som sindssyg. Hvor hans brødre valgte at læse teologi, blev det i stedet jura, Frederik Paludan-Müller kastede sig over. Men han havde da længe næret et ønske om at blive teaterdigter, og teatrets verden som emne forblev stedse hans interesse, mens det især er det dramatiske digt som genre, Paludan-Müller huskes for.

I starten af sin litterære karriere gik det godt for Paludan-Müller. Han debuterede under pseudonym som digter i 1831, hvor han tillige indleverede et skuespil til Det kongelige Teater, som ikke blev antaget, men dog trykt. I 1833 fulgte versnovellen "Dandserinden", der vakte begejstring og fandt et stort publikum. Men det blev det mytologiske drama "Amor og Psyke" (1834), som for alvor

Fra 1850'erne boede ægteparret Paludan-Müller først i "Røde Længe" ved slottet (se side 95) og sidenhen på Veksebogård. Fredensborg Arkiverne.

Frederik Paludan-Müller, kaldet Fritz, skabte mange litterære værker. Han døde efter kort tids sygdom. Portrætmedaljonen af bronze på gravstenen er udført af August Saabye. Se også side 19.

Kunstneren Hans Nikolaj Hansen (se side 78) lavede en radering af Charite og Frederik Paludan-Müller på tur i Fredensborg Slotshave i 1920. Fredensborg Arkiverne.

beseglede Paludan-Müller som en seriøs og anset digter. Herefter udkom hans tekster under forfatterens fødenavn.

Paludan-Müllers forfatterskab var alsidigt – både genre- og emnemæssigt. Af øvrige værker kan nævnes versromanen "Adam Homo", den omfattende roman "Ivar Lykkes Historie", samt det fortællende digt "Adonis".

Paludan-Müller giftede sig med den noget ældre Charite Borch, og sammen tog de på en længere udlandsrejse sydpå. Efter hjemkomsten levede parret et stille liv, hvor de om vinteren boede i København for om sommeren at tage ophold i Fredensborg. Ægteparret var kendt af alle i byen og gik hver dag tur i slotshaven. Her, og i kvarteret omkring slottet, fandt Paludan-Müller megen inspiration, bl.a. til skuespillet "Tiderne skifter". Han har også skrevet et digt om én af de gudstjenester, som præsten ved Asminderød Kirke, Emil Warburg, holdt under åben himmel ved Lave Skov i Sletten. I dag bærer en vej i Fredensborg forfatterens navn.

22 **Paul August Plum *13.05.1815 †27.07.1876** Genremaler

I 1831 startede August Plum på Kunstakademiet, hvor han tre år senere avancerede som elev på modelskolen. Samme år udstillede han sit første billede, og han opnåede at få den lille sølvmedalje. Han valgte at forlade akademiet før tid, og drog i 1837 på sin første lange rejse, der først bragte ham til det nordlige Amerika og senere til Florida, hvor han arbejdede som billedhugger. Han vendte tilbage til de hjemlige himmelstrøg i 1841.

Her genoptog han penslen, og hans første maleri, "En gammel bondekone, læsende i en bibel" havde moderen som model. Det blev set og købt af kong Christian 8., der ligeledes erhvervede det næste i en helt anden stil: "Et hestemarked".

Den royale kontakt fik stor betydning for den unge Plum, for siden ventede en spændende opgave, da han efter kongens ønske kom til at deltage i korvetten Galatheas jordomrejse i årene 1845-47. Efter at have modtaget akademiets rejseunderstøttelse, opholdt han sig i årene 1850-53 i München, Düsseldorf, Paris og

August Plum underviste kong Christian 9.'s døtre i maleriets teknik. Det kongelige Bibliotek.

I 1858 købte August Plum hus på Kejserensvej 1 i Fredensborg. Huset blev kendt som "Kejserens Villa", efter at det i 1885 var erhvervet af zar Alexander 3. Plum havde dog solgt ejendommen allerede i 1866, da han i stedet flyttede til den nyopførte "Villa Omega" på Jernbanegade 30. Fredensborg Arkiverne.

Bruxelles. Her optog han i lighed med de tidligere udlandsophold indtryk fra det internationale genre- og landskabsmaleri, der i høj grad kom til at påvirke hans malestil fremover. Især Düsseldorf-skolens sentimentale folkelivsskildringer kan genkendes i Plums malerier.

Så godt som hele August Plums produktion er genrebilleder, men hvor de tidligt i hans karriere ofte havde hjemlige emner, ændredes dette efter udlandsrejserne, hvor hans motiver især var hentet netop fra det fremmede. Han tilhørte således den gruppe af malere, som kunsthistorikeren Høyen kaldte "europæere" og kritiserede for deres unationale malemåde.

I de seneste år af sit virke malede August Plum mest akvareller, hvoraf mange blev solgt til især England, Norge og Sverige. Af lokale motiver kan nævnes "Et fredensborgsk landskab med Asminderød kirke" fra 1859.

Paul August Plum ligger begravet sammen med sin mor Petra Plum og sin 1. hustru Mariane Plum.

Under den første Galathea-ekspedition udførte Poul August Plum en lang række tegninger og akvareller, hvor han beskrev de steder, skibet besøgte, og det folkeliv der mødte ekspeditionens deltagere. Her en karet i Calcutta. Gengivet efter Steen Bille: "Beretning om Corvetten Galathea's Rejse omkring Jorden," 1849.

Olaf Poulsen var efter sigende en gemytlig herre, der også udenfor teatret spillede, mimede og gøglede. Han arbejdede dog meget omhyggeligt med sine roller og er omtalt som selvkritisk og ingenlunde forfængelig. Gengivet efter "Institutionen Olaf Poulsens Mindes 10 Aars Virksomhed 1924-34", 1935.

23 **Olaf Rye Poulsen *26.04.1849 †26.03.1923** Skuespiller og maler

Midt under den slesvigske treårskrig fødtes en dreng, som blev opkaldt efter krigens berømte general, der netop var faldet.

Olaf Rye Poulsen fik som barn af sin bror et dukketeater, der nok har medvirket til valget af den senere livsbane. Som 17-årig indstillede han sig til prøve som skuespiller, og blev antaget som elev af Ludvig Phister med særligt henblik på Holbergs repertoire. Det blev da også netop Holbergs mange skuespil, som Olaf Poulsen kom til at mestre i en sådan grad, at han blev sin tids mest elskede og beundrede scenekunstner, der især formåede at frembringe lunet og menneskeligheden i det klassiske danske skuespil.

Olaf Poulsen optrådte for første gang på Det kongelige Teater i 1867 som Jacob i "Erasmus Montanus" med sin bror Emil i titelrollen. Han var fast tilknyttet nationalscenen helt til 1917 og spillede i alt 309 roller i løbet af sin 50 år lange karriere. Men også provinsen nød godt at Poulsens talent, og han turnerede ofte rundt i landet. Han formåede at fylde hele scenen og agerede, så det slog gnister om ham. Olaf Poulsen havde både udenfor og på scenen en forunderlig evne til at skabe bevægelse om sig og til at vække opmærksomhed, hvor han færdedes.

I Fredensborg optrådte han for Europas svigerforældre, Christian 9. og dronning Louise, når de havde den store familie samlet på slottet. Hans kunst blev anerkendt af høj og lav, og han modtog på sin 50 års jubilæumsdag både et dansk, norsk og svensk kommandørkors.

Efter Olaf Poulsen død blev hans hjem af venner med grosserer Zachariae (side 106) i spidsen indrettet til mindestuer. I 1966 blev effekterne herfra indlemmet i samlingerne på Teatermuseet i København.

Det var August Bournonville (se side 66, der ansporede Olaf Poulsen til at købe en ejendom i Fredensborg. Først erhvervede han i 1884 "Gammel Østruphus", men flyttede i 1904 ind i sit nyopførte hus Villa Østrup på Østrupvej, der ses her. Fredensborg Arkiverne.

I Fredensborg fandt Olaf Poulsen ro fra det hektiske liv på teatret. Efter sit 50 års jubilæum trak han sig tilbage fra scenelivet.

Olaf Poulsens søn, teatermaleren Emil Poulsen, forevigede 60 af sin fars roller i form af malerier udført efter samtidige fotografier og kostumer udlånt af teatret. Samlingen hang i mange år på Store Kro i Fredensborg. Gengivet efter "Olaf Poulsen Samlingen på Store Kro i Fredensborg", 1967.

24 Didrick Adolph von der Recke *27.10.1752 †05.10.1816

Landinspektør og landvæsenskommissær

Didrick Adolph von der Recke fik en stor betydning for især Nordsjælland, hvor der den dag i dag findes flere vidnesbyrd om hans gerninger. I forbindelse med de store landboreformer, der primært udmøntede sig i udskiftningen af

Ved Humlebæk var der en naturlig inderhavn, der dannede grundlag for anlæggelsen af en kanonbådshavn. Ole Jørgen Rawerts akvarel fra 1824 er det ældste billede af Humlebæk Havn. Gengivet efter Godfred Hartmann: En malerisk rejse i Nordsjælland, 1984.

Didrick Adolph von der Recke boede i huset "Lille Wendorff" (se side 68) i Fredensborg. Fredensborg Arkiverne.

landsbyernes jorder, blev det samtidig besluttet også at forbedre både skolesystemet og skolebygningerne. På den baggrund blev landinspektør von der Recke – der havde stået for den praktiske gennemførelse af udskiftningen - i 1788 valgt til at stå for såvel projekteringen og opførelsen af 34 nye skoler i Kronborg og Frederiksborg distrikter samt forbedre nogle af de gamle rytterskoler.

Von der Recke kom også til at lede et andet omfattende og yderst vanskeligt projekt i det nordlige Sjælland. Fra 1802 og tre år frem havde han 400 mand i arbejde med det formål at grave en kanal fra Esrum Sø til Dronningmølle. Den nye kanal skulle gøre det muligt at transportere tømmer mellem Grib Skov og kysten og derfra videre med skib til København på en lettere og billigere måde end hidtil. Senere fik han en lignende opgave i Sydsjælland med anlæggelse af en farbar søvej via Susåen til Karrebæksminde.

Von der Reckes navn dukker også op i en anden lokal sammenhæng. Efter englændernes bombardement af København i 1807 og deres efterfølgende ran af store dele af den danske flåde, besluttede Frederik 6., at kysten mellem Helsingør og København skulle styrkes forsvarsmæssigt. Humlebæk blev udset til at være hjemsted for en kanonbådshavn, og her kom von der Recke til at lede anlægget af havnen.

Det fremgår af von Reckes gravsten, at han blev slået til ridder af Dannebrog. Stenen er placeret op af en høj træstub.

25 Johanne Cathrine Rosing f. Olsen *02.06.1756-15.01.1853) Skuespiller

Den berømte skuespillerinde, som i datiden kaldtes "Madam Rosing", nåede at opleve næsten et helt århundrede. Det kongelige Bibliotek.

I slutningen af 1770'erne, da enkedronning Juliane Marie havde sommerresidens på Fredensborg Slot, blev der ofte indkaldt kunstnere fra Det kongelige Teater. Blandt disse var ægteparret Johanne og Michael Rosing, som optrådte med små lette syngestykker på den lille scene i slottets nyindrettede teater og i Slotshaven.

Igennem en lang årrække valgte parret at opholde sig i Fredensborg om sommeren, når teatret på Kongens Nytorv lå stille. Til det formål købte de i 1779 ejendommen "Frihedslund" på hjørnet af Helsingørsgade og Jernbanegade, hvorfra de sammen kom til at danne begyndelsen til den kulturelle elite, der i det 19. århundrede samledes i Fredensborg. Her fortsatte de med at optræde lokalt, og her åbnede de hjemmet for både lokale kunstnere samt bl.a. Adam Oehlenschläger og Knud Lyhne Rahbek. Sidstnævntes stærke forelskelse i Johanne Rosing har han beskrevet i dagbøger.

Johanne Rosings ægtefælle, Michael Rosing, der var født samme år som hende, men døde efter lang tids sygdom allerede i 1818.
Det kongelige Bibliotek.

Johanne Rosings gravsten prydes øverst af en portrætmedaljon af marmor udført af én af hendes efterkommere, billedhuggeren Karen Holst.

Da Johanne Rosing vendte tilbage til Fredensborg, boede hun først i et lille stråtækt bindingsværkshus ved Udrider Allé, men fra 1832 fik hun fribolig på slottet i bygningen, der er beliggende mellem den lange staldfløj og Kancellihuset.
Foto: Henriette Kragh Jacobsen.

Johanne Rosing voksede op i et fattigt hjem i København, og kom tidligt ud at arbejde. Hun blev optaget på Hofteatrets balletskole, og fra 1772 var hun medlem af et fransk balletkorps, der fra samme år virkede ved Det kongelige Teater. Det var på den tid ganske almindeligt, at teatrets skuespillere blev rekrutteret fra balletten, hvor man ligeledes lærte ansigtets og kroppens udtryksmuligheder. Johanne Rosing modtog desuden undervisning i sang.

Hun mødte den norske Michael Rosing, da hun blev medlem af Det dramatiske Selskab, som han havde været med til at oprette. De første 20 år af deres harmoniske ægteskab var hun nærmest konstant gravid, og parret fik i alt 17 børn, men havde det uheld at måtte lægge seks af deres døtre i graven som børn.

Johanne Rosing flyttede fra Fredensborg, men vendte efter sin ægtefælles død og sin afsked fra Det kongelige Teater tilbage for denne gang at blive.

26 **Rudolph Rothe *12.10.1802 †30.01.1877** Etatsråd, kgl. haveinspektør

Som 16-årig kom Rudolph Rothe i lære som gartner, hvilket dengang var et særsyn for en ung herre fra en anset familie, men måske var interessen vakt gennem faderen, Kristian Rothe, der var medlem af Kommissionen for de kongelige Hof- og Slotshaver. Efter læreårene i Frederiksberg Have tog han i 1821 gartnereksamen, og blev derefter medhjælper i Botanisk Have i København. På ægte navervis foretog han i 1824-27 en rejse til fods gennem Tyskland, Østrig, Ungarn, Schweiz, Italien, Frankrig og Holland, og tog arbejde i de byer, hvor han ønskede at studere. Allerede før rejsen nærede Rothe en særlig interesse for landskabsgartneriet, og denne forkærlighed blev kun udviklet i løbet af turen sydpå. Hans dagbog med indtryk fra rejsen blev efterfølgende udgivet.

Efter hjemkomsten blev Rothe ansat som privatsekretær hos grev A.W. Moltke på Bregentved gods, hvor han bl.a. udarbejdede planer for havens forskønnelse. Da pladsen som slotsgartner ved Fredensborg Slot blev ledig i 1833, søgte han denne, selv om lønnen var noget ringere end hos Moltke.

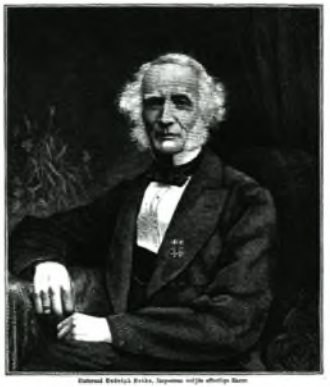

Rudolph Rothes dengang moderne ideer om slotshavernes udformning og pleje blev vejledende for flere senere generationer. Det kongelige Bibliotek.

Slotsparken var på daværende tidspunkt i en ret forfalden tilstand. Af økonomiske årsager, men også påvirket af tidens romantiske idealer, valgte Rothe at omforme haven i landskabelig stil. Der blev foretaget store udhugninger og skabt anlæg af frie partier og snoede gange. Rothe brød den oprindelige strengt geometriske arkitektur, men bibeholdt de dybe perspektiver, således at haven blev et kompromis mellem de barokke og de romantiske ideer. Denne struktur bestod helt frem til 1970'erne.

I forbindelse med grundlovens indførelse i 1849 blev de fleste kongelige slotte statslig ejendom, og samtidig inddroges slotsgartnerembedet. I stedet fik Rothe ansættelse som inspektør ved de offentlige lysthaver og fik tilsynet med Frederiksberg Have og Søndermarken, Rosenborg Have, Fredensborg og senere tillige Frederiksborg, Charlottenlund, Sorgenfri og Bernstorffs slotshaver.

Rothe var en flittig skribent og har forfattet en lang række faglige artikler. I 1853 skrev han bogen "Landskabsgartneriske betragtninger over Danmark". Han fik i 1852 titel af forstråd og i 1869 etatsråd.

Rudolph Rothe flyttede i 1850 til Frederiksberg, men mens han endnu var i Fredensborg, boede han med sin familie i den sydligste del af "Røde Længe", der i dag huser pensionerede tidligere medarbejdere ved hoffet. Fredensborg Arkiverne.

Rothe var medstifter af det i 1835 dannede første haveselskab, det nuværende Kongelige danske Haveselskab.

Indenfor de udstukne rammer og med de midler, Rothe havde til rådighed, blev hans omlægning af Fredensborg Slotshave foretaget med skyldigt hensyn til værdierne i det gamle barokanlæg. Det var i hans tid, at et 10 hektar stort område blev indhegnet og kom til at fungere som regentparrets private have. Fredensborg Arkiverne.

27 **Valdemar Seeger *20.03.1867 †25.09.1938** Kommunesekretær, redaktør og lokalhistoriker

Valdemar Seeger er blevet beskrevet som en noget distræt herre, der – ligegyldigt om der var morgen, middag eller aften – sagde "Godmorgen!" – også når han egentlig mente "Farvel". Fredensborg Arkiverne.

Som ganske ung kom Valdemar Seeger til Fredensborg fra København, hvor han var født. Han kom til at holde uendeligt meget af sin nye hjemegn og brugte gennem livet utallige timer, hvor han med pennen i hånden enten noterede tal i lange rækker eller skrev dedikeret om Fredensborg og dens indbyggere.

Forinden var Valdemar Seeger i 1889 påbegyndt et liv som journalist, hvor han arbejdede som reporter og referent ved forskellige blade i hovedstaden. I 1891 blev han ansat som kommunesekretær i Asminderød-Grønholt Kommune, og året efter blev han valgt ind i Sognerådet, hvor han medvirkede i først seks år og atter i perioden 1901-11. Samtidig fortsatte han hvervet som korrespondent for "Nationaltidende" og lokale aviser. I 1902 stiftede han "Avertissements Tidende for Fredensborg og Omegn", som han var redaktør for frem til sin død.

I sin fritid besøgte han Rigsarkivet og Landsarkivet i København for at søge kilderne til de bøger om Fredensborg by og slot, som han i dag huskes mest for. Bøgerne er præget af saglighed, og Seeger var loyal og uden fordomme overfor de mange – også samtidige - personer, der omtales i hans bøger. Blandt de mest kendte er "Fredensborg fra oprindelsen til vore dage" og "Fredensborg under Kong Christian den IX og Kong Frederik den VIII" samt "Fredensborg og Asmin-

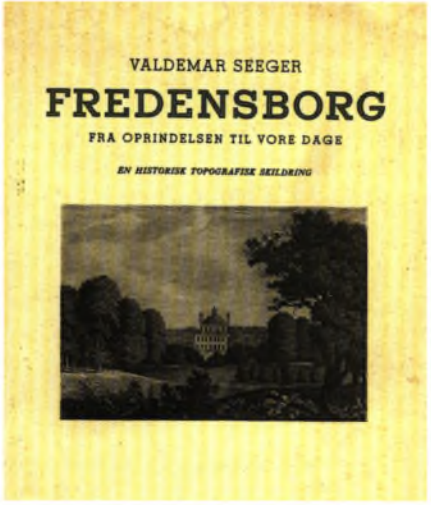

Var det ikke for Valdemar Seeger, var megen af den viden, vi har om Fredensborg by og slot i de forgangne århundreder, formentlig gået i glemmebogen.

Den yderst flittige kommunesekretær og skribent var hele livet ungkarl, men nød at underholde sine venners børn med sin store viden om alt og alle. Han havde længe før sin død købt sit gravsted og plantet et rosentræ dér.

derød-Grønholt kommune gennem 25 år". Når kongeparret boede i Fredensborg, var Seeger ofte med til taffel, og han har da også skrevet om "Kejserdagene på Fredensborg".

På grund af et svigtende helbred måtte Valdemar Seeger i en forholdsvis ung alder søge sin afsked, og han stoppede som kommunesekretær i 1923 efter forgæves at have foretaget et par rejser til Italien for at komme sin bronkitis og astma til livs. Han nåede i sin tid på rådhuset at opleve en kolossal udvikling, hvor kommunens budget i perioden steg fra kr. 53.000 til 521.000 kr.

Herefter helligede han det meste af sin tid til sit virke som forfatter af lokalhistoriske værker, der ikke kun rakte til de nærmeste omgivelser, men også omhandlede større dele af Nordsjælland.

Som nabo til datidens rådhus, hvor Valdemar Seeger havde sin arbejdsplads, lå på Tinghusvej 4 "Forsørgelsesanstalten", hvor han boede. Senere blev ejendommen kendt som "Alderdomshjemmet" og fungerede som sådan frem til 1985, hvor bygningen fungerede som en del af rådhusets funktioner.
Fredensborg Arkiverne.

28 Charles Henry Shaw *30.05.1845 †23.05.1918 Højesteretssagfører

Charles Shaw er beskrevet som indbegrebet af en aristokratisk, dannet og kultiveret gentleman med elegance såvel i tale som i optræden. Ungdomsportrættet er fra 1887. Gengivet efter Bernt Hjejle: Shawlaw, 1978.

Det engelskklingende navn har sin konkrete årsag, for Charles Shaw var født i England som søn af en britisk konsul, men med en dansk mor. Han kom dog tidligt til Danmark og tog studentereksamen fra Borgerdydsskolen på Christianshavn i 1863. Fem år senere blev han juridisk kandidat og allerede samme år sagførerfuldmægtig.

Karrieren fortsatte i bedste stil, da Charles Shaw i 1973 blev overretssagfører for fem år senere både at nå titel af højesteretssagfører og etablere egen advokatvirksomhed i hjertet af København. Han fik ydermere et hverv som sekretær i Landstinget i årene 1876-88, foruden en række tillids- og bestyrelsesposter.

Som advokat påtog han sig først og fremmest rollen som forsvarer, og han tabte kun få sager. Sagførerfællen Bernt Hjejle (se side 82) har bl.a. portrætteret Charles og sønnen Guy Shaw i bogen

"Shawlaw" fra 1978, der beretter om livet i advokatfirmaet, som Hjejle senere blev partner i.

Når det gik ham så godt udi retssalene, hang det efter sigende sammen med, at han dels var en klog og redelig rådgiver, og dels at han var ualmindelig grundig. Ikke sjældent fremførte han sine sager på baggrund af langvarige studier i arkivernes gamle dokumenter.

Da Charles Shaw var i 50'erne, bosatte han sig i Fredensborg, og blev formand for Grundejerforeningen. Som sådan besad han i mange år en ledende stilling i det dengang lille bysamfund i Fredensborg og greb på flere områder ind i byens fremtidige liv. Hans officielle liv gav berøring med høj og lav, men den efterhånden meget velhavende Charles Shaw forstod at omgås alle på bedste vis, og vandt sig en stor kreds af venner og bekendte.

På Lauritz Tuxens maleri fra 1906 med titlen "Man rejser sig fra bordet", ses Charles Shaw midt i billedet siddende til højre for blomsterbuketten. Middagen foregik hos etatsråd Jacob Moresco i Ordrup. Gengivet efter Bernt Hjejle: Shawlaw, 1978.

Ejendommen "Villa Nova" på hjørnet af Hillerødvejen og Slotsgade i Fredensborg erhvervede Charles Shaw og omdøbte den til "Terrasserne". Gengivet efter Bernt Hjejle: Shawlaw, 1978.

Charles Shaw blev af sine kolleger karakteriseret som et af den danske sagførerstands mest ansete medlemmer.

29 Marie Elisabeth (Betsy) Sneedorff *01.12.1770 †16.06.1815

Den måske mærkeligste gravsten på kirkegården er uden navn, men med et årstal og en lyrisk, romantisk indskrift, som er forfattet af Hans Christian Sneedorff (1757-1824). Han giftede sig i 1789 med Marie Elisabeth Tønder, kaldet Betzy. På det tidspunkt var Sneedorff kaptajnløjtnant, men han avancerede hurtigt og blev chef for Søkadetakademiet og sluttelig kontreadmiral.

I 1796 købte Sneedorff Marketendergården på Jægerbakken (senere "Rådhushaven") som landsted. Huset blev navngivet "Betzys Hytte". Her opholdt hustruen og børnene sig, når faderen var på togt med kadetskibene og mens han deltog i englandskrigene.

Når søofficeren ikke befandt sig på Nordsøen eller i Atlanterhavet, åbnede parret deres hus for andre af Fredensborgs landliggere, bl.a. Knud Lyhne Rahbek, der delte deres interesse for litteratur. H.C. Sneedorff skrev selv digte, hvoraf flere blev udgivet efter hans død.

Den noget specielle tekst på den gamle sten er efterhånden forvitret bort.

Betzys hytte er for længst revet ned.
Tegning af Knud Schwalbe. Fredensborg Arkiverne.

Der er bevaret flere af parrets breve til hinanden, der vidner om et lykkeligt ægteskab. Da Sneedorff på deres 14 års bryllupsdag atter var udenlands, svarede Betzy på hans lykønskningsbrev:

"Om jeg holder af dig? Ja, det gør jeg. Men du ved, at jeg herom mangler ord, et kan mine breve aldrig sige dig tiendedelen af. Thi jeg elsker dig ikke sådan fornuftig, som andre koner elsker deres gode, ærlige mænd, som de har truffet med i 13 år. Nej, som en forelsket 16-års pige, hvis hele sjæl er fuld af én elsket genstand, inderlig, varmt lidenskabeligt".

Hendes ægtefælles poetiske evner, og hans sorg over at miste sin hustru efter 26 års ægteskab, kommer til udtryk på Betzys gravsten: "*Støvet af en sielden Qvinde, en sand Moder for ti Børn. De der kiendte hende vide hvem hun var. Før denne Steen smuldrer, vil hun være ukiendt af Alle uden af Gud*". Stentavlen er ikke som profeteret smuldret væk, men tidens tand har betydet, at indskriften er svær at tyde.

Efter maleri af Jens Juel 1789. Fredensborg Arkiverne.

30 **Henriette Rosalie Steen *30.05.1841 †23.01.1894** Lærer, kvindesagsforkæmper

Der er bevaret en brevveksling mellem Henriette Steen og den kendte politiker og redaktør Viggo Hørup, som besørgede alt med hendes begravelse efter en pludselig død. De to, som var kusine og fætter, havde i 1872 indledt et livslangt kærlighedsforhold og forblev hinandens dybt fortrolige.

Året efter fødte Henriette Steen hemmeligt en søn. Men drengens far, Viggo Hørup, var gift og havde to små børn, og hensynet til hans familie og politiske karriere og hendes gerning som lærer udelukkede en skilsmisse. Deres fælles barn blev bortadopteret. Denne personlige oplevelse har givet haft indflydelse på det forhold, at Henriette Steen forblev ugift, aldrig blev en tilhænger af ægteskabet, og muligvis også på hele hendes indstilling til datidens kvinders livsvilkår. Det var således ikke så meget forholdet til Hørup, men en livslang kamp for kvindesagen, der gjorde Henriette Steen til en markant figur i samtiden.

"Sadelhuset" ved Fredensborg Slot, hvor Henriette Steen voksede op. Hendes far, Peter Steen, var tømrer ved slottet, men købte i 1855 købmands- og gæstgivergården "Prinsen". Fredensborg Arkiverne.

Hun blev født i Fredensborg og voksede op under frie former. Hendes barndomsmiljø er beskrevet i fætteren Holger Drachmanns "En overkomplet". Efter konfirmationen kom hun ud som privat huslærer, og i 1867 tog hun lærereksamen. Efter nogle år på Als, hvor hun underviste de danske familiers børn, blev hun i 1871 ansat i København ved kommunens skoler, fra 1890 ved den nyoprettede Suhmsgades Skole, hvor hun virkede til sin død.

Hun var varmt engageret i arbejderbørnenes forhold og deltog energisk i arbejdet for fattige friskolebørns bespisning og beklædning, da denne bevægelse satte ind først i 1880'erne. Men det var i højere grad som kvindesagsforkæmper, at Henriette Steen fik betydning.

Gravstenen for Henriette Steen og hendes familie var tidligere nedlagt i våbenhusets gulv, men blev i 1950 i forbindelse med installation af centralvarme flyttet til sin nuværende plads uden for kirken.
Foto: Henriette Kragh Jacobsen.

Hendes lejlighed var fra omkring 1880 et af samlingsstederne for en kvindelig diskussionsklub. Hun var med i Dansk Kvindesamfund fra 1883-87, hvor hun tilhørte det radikale mindretal. I en kort periode i 1890 redigerede Henriette Steen de samlede kvindeforeningers blad "Hvad vi vil".

Dansk Kvindesamfund oprettede i 1887 et udvalg, der skulle forberede og udføre en underskriftsindsamling til støtte for kvinders valgret til kommunalvalg. I udvalget sad bl.a. Henriette Steen. Gengivet efter Søren Mørch: "Hørup er med", 2004.

Hun medvirkede aktivt for kvinders valgret til borgerrepræsentationen og var aktiv i flere kvindesagsforeninger. I Politiken skrev hun jævnligt om kvindesag og arbejder- og skoleforhold.

31 **Jan Steenberg *23.06.1901 †24.11.1971** Dr. Phil., lektor, kunsthistoriker

Jan Steenberg var ugift og en stille natur, der ikke tog megen del i det offentlige liv, men til gengæld var et udpræget friluftsmenneske, der især holdt af naturen omkring Esrum Sø. Gengivet efter "Fra Frederiksborg Amt", Årbog 1972.

Efter uddannelse på Københavns Universitet var Jan Steenberg i 1930-38 adjunkt ved Nakskov Gymnasium, hvor han ved siden af lærergerningen i 1935 færdiggjorde sin doktordisputats om dansk og nordtysk teglstensarkitektur i det 13. århundrede, og dermed fik opfyldt en mangeårig drøm om at blive videnskabsmand.

Herefter flyttede Jan Steenberg til Nordsjælland, og underviste som lektor ved Frederiksborg Statsskole i dansk, historie og oldtidskundskab frem til 1952. Samtidig gav han sig i kast med studier af bl.a. Frederiksborg Slot og Christian 4., der førte til en række bøger og artikler.

I 1963 Blev Jan Steenberg tilknyttet Nationalmuseet som redaktør af det monumentale værk "Danmarks Kirker", og han blev ligeledes medarbejder ved "Trap Danmark". I sin fritid samlede han et væld af kildemateriale til den store pragtbog "Fredensborg Slot. Monumenter og Minder. Tiden 1720-1796", som udkom i 1969. Det tog ham i alt 10 år at skrive bogen, der fik forord af den daværende kronprinsesse Margrethe, der ikke bare omhandler slottets historie, men også beretter om dets beboere. Undervejs gjorde Jan Steenberg studier i Italien for bl.a. ved selvsyn at opleve nogle af de villaer, der har dannet inspiration til slottet.

Jan Steenbergs Ex Libris, eller ejermærke, til sine bøger, hvor den kunsthistoriske interesse slår tydeligt igennem.

JAN STEENBERG

Ex-Libris

Jan Steenberg udvalgte selv sit sidste hvilested midt i det Nordsjælland, som han holdt så meget af og viede så mange kræfter til.

Det var Jan Steenbergs hensigt, at det digre værk skulle efterfølges af et andet bind omhandlende tiden fra omkring 1800 og frem, og han havde da også samlet en del materiale til videreførelsen. Desværre nåede Jan Steenberg ikke at fuldføre dette mål, men han havde efterladt sig et trykklart manuskript om perioden 1796-1863, hvilket udkom i 1979.

Jan Steenberg var i mere end 20 år bestyrelsesmedlem af "Frederiksborg Amts historiske Samfund", hvor han ved mange lejligheder optrådte som fortæller og vejleder, foruden at han skrev en del artikler til foreningens årbøger. Han var tillige i en årrække formand for "Selskabet til Bevarelse af gamle Bygninger i Fredensborg".

Da Jan Steenberg valgte at flytte til Nordsjælland, bosatte han sig først i Hillerød, men tog endeligt ophold i Jørn Utzons byggeri Bakkedraget i Fredensborg, som her er gengivet i Des Asmussens (se side 62) streg. Han rejste så ofte som muligt til Italien, bl.a. for at gøre kunsthistoriske studier. Fredensborg Arkiverne.

32 **Marinus Sørensen *23.03.1884 †06.07.1957** Skoleinspektør

Inden Marinus Sørensen gik på pension i 1951, nåede han at blive slået til ridder af Dannebrog.
Fredensborg Arkiverne.

I 1921 tiltrådte en ny skoleleder med titel af overlærer på Fredensborg Skole. Den da 37-årige Marinus Sørensen havde fået sin lærereksamen i 1906 fra Ranum Seminarium, hvorefter han havde virket på Samsø og i Ålborg.

Ved hans tiltrædelse havde skolen 205 elever fordelt på syv klasser, der undervistes af fem lærere. Straks efter ansættelsen skulle han effektuere en ny skoleplan, så skolen fik status som købstadordnet skole, og dermed kunne inddeles i en grundskole, en hovedskole og en mellemskole.

At arbejdet blev effektueret hurtigt og med høje ambitioner for skolens niveau, blev kendetegnende for Marinus Sørensens virke som skoleleder. Hans utrættelige stræben efter at gøre Fredensborg Skole til en attraktiv og lovende uddannelsesinstitution medførte mange større ændringer i løbet af hans tid som inspektør. Allerede fire år efter sin ansættelse kunne Marinus Sørensen glæde sig over, at der blev oprettet en realafdeling på skolen.

Når der kom nye love, nølede han ikke med at få opfyldt kravene, og han nød til alle tider en stor opbakning fra sine lærerkolleger, sogneråd og skolekommission. Det

gjaldt bl.a., når skolen ad flere omgange måtte udvides med nye bygninger på grund af stigende elevtal. I 1932 døde Marinus Sørensens hustru Agnes efter 16 års ægteskab og efterlod ham alene med tre døtre på 14, 12 og 9 år. Efter to år som enkemand blev han gift med Else Christiansen, der som både ægtefælle og lærerinde på Fredensborg Skole var ham en stor støtte.

Marinus Sørensen udviste ikke kun en stor iver i sit arbejde på skolen, men var tillige aktiv på andre områder. Han var medstifter af byens første folkebibliotek og påbegyndte også en blomstrende aftenskoleundervisning og dirigerede forskellige kor i byen. Tidligt under besættelsen var han medstifter af og blev formand for "Dansk foreningssamvirke for Fredensborg og omegn". Marinus Sørensen var i dette regi medarrangør af flere lokale og populære alsangsstævner.

Marinus Sørensen boede indtil sit andet giftermål i en lejlighed på Fredensborg Skole, men med tre hjemmeboende børn valgte han og Else at flytte ind i et hus på Frederiksyndestvej, fra hvis baghave der var direkte adgang til skolens grund. Fredensborg Arkiverne.

Marinus Sørensen havde et nationalt sindelag, og under besættelsen, der helt konkret påvirkede Fredensborg Skole, formanede han om, at man skulle stå sammen og gøre alt, for at hverdagen kunne forløbe så uanfægtet som muligt.

Da Marinus Sørensen i forbindelse med Fredensborg Skoles 25 års jubilæum i 1931 fik udgivet en lille jubilæumsbog, så han med rette tilbage på de seneste år med tilfredshed. Efter oliemaleri af Flint-Petersen, 1946.

33 Hans Christian Harald Tegner *30.11.1853 †02.04.1932

Maler, tegner, porcelænskunstner og indretningsarkitekt

Hans Tegner blev slået til ridder af Dannebrog og modtog tillige ordenen Den Islandske Falk, som han selv havde tegnet i 1921. Han blev i 1897 titulær professor ved Kunstakademiet. Her ses han dog fotograferet i 1881. Det kongelige Bibliotek.

Mens Hans Tegner stod i lære i sin faders litografiske virksomhed, tegnede han til vittighedsbladet "Punch", og da han var i 20'erne, gik han på Kunstakademiets aftenskole, mens han om dagen var ansat hos faderen. Det lå altså tidligt i kortene, at Hans Tegner skulle få en karriere indenfor det kunstneriske felt.

Efter endt uddannelse på Akademiet i 1879, rejste han til bl.a. Frankrig, Tyskland og Schweiz. Vel hjemkommet fik han til opgave at illustrere jubeludgaven af "Holbergs komedier" (1883-88), for hvilke han modtog fortjenstmedaljen i guld. Han udførte også illustrationer til verdensudgaven af "H.C. Andersens eventyr" (1900). Begge arbejder byggede på grundige, kulturhistoriske studier.

Hans Tegner var en alsidig og flittig kunstner, der har tegnet i alt 36 danske og islandske frimærker, deriblandt de første mærker med kongeportrætter af Christian 9. i 1905. Han har ligeledes tegnet den femhundredkroneseddel, der blev udstedt i 1898, samt udstyr og bind til en lang række bøger.

I årene 1901-17 var Hans Tegner leder af Kunstindustrimuseets kunsthåndværkerskole, men samtidig var han i perioden 1907-32 ansat som kunstnerisk leder hos porcelænsfabrikken Bing & Grøndahl, hvor han bl.a. udførte Herregårdsstellet og

Hos Bing & Grøndahl relancerede Hans Tegner de populære Holberg-porcelænsfigurer (efter Wilhelm Marstrand). Rokokofigurerne var modellerede af J. J. Bregnø.

genskabte Rosenborgstellet. Blandt hans sidste arbejder var det såkaldte jubilæumsstel fra 1927.

Indenfor porcelænskunsten markerede Hans Tegner sig ved at genindføre overglasurmalingen, hvor man ellers siden 1880'erne havde benyttet underglasurmaling. Men Tegner foretrak overglasuren på grund af dens muligheder for det præcist tegnede ornament, sådan som det kendtes fra 1700-tallets porcelænskunst.

Han var desuden tilknyttet udsmykningen af de kongelige repræsentationslokaler på Christiansborg Slot i 1916-23, og medlem af Akademiraadet 1909-19.

Villa "Krogen" på Østrupvej 1 var Hans Tegners bopæl i Fredensborg. Fredensborg Arkiverne.

Det blev til tre guldmedaljer og flere andre udmærkelser til Hans Tegner for hans kunstneriske arbejder.

34 **Francis Zachariae *30.11.1852 †02.04.1936** Fabrikant og grosserer

Francis Zachariae må med rette beskrives som Fredensborgs mæcen, da han har stået bag talrige initiativer og forbedringer i byen. Når et større foretagende skulle gennemføres, forstod han at fremskaffe midler og supplerede gerne af egen lomme, når det var nødvendigt.

Hans far var læge og moderen fra Skotland, men opvokset på St. Croix. Efter studentereksamen fik Francis Zachariae en handelsuddannelse i både Danmark og Skotland. Allerede som 22-årig grundlagde han en forretning i hjertet af København med navnet "Zachariaes Magasiner", som fabrikerede og solgte herretøj. Han fik oparbejdet en blomstrende forretning, som han ledte i 57 år, og som gjorde ham til en ganske velhavende herre.

"Fredensborgs brygger Jacobsen" var et tilnavn, kongen drillende havde tildelt Zachariae. Han lagde aldrig skjul på egen værd, men havde sandelig også resultater at vise frem. Her ses han med sin 2. hustru Nelly omkring 1924. Fredensborg Arkiverne.

Francis Zachariae elskede fester, og det private hjem dannede ramme om utallige festlige stunder, oftest med ungdomsvennen Olaf Poulsen som midtpunkt, og foreviget af hoffotograf Elfeldt. Her i 1922.
Fredensborg Arkiverne.

"Villa Paradise" på Kong Chr. Allé 1 opkaldte Francis Zachariae til minde om sin moders barndomshjem på De dansk-vestindiske Øer. Haven, her malet af Hugh Zachariae i 1920, strakte sig fra Helsingørsvej og helt hen til Slotshaven. Efter Zachariaes ønske stod villaen efter hans død tom i 25 år.
Fredensborg Arkiverne.

Zachariae begyndte i 1893 at udgive tryksagen "Kultorvets Nyheder", som skulle reklamere for hans varer. Men da han var en mand med mange interesser, kom bladet også til at omhandle bygningskunst, teater, og debatindlæg om personer og institutioner. Det førte til, at han samlede og udvidede dets artikler og billeder til det historisk-topografiske værk "Før og Nu" om hovedstaden.

I 1899 flyttede Zachariae til Fredensborg. Her købte og udstykkede han Ole Udriders Vænge og byggede desuden egen bolig. Senere byggede han veje og lagde grunden til et af Fredensborgs første villakvarterer. Han var forkæmper for at få kloakering, vand, gas og elektricitet til byen, og han sørgede for nye vogne til Nordbanen. Han købte og renoverede Asminderød Kirke (se kap. 5), ligesom han erhvervede Skansebakken i Hillerød og donerede området til offentligheden.

Francis Zachariae havde været soldaterkammerat med Olaf Poulsen (se side 90), og efter dennes død hædrede Zachariae mindet om sin nære ven ved at oprette mindestuer i skuespillerens tidligere hjem.

Mausolæet, som Francis Zachariae opførte til sin mor, og hvor han også selv ligger begravet, blev tegnet af grafikeren, tegneren og bogtrykkeren Kristian Kongsted.

Grønholt Kirke og kirkegård

Grønholt Kirke er en typisk sjællandsk landsbykirke fra den periode, hvor der i Danmark opførtes hen ved et par tusinde kirkebygninger på bare to århundreder. Den ligger forholdsvis frit, og kan ses på lang afstand, ligesom der fra kirken er en storslået udsigt over det nordsjællandske landskab. Kirken er beliggende i sognets vestlige del og er bygget på en kunstig bakke i landsbyen Grønholts nordvestre udkant. Før den nuværende kirke har der sandsynligvis eksisteret en trækirke på nogenlunde samme sted.

Grønholt Kirke var og er noget mindre end kirken i Asminderød; meget passende, da Asminderød by ligeledes har været og stadig er større end Grønholt by. På den anden side var Grønholt sogn tidligere dobbelt så stort som i dag, og Grønholt Kirke dækkede i middelalderen - foruden det nuværende sogn - også en stor del af det område, som i dag henhører under Frederiksborg Slotssogn, og som blev udskilt i 1567. En reminiscens heraf er den kirkesti, der stadig fører fra Grønholt til Hillerød. Mod øst strakte Grønholt sogn sig helt til Skære Mølle, der lå mellem Lønholt og Langstrup.

På Ole Jørgen Rawerts tegning fra 1820 anes Grønholt Kirke i midten omgivet af marker og lunde. Gengivet efter Godfred Hartmann: En malerisk rejse i Nordsjælland, 1984.

Bygningshistorie

Den ældste del af Grønholt Kirke er skibet, der går tilbage til slutningen af 1100-tallet, og er bygget af blandede materialer såsom rå kampesten, granit- og kridtkvadre samt munkesten. Oprindelig har der været en indgang mod nord, som nu er tilmuret, ligesom de tidligere romanske vinduer nu er muret til. De nuværende vinduer er fra 1682.

Den gotiske periodes trang til at se lys og højde gjorde som på så mange andre kirker i landet sig også gældende her. Først blev korhvælvet tilføjet og sidenhen skibets tre hvælvingsfag, der formentlig er fra begyndelsen af 1400-tallet. Kamtakkerne på korets og skibets taggavle er ligeledes gotiske. Underdelen af tårnet bygget i røde munkesten i et såkaldt "fiskebensmønster" synes også at stamme fra begyndelsen af det 15. århundrede. På tårnets nordside er der anbragt blåfarvede teglsten i kvadratiske mønstre imel-

Grønholt Kirke har bygningselementer, der stammer fra 1100-tallet og frem til 1600-tallet, hvor støttepillen til højre blev tilføjet. Om kirken skulle falde uden den, vides heldigvis ikke.

lem murskifterne. Indgangsdøren gennem tårnet blev dannet i 1848, og siden har tårnet fungeret som forhal. I første halvdel af 1500-tallet tilføjedes foran syddøren et våbenhus af munkesten, der efter 1912 har været anvendt som sakristi. Den noget specielle støttepille på kirkens østgavl stammer antagelig fra tiden kort efter 1660 og er formentlig opsat for at undgå, at kirken faldt sammen. Kirken gennemgik i 1966 en indvendig gennemgribende restaurering og fremstår i dag meget velbevaret.

Tiendehavere

Både landsbyen Grønholt og kirken hørte under Esrum Kloster før 1178 – måske allerede fra omkring 1160 – 10 år efter klostrets opførelse. Senere har kirken tilhørt forskellige adelsmænd; fra midten af 1300-tallet og frem til 1420'erne ejedes størstedelen af Grønholt landsby af Lunge-slægten, og det er sandsynligt, at kirken indgik i ejerskabet. Fra 1473 var den en del af Johan Oxes besiddelser, mens kirken i 1497 overgik til rigshofmester Poul Laxmand på Asserbo Slot. Få år efter reformationen gav Christian 3. Helsingør Hospital ret til at oppebære tiende af Grønholt sogn. Da Frederik 2. havde opført Frederiksborg Slot, opkøbte han i 1560 det meste af de nærliggende jorder med gårde, herunder hele Grønholt kirkeby, og to år senere henlagde han Grønholt sogn under det nyoprettede Frederiksborg len.

Efter at Grønholt sogn i 1567 var blevet kraftigt reduceret, blev sognet et anneks til Asminderød Kirke. Herefter havde Grønholt Kirke ikke en selvstændig præst, ligesom den tidligere præstebolig blev til en almindelig bondegård. Tiendehaverne var som for Asminderød Kirke de efterfølgende regenter frem til begyndelsen af 1700-tallet, da Frederik 4. inddrog kirken under rytterdistriktet. Kirken blev i 1873 afhændet, men kilderne angiver ikke med tydelig sikkerhed til hvem.

I starten af 1900-tallet var kirken ejet af et interessentskab, hvis medlemmer var enhver, som ejede en ejendom eller parcel og var pålagt tiende til kirken. I 1909 blev der blandt kirkens daværende tiendehavere – altså interessentskabets medlemmer - afholdt en afstemning om, hvorvidt kirken skulle overgå til selveje. 31 stemte for en afståelse, mens 4 havde stemt for en bibeholdelse af den hidtidige ordning. Den 2. marts 1910 overgik Grønholt Kirke til en selvejende institution med en afløsningssum på kr. 20.054,25.

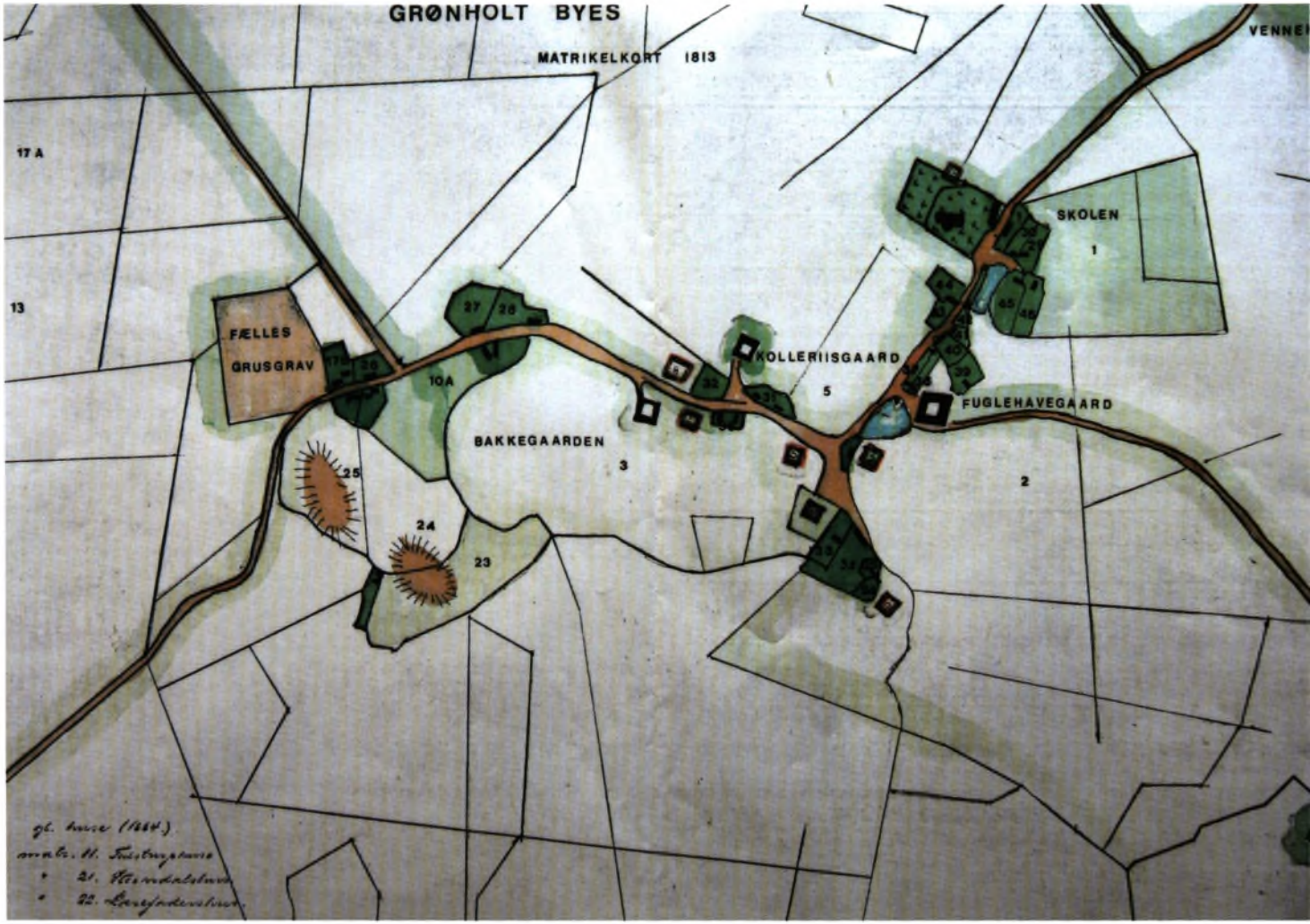

Kortet fra 1813 viser landsbyen Grønholt med kirken og kirkegården til højre over for skolen. Fredensborg Arkiverne.

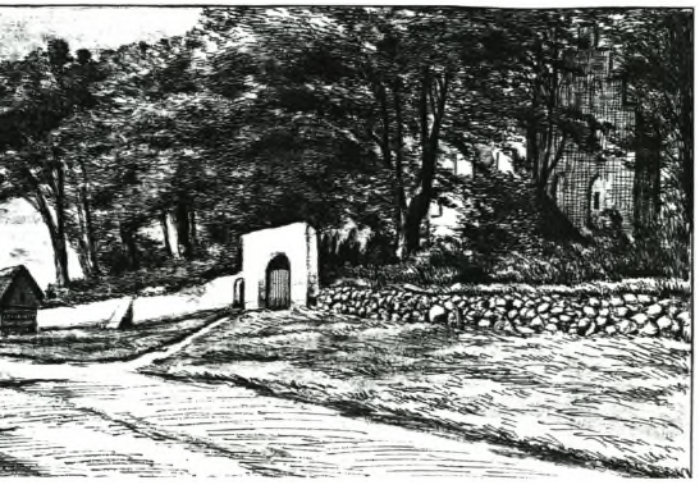

Det er lidt specielt, at portalen er beliggende stik modsat indgangen til selve kirken, som nu er fra tårnet. Tegningen fra 1924 er udført af Niels Stenfeldt, der har skrevet om Asminderød og Grønholt sogne i gamle dage. Fredensborg Arkiverne.

Kirkegården

Grønholt kirkegård spreder sig om kirken og har fald til alle sider. Dens syd- og østlige grænser antages at være oprindelige, hvorimod der har fundet en udvidelse sted mod Præstevej i 1849. I begyndelsen af det 20. århundrede fulgte endnu en udvidelse mod vest. Indhegningen af kirkegårdens gamle del består af et kampestensdige fra 1788. Nordsidens mur, der indvendig er helt jorddækket og beplantet med en hæk, går formentlig også tilbage til 1700-tallet, mens østsidens er fornyet 1956.

Kirkegårdens hovedindgang er en stor muret portal med port og låge fra det 16. eller 17. århundrede. Derudover findes der ligeledes i østmuren en tremmeport fra nyere tid. Der har tidligere været indgange fra både syd og vest, hvor sidstnævnte blev sløjfet i forbindelse med den nævnte udvidelse.

I den vestlige del af kirkegården kan man se en tydelig afgrænset plads med kun få nyere grave. Pladsen kan være resterne af et tingsted, der er omtalt i skriftlige kilder, og hvor der fx i 1494 blev afholdt et sognestævne, hvor stridigheder mellem Poul Laxmand og biskop Niels Sklave blev behandlet. I 1975 blev området brugt til et helt andet formål, da episoder i filmen "Piger i Trøjen" blev optaget her.

Det vides ikke, hvornår "det lille hus" er bygget.

Bygninger på kirkegården

I skriftlige dokumenter fra 1615 og 1661 nævnes en kirkelade, som blev revet ned i begyndelsen af det følgende århundrede. Den har ligget syd for hovedindgangen, hvor der nu er plads til biler. I mellemrummet mellem indgangsportalen og kirkegårdsmuren kan man ane de gamle munkesten, som i sin tid forbandt laden med portalen. Den ovenfor omtalte præstegård blev nedlagt i 1751.

Det lille kvadratiske bindingsværkshus har tidligere fungeret som lokum, men benyttes nu som redskabsrum. Ligkapellet omtales i 1904 som nyopført.

Ligkapellet er beliggende ud til de marker, der grænser op til kirkegårdens jord.

Landsbyens gravplads

Grønholt kirkegård kan betegnes som en relativ almindelig landsbykirkegård, både hvad angår dens historiske og nutidige udseende, og de personer der ligger begravet her. Det er således især landsbyen og dens oplands beboere, der igennem århundreder har fundet deres sidste plads her. De følgende sider vil tegne et kort portræt af udvalgte personer, der på forskellig vis har haft en betydning for lokalområdet eller for større dele af den danske befolkning.

I forbindelse med en registrering og fotografering af kirkegårdens gravsteder i 1990 tegnede Ejler Rasmussen kirken set fra sydvest. Fredensborg Arkiverne.

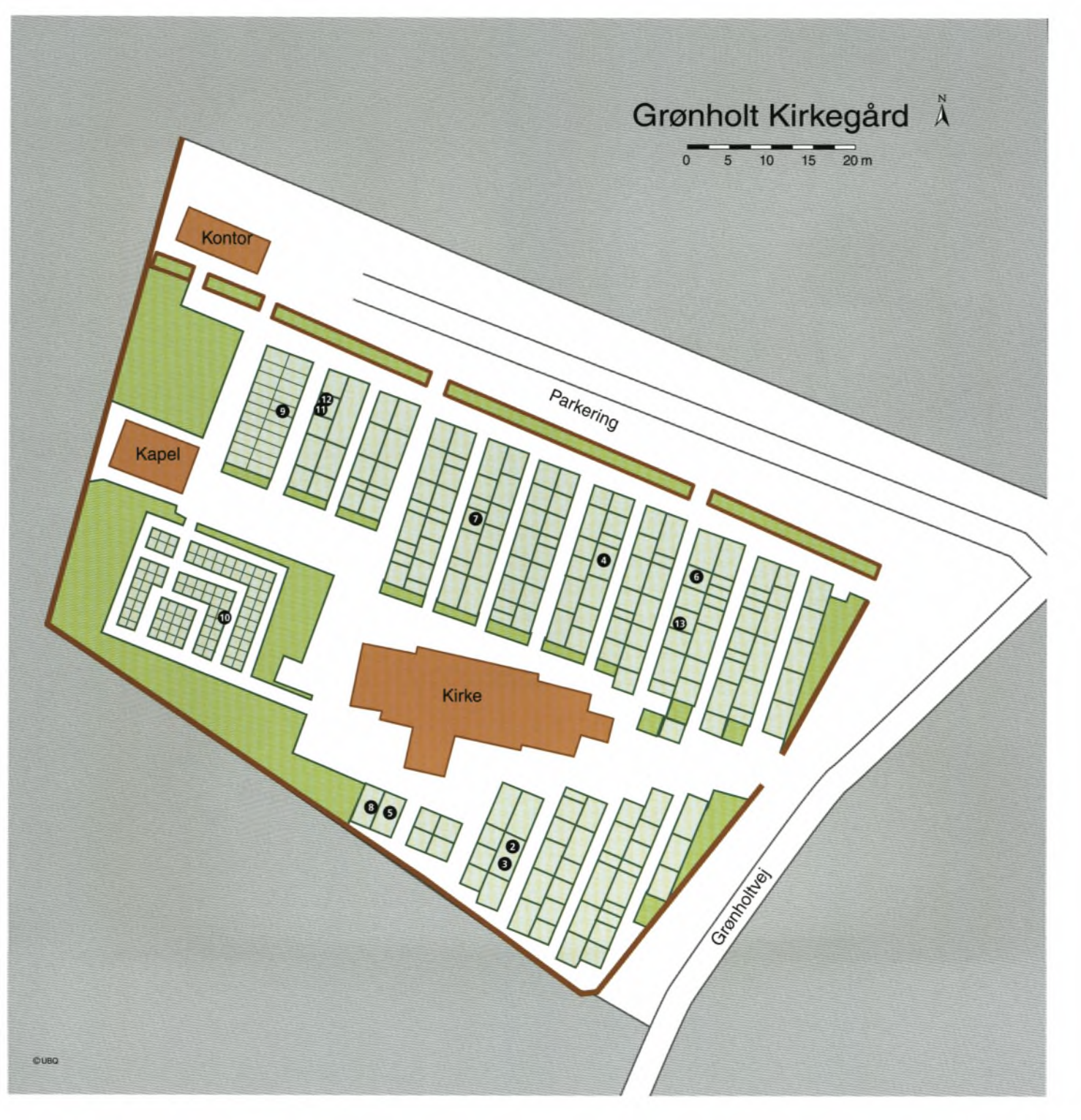
Grønholt Kirkegård
N
0 5 10 15 20 m
Kontor
Kapel
Parkering
Kirke
Grønholtvej
9
12
11
7
4
6
13
10
8
5
2
3
©UBQ

1 **Ellen Bentzen (anonymt gravsted)**
2 **Christian Bohnstedt-Petersen**
3 **Peter Bohnstedt-Petersen**
4 **Lis Hartel**
5 **Bodil Ipsen**
6 **Kelvin Lindemann**
7 **Randi Louw**
8 **Inge og Erik Lyskov**
9 **Svend Reese**
10 **Jeppe Vontillius**
11 **Gunnar Westman**
12 **Karen Westman**
13 **Leif Öhblom**

Numrene henviser til kortet forrige side.

1 **Ellen Bentzen *09.02.1908 †18.01.2009** Pædagogisk medarbejder

Ellen Bentzen nåede at opleve mere end et helt århundrede. Måske var det hendes ukuelige tilgang til livet, der medførte den høje alder.

I hvert tilfælde smeltede Ellens gå-på-mod og livslyst alles hjerter, da hun i 2005 sammen med TV-værten Puk Elgaard i udsendelsen "Uventet besøg" besøgte et af sine børnebørn i Alaska, der intet vidste i forvejen. Overraskelsen var derfor stor, da han blev gelejdet hen til den 98-årige dame, der i minus 45 grader sad og fiskede gennem et hul i isen på en frossen sø.

Pilehuset i Grønholt, hvor Ellen Bentzen boede de sidste år af sit indholdsrige liv. Foto: Henriette Kragh Jacobsen.

Det skulle blive den første af flere populære TV-udsendelser, hvor Ellen Bentzen optrådte som et livstykke, alle umiddelbart måtte beundre og kunne lade sig inspirere af. Dette til trods for, at Ellen Bentzen gennem sit lange liv havde oplevet stor modgang. Ikke mindst da hendes ægtefælle i 1986 døde i forbindelse med en påsat brand i deres hjem, og hun pludselig stod alene i et hus, hvor alt indboet var taget af flammerne.

"På med vanten, kridt skoene", var Ellen Bentzens motto.
Gengivet efter Puk Elgård: Ellen, 2009.

De fleste kirkegårde giver mulighed for at ligge i enten en fællesplæne med individuelle gravstene eller helt anonymt. Ellen Bentzen valgte det sidste. Foto: Henriette Kragh Jacobsen.

Ellen Bentzen nåede at få en ny nær ven, Allan, som hun i 1983 havde mødt på en rejse med den transsibiriske jernbane. Selv om den udkårne boede på den anden side af jordkloden, tilbragte hun gerne en måneds tid hver sommer hos ham i Australien. Hun elskede at rejse, og besøgte også årligt sin søn i USA i flere måneder ad gangen. Her kastede hun sig som vanlig ud i nye udfordringer, når hun assisterede ved sønnens fritidslandbrug. Kørekortet blev også brugt flittigt.

Ellen Bentzen døde efter kort tids sygdom, få uger inden hun ville være fyldt 101 år. Men hendes livsindstilling om altid at vælge livet – og at det aldrig er for sent at leve det – er blevet fastholdt i en portrætbog, der udkom i 2009.

Henry Larsen blev gerne omtalt som Ellen Bentzens "butler", og medvirkede også i to TV-udsendelser om den bemærkelsesværdige dame. De to havde et varmt og støttende nabo- og venskab. Foto: privateje.

2 **Christian Bohnstedt-Petersen (27.05.1894-03.09.1956)** Bilimportør og fabriksgrundlægger

Allerede som 17-årig begyndte Christian Bohnstedt-Petersen sin karriere indenfor persontransport. Efter i nogle år at have assisteret i sin fars cykelværksted åbnede han i 1911 en forretning på Nørrebro, hvor han solgte og udlejede cykler. Den blev hurtigt udvidet med salg af motorcykler, som han selv producerede sidevogne til. Under 1. verdenskrig lykkedes det Christian Bohnsted-Petersen på en tur til USA at få agentur på bilmærket Metz og motorcyklen Military. I 1919 rejse han til England og hjembragte agenturer på motorcyklerne Dot og The Sun, der senere blev forøget med de amerikanske Reading Standard og Cleveland.

Christian Bohnstedt-Petersen var også på anden vis en pioner på motorcykelområdet, idet han selv sad i saddelen ved en række landevejsløb med en hel del førstepræmier som resultat. Luftens vinger fik han også tidligt smag for, hvor han med flyvecertifikat nr. 59 var blandt flyvningens førstemænd herhjemme.

Christian Bohnstedt-Petersen grundlagde virksomheden Bohnstedt-Petersen A/S og var adm. direktør frem til sin død i 1956. www.bohnstedtpetersen.dk.

Det blev dog bilerne, der efterhånden kom i første række. I 1930 erhvervedes generalagenturet for Chrysler, og Bohnstedt-Petersen oprettede da den første rent danske samlefabrik i Københavns frihavn, hvorfra færdige udgaver af Plymouth, Dodge og De Soto kørte fra. Allerede fire år efter kom generalagenturet for DKW og så Mercedes-Benz, som utvivlsomt er det navn, man forbinder Bohnstedt-Petersen mest med. Det lykkedes virksomheden at komme gennem besættelsesårene ved at producere gasgeneratorer (BOPA) til biler. Efter krigen blomstrede forretningen atter, så der først blev bygget en lagerhal tæt på hjemmet i Grønholt og i 1954 en samlehal tæt på Hillerød Station.

Efter Christian Bohnstedt-Petersens død i 1956 drev familiemedlemmer virksomheden videre i en årrække.

Christian Bohnstedt-Petersen nåede ikke at se kronen på sit livsværk, da den moderne samlehal i Hillerød først stod færdig to år efter hans død.
www.bohnstedtpetersen.dk.

Hovedbygningen på Hegnsholt Gods er opført i 1812 og tegnet af den berømte arkitekt C.F. Hansen. Gengivet efter Anne Lise Thygesen: "Landstedet Hegnsholt" i Folk og Minder i Nordsjælland, *1998.*

"Den største kunst i livet er at være menneske", står der på gravstedet. Et citat fra "Karlsbader Elegie", som Christian Bohnstedt-Petersen holdt af.

3 **Peter Bohnstedt-Petersen (27.08.1940-22.02.2002)** Direktør og bilimportør

Peter Bohnstedt-Petersen som 22-årig. Fra 1965 fungerede han som en del af ledelsen for den virksomhed, hans far havde grundlagt.
www.bohnstedtpetersen.dk.

I 1956 overtog Peter Bohnstedt-Petersen sammen med sin bror Henry og moderen familiefirmaet efter sin far, Christian Bohnstedt-Petersens, død. På det tidspunkt var virksomheden, hvis hovedbeskæftigelse var bilimport, én af de største i Hillerød. Allerede tre år senere valgte Henry at blive selvstændig, og det blev derfor Peter Bohnstedt-Petersen, der videreførte og udviklede firmaet.

Det lå da også i kortene allerede fra Peter Bohnstedt-Petersen var dreng, at han skulle overtage den driftige handel med biler af mærkerne Mercedes-Benz og DKW-Audi. Han voksede op godset Hegnsholt i Grønholt, hvor faderen havde anlagt en flyveplads, og Peter fik certifikat som sportsflyver på sin 18- års fødselsdag. Efter at have læst på Niels Brocks Handelsskole i København, blev Peter Bohnstedt-Petersen videreuddannet på Mercedes' hovedkontor i Tyskland.

Ligesom sin far havde også Peter Bohnstedt-Petersen en stor interesse for fly. Firmaet importerede mindre sports- og forretningsfly og havde egne flyværksteder ved flyvepladsen i Grønholt og i Tune, ligesom den i en periode drev ruteflyvning. Det blev tillige til lange distancer mod USA og andre verdensdele, hvor Peter Bohnstedt-Petersen var med som 2. pilot.

Han blev i 1961 valgt til bestyrelsesformand, og udvidede derefter firmaet med et forhandler- og filialnet, der på et tidspunkt omfattede 70 virksomheder og 1200 medarbejdere. Det gik overvejende godt for virksomheden indtil 1980'ernes oliekrise og kartoffelkur for alvor medførte et stagnerende salg af biler. Selv om der blev oparbejdet nye forretningsområder og opkøbt yderligere agenturer, gik det tilbage for firmaet, og Peter Bohnstedt-Petersen valgte i 1994 efter længere tids sygdom at fratræde, hvorefter virksomheden blev overtaget af Mercedes-Benz i Tyskland.

Sorgen over at miste en elsket kommer stærkt til udtryk ved Peter Bohnstedt-Petersens gravsted.

4 **Lis Hartel f. Holst (14.03.1921-12.02.2009)** Dressurrytter

Langt de fleste sejre vandt Lis Hartel på hesten Jubilee. www.simplymarvelous.wordpress.com.

Lis Hartels verdensry som en brillant dressurrytter medførte, at hun i 1994 blev optaget i The Internationel Women's Sports Hall of Fame i New York som den første fra Skandinavien. Hun er også repræsenteret i Parkens Hall of Fame og er optaget på den danske sports kanonliste over de 12 største præstationer gennem tiden. Hun har endvidere modtaget Dannebrogsordenen.

Hædersbevisningerne er givet for de usædvanlige præstationer, som Lis Hartel sammen med hesten Jubilee formåede at yde. I 1952 vandt Lis Hartel en sølvmedalje i dressur i OL, og to år senere blev det til et uofficielt verdensmesterskab fulgt op af endnu en OL-sølvmedalje i 1956. Imellem de to olympiader blev det til ikke mindre end fire DM-titler. Præstationer uden lige, fordi Lis Hartel blev ramt af polio, men kæmpede sig tilbage på hesten.

Som barn fik Lis Hartel sammen med sin søster rideundervisning af sin mor, og det førte til, at hun i både 1943 og 1944 blev kåret som danmarksmester i skoleridning. Men det var også i 1944, det blev konstateret, at hun efter en graviditet havde den frygtede sygdom polio eller børnelammelse,

Det internationale gennembrud kom i 1952, da Lis Hartel stod på sejrsskamlen ved OL i Helsinki. Det var første gang ved OL, en disciplin fik både kvinder og mænd på den samme medaljeskammel. Gengivet efter Illustreret Tidende nr. 11, nov. 1997.

"Hun vandt alles hjerter", skrev flere aviser, da Lis Hartel døde i 2009.

der betød, at hun mistede al sin muskelkraft. Tynd og spinkel kunne hun i starten dårligt kravle, men med en usædvanlig viljestyrke formåede hun overraskende hurtigt på ny at sidde i saddelen. Hun genvandt dog aldrig sin fulde førlighed og gik med besvær resten af livet. Det kan derfor ikke undre, at hun med sin kampiver og store succes som sportsstjerne stod som et idol for mange andre polioramte.

Efter at den aktive karriere sluttede, viede hun megen tid på at træne unge ryttere, ligesom hun har givet utallige opvisninger og på den måde bl.a. indsamlet penge til polio- og handicapfonde.

Lis Hartel videreførte sin mors tradition, og underviste både sit barnebarn og oldebarn i dressur på Stenklammergården, familiens hjem på Grønholtvej. Fredensborg Arkiverne.

5 **Bodil Ipsen (30.08.1889-26.11.1964)** Skuespiller og instruktør

Bodil Ipsen var en af vore helt store skuespillerinder, der har skænket det danske publikum en række uforglemmelige oplevelser. Hun havde et alsidigt talent og medvirkede både i lystspil, farcer, tragedier og melodramaer. Efter sin studentereksamen kom hun i 1908 ind som elev på Det kongelige Teater, hvor hun allerede året efter debuterede. I begyndelsen af sin karriere var hun engageret til Folketeatret og Dagmarteatret, men i de fleste år af sit arbejdsliv var det på den danske nationalscene, Bodil Ipsen udfoldede sig. Ikke mindst i samspil med andre store skuespillere som fx Poul Reumert. Hun nåede dog at optræde på en række danske teatre samt i Oslo og Stockholm, og det blev til i alt næsten 200 roller.

Filmplakaten til Bolettes brudefærd, hvor Bodil Ipsen brillerede sammen med Peter Malberg.

Men det er især på film, at Bodil Ipsen blev folkeeje. Hendes glansrolle blev som den rapkæftede Bolette i "Bolettes Brudefærd"fra

Bodil Louise Jensen Ipsen Black. Fredensborg Arkiverne.

1938, og i 1940 fremstod hun som en blændende grevinde Danner i "Sørensen og Rasmussen". Fra begge film huskes flere populære melodier, bl.a. "Der var engang". Mindre kendt er det, at Bodil Ipsen fra 1942 tillige gjorde sig bemærket som iscenesætter på teatret og som filminstruktør. I 1942 blev hun af ASA bedt om i samarbejde med Lau Lauritzen jr. at instruere filmen "Afsporet", og dette samarbejde førte efterfølgende til flere film. Selv stod hun bl.a. for filmene "En herre i kjole og hvidt" (1942) og "Mordets Melodi" (1944).

Derudover havde Ipsen oplæsninger og omkring 140 roller i radioen og i nogle få TV-spil, ligesom hun medvirkede i enkelte stumfilm. Bodil Ipsen gjorde sig også gældende som direktør for biograferne Odeon og Nygade Teatret. .

Bodil Ipsen fik tildelt flere udmærkelser og priser, men som noget ganske særligt, blev filmprisen "Bodil" indstiftet i 1948, mens hun stadig var i fuld vigør. Hun modtog selv statuetten, der er opkaldt efter hende og Bodil Kjer, flere gange for såvel sit skuespil som instruktørarbejde. Bodil Ipsen, der var gift fire gange, stod for sidste gang på scenen på Det kgl. Teater den 2. april 1960.

En af Danmarks største skuespillerinder ligger begravet sammen med sin fjerde ægtefælle og sin svigermor.

I perioden 1940-47 boede Bodil Ipsen sammen med ægtefællen Ejnar Black i Jægerhytten på Grønholtvej. Fredensborg Arkiverne.

6 **Edvard Kelvin Thybo-Lindemann (06.08.1911-08.09.2004)** Forfatter og modstandsmand

I 1911 blev Edward Kelvin Thybo-Lindemann født i Sibirien, hvor hans far arbejdede på et gods, men familien returnerede efter ophold i Tyskland og England til Danmark i 1916. Rusland var da også blandt de mange lande, som Lindemann senere besøgte, og som var medvirkende til, at han blev optaget i Eventyrernes Klub. Under borgerkrigen i Spanien fungerede han i 1938 som krigskorrespondent for Politiken, og senere foretog han rejser til Østen, Grønland, Afrika og Indien.

Lindemann blev uddannet indenfor handel, men begyndte tidligt at skrive, og som 20-årig debuterede han som forfatter med romanen "En håndfuld babies". I 1942 vandt han en forlagskonkurrence med den historiske slægtsroman "Huset med det grønne træ". Det blev hans gennembrudsværk, der i 1948 fik fortsættelsen "Gyldne lænker". Han blev over de næste mange årtier en af Danmarks mest produktive skribenter, og flere af hans værker blev oversat til mange sprog. Foruden en mængde romaner, rejsebøger, essays og filmmanuskripter var han tillige en flittig leverandør af kronikker og noveller til ugeblade og aviser.

Kelvin Lindemann var meget glad for dyr og havde i hjemmet bl.a. høns, katte og geder. Foto: Privateje.

Under besættelsen drev Kelvin Lindemann det illegale forlag "Samtiden" og var med til at afvikle transporter af flygtninge til Sverige. Hans roman "Den kan vel frihed bære" fra 1943 handler om svenskernes besættelse af Bornholm i midten af 1600-tallet. Den tyske

I 1940 giftede Kelvin Lindemann sig i Frederiksberg Kirke med Elena Martens, der døde året før han selv.

besættelsesmagt opfattede den som en kritik rettet mod dem, og bogen blev beslaglagt af den tyske censur. Lindemann måtte i 1944 flygte til Sverige efter at have været genstand for et attentatforsøg.

I 1947 købte Lindemann Jægerhytten i Grønholt af skuespillerinden Bodil Ipsen. Han har tydeligvis hentet inspiration fra haven og den nærliggende skov til essaysamlingen "Mens nattergalen synger", der udkom i 1958. Under pseudonymet Alexis Hareng udgav han i 1953 novellesamlingen "En aften i koleraåret". Kelvin Lindemann modtog i løbet af sin lange karriere flere litteraturpriser og legater. Så sent som i 2001 er "Huset med det grønne træ" blevet genoptrykt.

I 2001 blev Kelvin Lindemanns meget læste romaner "Huset med det grønne træ" og "Gyldne kæder" genudgivet.

7 **Randi Aasta Louw Diamant (15.06.1937-11.08.2003)** Balletunderviser

Randi Louw blev født i København af en norsk mor og dansk far. Allerede som ganske lille viste hun musikalske evner ved bl.a. violinspil, men hun begyndte også tidligt at danse, og ballet blev hurtigt hendes foretrukne interesse. I årenes løb udviklede hun sig til en værdsat danserinde og underviser med speciale i August Bournonvilles klassiske repertoire.

Randi Louw dygtiggjorde sig med kurser bl.a. hos den legendariske danser Nini Theilade, ligesom hun studerede Dansens Æstetik og Historie på Københavns Universitet. Hun har undervist i bl.a. Sorø og Næstved, og sidstnævnte sted medvirket på samme ballethold som dronning Margrethe.

Randi Louw havde udprægede pædagogiske evner, og på opfordring fra sin veninde og danselærer Tove Rosenthal oprettede hun i 1981 en balletskole og balletforening i Fredensborg med netop Bournonville som grundstamme. Skolen

Randi Louw portrætteret af sin søn Steen Lünell.

udviklede sig hurtigt, og i årenes løb har Randi Louw givet mange børn kendskab til en verden med musik, dans og disciplin, samt en glæde ved at bruge sin krop. I de senere år fik balletskolen succes med voksenhold, der bl.a. havde gentagne besøg af Flemming Ryberg, der også underviste i renæssancedanse.

Fredensborg Balletskole blev efterhånden stedet, man henvendte sig, når der skulle være balletindslag i sommerteatret, i kirker, på rejser til venskabsbyer m.m. Skolen deltog også i Det kongelige Teaters Store Balletskoledag, og medvirkede jævnligt ved lokale, kulturelle arrangementer. Randi Louw havde tillige den glæde at opleve, at flere af hendes balletbørn fik en professionel karriere, bl.a. Susanne Grinder og Nicolai Rugren Hansen.

Privat var livet ikke altid lige let for Randi Louw, der nåede at være gift fire gange, men hendes kærlighed til ballet og musik, samt et særligt gå-på-mod, holdt hende oppe. Foruden at holde mange foredrag om især Bournonvilles balletter, var hun ofte initiativtager til kulturelle arrangementer i Fredensborg kommune.

Randi Louw nåede at fejre Fredensborg Balletskoles 20 års fødselsdag i 2001, før hun året efter måtte gå af på grund af sygdom. Efter Randi Louws ønske fortsatte balletskolen.

Randi Louw har givet sin glæde ved balletten og musikken videre til mange af Fredensborgs børn.

Fredensborg Balletskole blev hurtigt populær i kraft af Randi Louws seriøse undervisning og smittende engagement. Foto: Steen Lünell.

8 Inge og Erik Lyskov (04.12.1929-30.01.1998 og 25.02.1924-11.03.2007) Købmænd

Når man åbnede døren til købmandsbutikken i Grønholt, klimtede klokken, så Inge og Erik Lyskov blev gjort opmærksom på, at der var kunder i butikken. Klokken på døren var ofte slet ikke nødvendig, for til tider var der så mange handlende, at pladsen syntes alt for trang med de mange varer, der blev udbudt. Men et varieret sortiment var vigtigt, for at Grønholts beboere ikke måtte tage turen de fire kilometer ind til Fredensborg.

Et andet vigtigt element var den personlige betjening og købmandsparrets evne til at skabe en hyggelig atmosfære uden stress og jag, så de gode historier og aktuelle begivenheder kunne blive udvekslet. For købmandsbutikken var langt mere end et sted, hvor kunderne kom for at forsyne sig med alskens varer til dagen og vejen. Den fungerede også som et samlingssted for områdets indbyggere, ikke mindst for de unge, ja som et sted der medvirkede til landsbyens overlevelse.

Ægteparret Lyskov boede selv i ejendommen, der også husede købmandshandlen. To tønder land blev brugt til bl.a. at dyrke jordbær, der også kunne sælges. Fotografiet er fra begyndelsen af 1960'erne. Foto: Privateje.

Det var absolut ikke store indtægter, der fik Inge og Erik Lyskov til at forblive ved deres læst. Det var lyst til arbejdet og kærlighed til stedet, der gjorde, at parret dag efter dag kunne byde velkommen i butikken, der duftede af både friskbrændt kaffe og sæbepulver. Lange arbejdsdage var der tale om, og ikke en eneste hverdag i de 37 år, hvor Erik Lyskov ejede købmandshandlen, var butikken lukket for sine trofaste kunder.

Inge og Erik Lyskov i købmandsbutikken, som de drev i 37 år. Foto: Privateje.

Allerede da den handelsuddannede Erik Lyskov var i 20'erne, så han sig om efter en butik at drive som selvstændig. Han overtog i 1954 en købmandsbutik i Grønholt, og mødte her Inge, som han blev gift med. I de første 19 år var der ikke noget, der hed ferie for Inge og Erik Lyskov, men derefter passede parrets nu tre børn butikken, så forældrene kunne få en velfortjent pause på 3-4 dage.

Da Erik Lyskov i 1991 stod for at gå på pension, og der på det tidspunkt var en lav fortjeneste og ingen til at tage over, lukkede købmandshandlen som den næstsidste landkøbmand i Fredensborg-området - selv om der stadig var et godt kundeunderlag. En epoke i Grønholts historie var slut.

Familiegravstedet er et af de ældste på Grønholt kirkegård.

9 **Svend Reese (16.10.1909-28.05.1994)** Keramiker

Keramikeren Svend Reese var fra Rønne, hvor han kom i lære på en fajancefabrik og fik som den første på keramikøen Bornholm i 1927 svendebrev som keramiker. Derefter fulgte fire år på Teknisk Skole, hvor han lærte modellering og tegning. Ad omveje kom han til Uppsala, hvor han dels blev oplært i billedhuggerkunsten, men hvor han også tilegnede sig evnen at mestre drejekunsten.

I 1934 begyndte en ny karriere for Svend Reese, da han fra i en årrække at have virket som modeldrejer, blev butiksejer. Han købte først en lille tobaksforretning, flyttede til Sjælland, og investerede efterhånden i flere forretninger, så han på et tidspunkt havde i alt to købmandsbutikker og en kunstforretning.

Kunstnergården i Slotsgade 17, Fredensborg, rummede både bolig, atelierer, samt forretning og udstillingslokale, hvor parret Reeses billedkunst, keramik og skulpturer kunne ses og købes. Fredensborg Arkiverne.

I 1957 erhvervede Svend Reese den daværende Liebsts Købmandsgård fra 1722. Købmandsforretningen, der blev forsynet med værksted i baglokalet til det mere kreative arbejde, videreførte han i 15 år. Herefter kunne han på grund af sit gode forretningstalent helt hellige sig kunsten, og ejendommen blev omdøbt til Kunstnergården. "*Jeg havde som alle gode bornholmere sparet ti øre af hver krone, og gør man det, klarer man sig vældig godt*", fortalte Svend Reese senere.

Svend Reese udstrålede gennem årene i Fredensborg en imponerende vilje og energi, og fortsatte også i en høj alder sit virke efter devisen: "Vi skal leve og opleve".

Som kunstner skabte Svend Reese især store fade, vaser, askebægre, krukker og lamper. Hans keramik er festlig og farverig, og er kendetegnet ved graveringer og en speciel glasering. Umiddelbart synes mange af hans motiver abstrakte, men ofte gemmer der sig ved nærmere eftersyn linjerne af en fugl eller måske en fisk.

Svend Reese udførte sammen med sin hustru en mængde bestillingsarbejder og medvirkede ved mange udstillinger såvel i Danmark, som i Fredensborgs venskabsbyer Nittedal i Norge og Berleburg i Tyskland. Han forsøgte gennem hele livet aldrig at stå stille, men til stadighed at udvikle sig. Han lavede altid kun én af hver ting, fordi han syntes, at det var kedeligt at lave ting i serier.

Ægteparret Reese blev gift i 1976 og samarbejdede ofte om deres kunstværker. Det kunne fx som her være et fad, hvor Grethe tegnede motivet og Svend drejede fadet. Fredensborg Arkiverne.

10 **Jeppe Vontillius (15.12.1915-27.03.1994)** Maler

Jeppe Vontilius fotograferet i 1981. Fredensborg Arkiverne.

Kunstmaleren Jeppe Carl Jeppesen Vontillius blev født på Frederiksberg og giftede sig i 1940 samme steds med Ellen Dupont, som sidenhen skulle komme til at sidde model for sin mand. Han fik svendebrev som maler i 1935 og i vintrene 1936-37 og 1940-42 modtog han undervisning på P. Rostrups Bøyesens tegneskole. Jeppe Vontillius arbejdede i en årrække både som håndværksmaler og som kunstmaler, indtil han og hustruen i 1951 flyttede fra storbyen til landsbyen Lønholt tæt på Fredensborg, hvor han fik mulighed for at hellige sig en kunstnerisk udvikling.

Talentet skulle vise sig at række vidt, og Jeppe Vontillius blev hurtigt derefter medlem af flere kunstnergrupper, bl.a. Den Frie, Martsudstillingen, og fra 1957 Corner, og han var medstifter af sammenslutningen Bølleblomsten. Kendetegnende er hans kvindefigurer, hvor en nøgen eller påklædt kvinde fremtræder alene i enkel, statisk positur og uden ansigtstræk. Et andet hovedmotiv er forenklede, affolkede, næsten abstrakte landskaber – ofte med motiver fra lokalområdet. I

Ægteparret Vontillius boede i "Røde Hus" på Grønholtvej 45. Fredensborg Arkiverne.

Ellen Vontillius sad ofte model til et af sin mands tilbagevendende motiver: "Siddende kvinde". 1977. Fredensborg Arkiverne.

begge tilfælde ses ingen detaljer og der er benyttet et begrænset farvevalg af sort, hvidt, gråt, grønt og jordfarver. Tilsammen giver disse virkemidler en særlig ro og harmoni i Vontillius' værker.

Jeppe Vontillius er desuden kendt for udsmykningsopgaver, herunder Slagelse Gymnasium i 1962, Haslev Højskole i 1969, og Folketinget i 1976. Han blev belønnet med Eckersbergmedaljen i 1963, og underviste fra 1965 på Det jyske Kunstakademi. Hans værker har siden 1939 været udstillet stort set årligt, ligesom Vontillius er repræsenteret på mange kunstmuseer.

På gravstenen ses øverst Jeppe Vontillius' signatur.

11 **Gunnar Millet Westman (11.02.1915-11.04.1985)** Billedhugger

Begge Gunnar Westmans forældre var kunstnere, så det var nærliggende, at også han fik et kreativt erhverv. Han lod sig først uddanne som sølvsmed og arbejdede i sine unge dage i Sverige, hvor han blev interesseret i almuekunst og træskærerarbejde. Han begyndte herefter på Kunstakademiets billedhuggerskole, hvorfra han dimitterede i 1942. Samme år blev han gift med den tyskfødte kunstner Karen Eppenstein.

Gunnar Westman på sin 70 års fødselsdag. Foto: Knud Rauff Nielsen.

I huset på Hillerødvejen i Fredensborg lod Gunnar Westmann sig inspirere af det nære miljø med familien og de landskabelige omgivelser som motiver. Rejser til Frankrig, Italien, Norge, Grækenland og Nordafrika havde også indflydelse på hans motivvalg. I løbet af sin produktive karriere fandt Gunnar Westman efterhånden sin egen stil med farverige, humoristiske og fortællende figurer, hvor især børn og dyr er gennemgående motiver. Man finder da også en række af hans værker i skolegårde og på legepladser. Hans favoritmaterialer var granit, træ og keramik.

Gunnar Westman var medlem af Corner, Grønningen og Akademirådet. Han har modtaget en lang række udmærkelser for sine arbejder, bl.a. Eckersberg- og Thorvaldsen-medaljerne. I 1958 blev der produceret en kortfilm om Gunnar Westman.

Mange af Gunnar Westmans skulpturer kan ses rundt omkring i landet, ikke mindst i Fredensborg og omegn: "Siddende dreng" på Lille Torv i Fredensborg, "Orm og Tyr" på Krogerup, "Sneugle" i skolegården på Fredensborg Skole, "Fårebrønd" på Endrupskolen, og "Lettende gås" ved urnegravpladsen på Grønholt Kirkegård.

Mange vil givet kunne huske Gunnar Westmans legeredskaber fra Storebæltsfærgerne og den tidligere legeplads i Tivoli. Her er det en rutchebane udformet som en påfugl på Nikolai Plads i København. www.denstoredanske.dk

Efter i en årrække at have boet i Asminderød, fik ægteparret Westman i 1955 bygget et hus på Hillerødvejen 55. Her arbejdede Gunnar i stueetagen, mens Karen fik et atelier på 1. sal.
Fredensborg Arkiverne.

12 **Karen Westman f. Eppenstein (07.10.1916-17.07.1970)** Grafiker og maler

Karen Westman blev født og voksede op i Jena i Tyskland, hvor hendes tysk-jødiske far arbejdede som professor. Efter studentereksamen begyndte hun i 1936 at uddanne sig som tegner og grafiker på Kunstakademiet i Leipzig. Nazismen tvang imidlertid Karen Westman og forældrene til i 1938 at flygte til Danmark, hvor moderen kom fra. Her fortsatte Karen Westman sin uddannelse på Kunstakademiet, hvor hun også mødte sin tilkommende mand Gunnar Westman.

På grund af Karen Westmans jødiske baggrund måtte hun og ægtefællen igen i 1943 flygte til Sverige, hvor de fik ophold hos billedhuggeren Bror Hjort i Uppsala. På det tidspunkt ventede Karen Westman sit første barn. Efter familiens hjemkomst til Danmark, flyttede de i 1947 til Asminderød, hvor de begge havde atelier og arbejdede. Syv år senere fik de bygget en bolig med atelier til dem begge på Hillerødvejen udenfor Fredensborg by.

Herefter udstillede Karen Westman flere gange på Charlottenborg, ligesom hendes værker kunne ses på udstillinger andre steder i landet og i udlandet, heriblandt Prag og Paris. Karen Westman var bl.a. medlem af kunstnersammenslutningerne Den Polykrome, Grønningen og Corner.

Karen Westman arbejdede de sidste ti år også med marionetteater, og hun fik udgivet flere marionetkomedier, der var illustreret med hendes egne litografier og træsnit. Fredensborg Arkiverne.

I perioden efter besættelsen var det især ægtefællen og børnene, der udgjorde motiverne på Karen Westmans grafiske arbejder, men senere blev

Kunsten i ægteparret Westmans liv kommer også til udtryk på deres fælles gravsten, som Gunnar udførte ved sin hustrus død. Med relieffet "Etagesengen" ønskede han at skildre sin kones hengivenhed for familien.

det landskaber, både inden- og udenlandske, der prægede motivvalget. Blandt hendes værker ses motiver fra ferie- og studieture til Italien, Frankrig, Marokko og Grækenland. Men Karen Westman skabte også flere tegninger og raderinger med lokale motiver fra fx Asminderød og Esrum Sø. Hun har tillige tegnet et frimærke i 1969 og illustreret en hel del bøger med grafiske arbejder. I de senere år arbejdede hun desuden med marionetteater og skyggespil. I alle tilfælde ses hendes fine sans for iagttagelsen af hverdagslivet og glæden ved naturen.

En faglig anerkendelse af Karen Westmans præstationer kom til udtryk i form af flere legater, priser og stipendier, og hun er i dag repræsenteret på flere museer i Danmark og Sverige.

Der er is på Esrum Sø på Karen Westmans radering fra 1954, der viser Kongebroen og Thehusene i Fredensborg Slotspark. Gengivet efter "Folk og minder fra Nordsjælland" 1978.

13 **Leif Lennart Öhblom (04.11.1930-18.12.2003)** Anlægsgartnermester

Leif Öhblom var finsk af fødsel, men kom som ung i 1950 til Sjælland, hvor han blev udlært som planteskolemand hos bl.a. Danielsen i Fredensborg. Senere startede Leif Öhblom som anlægsgartner, hvor han sammen med hustruen Birte i 1970 såede det første frø til det, der skulle blive en blomstrende virksomhed. De bosatte sig i Dronningens Kovang ned til Esrum Sø, hvorfra de også

Anlægsgartneriet på Dronningens Kovang drives videre af Leif Öhbloms familie. Haven ved gartneriet kan give mindelser om Monets have i Frankrig.
Foto: Henriette Kragh Jacobsen.

drev virksomhed. Her dyrkede Leif Öhblom misundelsesværdigt flotte rhododendron, fuchsia, og en del sjældne planter som et vidne om hans faglige ekspertise.

Han var en farverig person med stor interesse for litteratur og historie, der bl.a. betød, at han i 1989 impulsivt drog til Berlin, da muren faldt. Leif Öhblom blev medlem og senere formand for Navernes Klub i Hillerød, og i 2003 var han en af hovedarrangørerne til en rundrejse for navere i det sydlige Finland, herunder til Fredensborgs venskabsby Ingå, hvor han var født og opvokset.

Han var aktiv i flere foreninger, bl.a. i spejderbevægelsen og Fredensborg Atletik Klub, ligesom han gav gode råd til læsere af "Bolig & Fritid" om beskæring, rigtige redskaber, hensyn til de enkelte planters særtræk, og ikke mindst planternes behov for lys og luft.

Leif Öhblom var kendt som "den lille gartner med den store hat".
Foto: Privateje.

"Den, der vil være lykkelig hele livet, bliver gartner", står der på gravstenen i Leif Öhbloms smukt anlagte gravsted.

For det var glæden ved at arbejde med blomster, urter, træer og buske, der gennem mere end 25 år krydrede Leif Öhbloms tilværelse. Glæden blev delt med tilfredse kunder, som der var mange af, og i 1993 blev familievirksomheden omdannet til et aktieselskab. Store anlægsopgaver er det blevet til gennem årene, men også mange private haveejere har nydt glæde af Leif Öhbloms indstilling til sit arbejde: "Anlæg af haver er en tillidssag".

Humlebæk kirke og kirkegård

Maleri af Humlebæk kirke fra kirkens første tid. Kunstner og årstal er ukendt.

Den 21. december 1868 indviedes Humlebæk Kapel som den første kirke på kysten mellem Helsingør og Tårbæk. Alle sognene langs Øresundskysten var geografisk dannet, således at de gik fra kysten og ind i landet, og det havde aldrig været på tale at bygge kirker i de små fiskerlejer langs kysten. Beboerne i Humlebæk og Sletten fiskerleje havde gået den lange vej til Asminderød kirke. Kapellet i Humlebæk blev et anneks til Asminderød kirke og som sådan en del af Asminderød sogn. Efter mange forhandlinger blev Humlebæk udskilt som et selvstændigt sogn den 1. april 1933.

I 1850'erne havde der i nogen udstrækning været gudstjeneste i Sletten skole og om sommeren på festpladsen i Lave Skov. Gudstjenesterne blev genoptaget i 1866 af den da residerende kapellan i Asminderød pastor Hjort. Ved disse gudstjenester begyndte en indsamling til en kirke i Humlebæk. Senere blev der dannet en indsamlingskomité. Der blev indsamlet i alt 7.040 rigsdaler. Indsamlingslisten, der indeholder store som små bidrag, viser, at der var en folkelig baggrund for at starte byggeriet af en kirke i Humlebæk. Ved siden af de mange frivillige bidrag ydede staten 4.000 rigsdaler. Kammerherre Carl Brun på Krogerup Gods skænkede jord til kirke og kirkegård.

Kirkens arkitekt var F. V. Tvede (1826–1891), der tegnede en kirkebygning i byzantinsk rundbuestil. Tvede har haft arkitekt Gottlieb Bindesbøll (1800-1856) som sit forbillede og ikke mindst Hobro kirke, der netop er tegnet af Bindesbøll. Karakteristisk for Humlebæk Kirke er, at muren mod syd og nord prydes af vindueskarnapper, der gennemskærer taget som kviste. Oprindelig var kirken fuget skiftevis med hvid og grå mørtel, der gav en båndagtig virkning. Denne type fugning har kirken atter fået i 2010.

Gennem årene har kirken gennemgået adskillige ændringer. I 1898 natten mellem den 18. og 19. december var der brand i kirken. Takket være en ihærdig indsats fra fiskerlejets beboere og brandsprøjten fra Krogerup Gods lykkedes det at begrænse ilden til kirkens kor. En hurtig genopbygning fandt sted, så kirken allerede året efter på ny kunne indvies.

I 1927 foretog man en gennemgribende renovering i forbindelse med et voldsomt angreb af træbiller i kirkens spir og træværket over kirkens skib. Kirkens spir blev ved den lejlighed ændret til sin nuværende form.

I 1960'erne gennemgik kirken atter en renovering og ombygning ved arkitekt E. Zeuthen Nielsen. Planen var her i nogen grad at føre kirken tilbage til dens oprindelige skikkelse. For at skaffe mere plads til personale og venteværelse til dåbsgæster, blev facaden mod

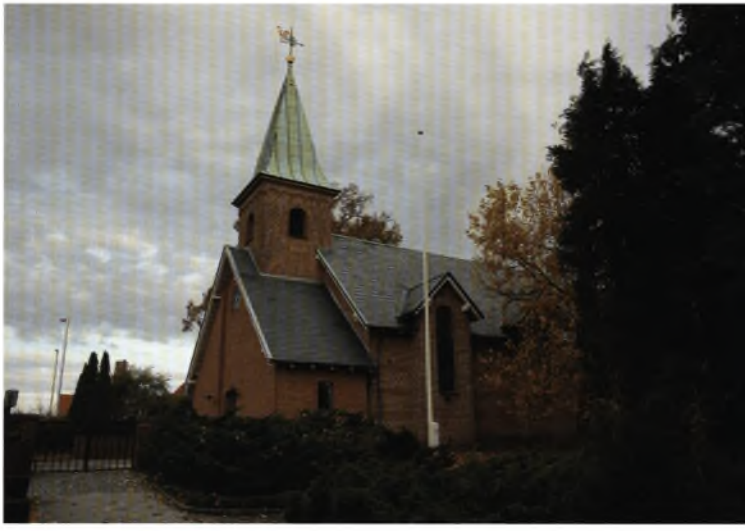

Humlebæk kirke efter renoveringen i 1960'erne. Udbygningen gav kirken en smuk facade mod Humlebæk Strandvej.

Humlebæk Strandvej ændret. Ved koret kom der en tilsvarende udbygning med udvidelse af præsteværelset og rum til opbevaring af altersølvet. Udbygningen gav kirken et mere harmonisk udseende.

Kirkegården

Arealet på begge sider af slugten, hvor Humlebækken løber ud i Øresund, blev skænket til staten af storkøbmand Constantin Brun, der havde købt Krogerup Gods i 1810. Området skulle anvendes til anlæg af en havn i forbindelse med krigen mod England i årene 1807-14. I slugten skulle der være en havn til kanonbåde. Den projekterede inderhavn blev dog aldrig færdig, men kom til at ligge hen som en stille idyl – det der i dag er kirkegårdssøen.

Nu gik der en del år, hvor havnejorden lå hen uden nogen anvendelse. På den nordlige del byggede man i 1827 Bakkehuset. Et hus til havnefogeden blev bygget på den sydlige del af havnejorden. Huset er i dag en del af Louisianas administration. I 1854 købte en søn af kammerherre Carl Brun, hofjægermester Alexander Brun, den sydlige del af havnejorden.

Staten ejede nu havnen og den nordlige del af havnejorden. Dette ønskedes også solgt, da man ikke mere havde interesse i området og vedligeholdelsen af havnen var meget dyr. Efter fire auktioner i 1861 blev det hofjægermester Alexander Brun, der på vegne af sin far kammerherre Carl Brun købte den resterende del af havnejorden og havnen. Havnen blev herefter solgt til bådebygger Rasmus Jensen. Den nordlige del af

"En af Danmarks smukkeste kirkegårde" er en bedømmelse, mange der besøger Humlebæk kirkegård, giver udtryk for.

havnejorden skænkede kammerherre Carl Brun i 1868 til kirke og kirkegård.

Da kirkegården lå på en skråning, måtte der udføres betydelige jordarbejder. På den østlige del af kirkegårdsjorden har en del af Humlebæk bys huse ligget før havnebyggeriet. Det må også formodes, at en del af kirkegårdens jord er dannet af fyld fra uddybningen af slugten. Alt jordarbejde i forbindelse med kirkegården blev udført af omegnens bønder uden betaling.

Grænserne for kirkegården har været den uddybede del af slugten, mod vest har det været Strandvejen. Ved kirken var der en stor jernlåge ind til pladsen foran kirken. Denne blev i 1937 flyttet i forbindelse med en ændring af kirkens forplads til den østlige indgang til kirken ved Havnevej. Mod nord har kirkegårdens grænse været Gl. Strandvej ned til Bakkehuset og derfra langs Havnevej til havnen. Kun en mindre del af kirkegården blev taget i brug i 1868. Resten af jorden blev udlejet og inddraget til kirkegård, efterhånden som der blev brug for det. Det fremgår ikke af optegnelserne,

Udsnit af matrikelkort, der viser det areal, kammerherre Carl Brun skænkede til kirke og kirkegård. www.kms.dk.

Karen Jensens gravsted, som var det første på den nye del af kirkegården i 1932.Se kort .

hvornår det sker og af hvor mange gange, men formodentlig er den del, der i 1868 tages ind til kirkegård området nord og øst for kirken. Mod syd har grænsen været fra lågen mod Havnevej og til den gravplads, der senere blev anlagt til slægten Brun.

Den første udvidelse skete antagelig i 1885 i forbindelse med bygning af et lighus, der lå på det nuværende ligkapels plads, men mindre og med udgangen mod vest. En udvidelse, der omtales i protokollerne første gang i 1926, er den sydvestlige del langs med Humlebæk Strandvej. Den del af kirkegården blev anlagt af gartner Christian Olsen, Humlebæk.

Ved samme lejlighed blev der opført en kampestensmur ud mod Ny Strandvej til afløsning af det gamle hegn. Indvielsen blev foretaget af pastor Porsdal i forbindelse med begravelsen af en ung lærerinde, Karen Helene Jensen, som blev gravlagt på sin 25 års fødselsdag den 17. marts 1932. Nu var hele arealet, der blev skænket til kirkegård i 1868, taget i brug. Dog har der ikke på det tidspunkt været begravelser langs med kirkegårdssøen. I 1937 vedtog menighedsrådet at opføre et nyt ligkapel på kirkegården til afløsning af lighuset fra 1885. Samtidig blev pladsen foran kirken reguleret, og lågen ind til pladsen flyttedes til indgangen ved Havnevej.

Arealet langs kirkegårdssøen blev taget i brug efter 1941, efter at skråningerne var reguleret.

Ny kirkegård på "Øen"

Efter 1945 var arealet, der blev skænket til kirkegård i 1868, stort set opbrugt. Menighedsrådet begyndte nu at se sig om efter arealer til udvidelse af kirkegården eller til en assistenskirkegård. På et møde den 15. marts 1946 fremsattes et forslag om en ny kirkegård på Krogerups marker på vestsiden af jernbanen med 100 meter facade mod sydsiden af Krogerup Allé. Forslaget kunne dog ikke samle flertal i menighedsrådet.

I stedet var der ønske om at inddrage den nordlige del af Louisianas grund til kirkegård - eventuelt ved en ekspropriation. I 1948 mødtes repræsentanter fra sognerådet med kirkeværgen, fisker Frederik Frederiksen, og kirkegårdsudvalget for at tage stilling til en eventuel udvidelse på Louisianas areal. Konklusionen blev, at man skulle afvente en byplansvedtagelse for området. I byplanen, der blev vedtaget i 1949, står der, at hele Louisianas område skulle reserveres til offentlige formål. Kommunen sikrede sig ved den lejlighed forkøbsret til Louisiana.

Efter en del forhandlinger mellem Louisianas daværende ejer, Busky-Neergaard, Louisianas legatbesty-

Broen over til den del af kirkegården, der tidligere lå på Louisianas jorder.

Fra indvielsen af den nye kirkegård. Fra venstre sognepræst E. Porsdal, provst C. J. Isager, organist P. Kongsboe, kordegn og skoleinspektør Kr. Kristiansen og graver Jens Eriksen. Gengivet efter Tage Jensen: "Humlebæk kirkes historie" 1978.

I 1954 købte Knud W. Jensen Louisiana med tilhørende park med det formål at bygge sit museum for nutidskunst. Det forhindrede en udvidelse af kirkegården, og der måtte nu nye forhandlinger til, hvor også Kirkeministeriet var involveret. Forhandlingerne gik dog i hårdknude, og sluttelig blev det kirkeminister Bodil Kock, der afgjorde sagen, da hun på et møde i kirkeministeriet sagde: "*Nu skal jeg sige jer noget, venner, når der kommer en mand og vil gøre noget for de levende, så skal vi nok tage os af de døde herinde*".

Man vedtog herefter at modtage et tilbud fra Knud W. Jensen om 750 m² jord vederlagsfrit. Ved en gudstjeneste søndag den 6. maj 1962 blev det nye stykke kirkegårdsjord indviet.

relse, og menighedsrådet, blev der i marts 1950 endelig truffet afgørelse om størrelse af det nye område og et projekt, der involverede en bro. Det vedtagne areal blev købt for 4 kr. pr. m². Anlægsgartner Alex Sørensen anlagde den nye kirkegård, og broen blev bygget af Monberg & Thorsen. Bro og kirkegård blev indviet den 17. september 1953.

Endnu en kirkegårdsudvidelse

Godsejer Busky-Neergaard døde i februar 1954, og kommunen erhvervede da det tidligere ønskede område af Louisiana. Da arealet ifølge byplanen var udlagt til offentlige formål, forventede menighedsrådet nu at kunne købe et større areal til udvidelse af kirkegården. Men det skulle komme til at gå anderledes.

Fællesgraven på Øen (Se kort)

På den nye del af kirkegården blev der i 1965 indrettet en smuk gravplads, for de der ved deres død ønsker en begravelse på en fælles gravplads. På gravpladsen er indrettet et område, hvor pårørende kan lægge blomster. Oprindelig stod her et trækors tegnet af arkitekt Zeuthen Nielsen og skåret af materialer fra kirkens gamle klokkestabel, der blev taget ned i forbindelse med kirkens restaurering i 1960'erne. Da dette kors var rådnet op og ikke kunne restaureres, henvendte menighedsrådet sig til billedhuggeren Erik Heide, der efter et besøg på kirkegården fremsendte et forslag til et nyt kors, hvilket menighedsrådet accepterede.

En vigtig del af Erik Heides værker består af udsmykning af kirker og kirkegårde, og han arbejder

ofte i grove materialer som træ, støbejern eller - som i dette tilfælde – sten (se side 35). Hans værker udtrykker forståelse og respekt for de kristne symboler, som han omsætter i et enkelt og kraftfuldt formsprog. Erik Heides skulpturer kan ses flere steder i kommunen. Bl.a. har han udført alterudsmykning i Asminderød kirke samt statuen af Johannes Døberen foran kirken (se side 35), og ved centret i Humlebæk står den store figur "Den Stående og den Gående".

Ved placeringen på fællesgraven blev der taget hensyn til, at korset skulle kunne ses fra Humlebæk Strandvej med morgenlyset fra Øresund i baggrunden. Korset blev indviet på kirkegården i december 2004.

Provst Tage Jensen skrev om den nye del af kirkegården på øen i sin bog "Humlebæk kirkes historie": "Denne del af kirkegården, beliggende ud mod Øresund, er af en særlig skønhed. En kristen jordpåkastelse er en handling af usædvanlig storhed. Men den, der engang har oplevet en jordpåkastelse på dette sted, glemmer det ikke".

Humlebæk Kirkegård
N
0 10 20 30 40 m
Kapel
Gl. Strandvej
Kirke
Kontor
Humlebæk-Strandvej
Bro til øen
Havnevej
Fælles-
grav
©UBQ

1 **Niels Andersen (Gravsted er sløjfet)**
2 **Slægten Brun**
2 **Carl Frederik Balthasar Brun**
2 **Petrus Friedrich Constantin Brun**
2 **Alexander Brun**
2 **Oscar Brun**
3 **Peter Busky-Neergaard**
4 **Viggo Jarl**
5 **Knud W. Jensen**
6 **Gerhard Johansen**
7 **Ole Kielberg**
8 **Knud Kristensen**
9 **Oluf Nielsen**
10 **Jens Rosing**
11 **Cornelius Stau**
12 **Arne Ungermann**
13 **Ukendte sømænds minde**

Numrene henviser til kortet forrige side.

1 Niels Andersen *26.05.1891 †08.03.1972 Gårdejer

Niels Andersen forblev ugift hele sit liv. Gengivet efter Tage Jensen: "Humlebæk Kirkes historie", 1978

Niels Andersen blev født på gården Nyholmgård i Lille Toelt og døde på Øresundshjemmet. Han var medlem af Humlebæk sogns menighedsråd i fire perioder i perioden 1945-61 og viste stor interesse for Humlebæk kirke og det kirkelige arbejde.

Nyholmgård på Kellerisvej 92 i Toelt 1936. Fredensborg Arkiverne.

Det var derfor naturligt for ham i 1964 at oprette et testamente, hvori han satte Humlebæk kirke som universalarving til sin formue. *"Alt hvad jeg måtte efterlade mig - bortset fra indbo – skal tilfalde Humlebæk kirke ved det lovlig valgte menighedsråd, således at beløbet er til fri rådighed fortrinsvis til fornyelser eller anden nyanskaffelse af enhver art i den eksisterende kirke, alt efter menighedsrådets bestemmelse".*

Beløbet, Humlebæk kirke arvede, var efter arveafgift på 315.000 kr. Menighedsrådet besluttede, at arven blev brugt til restaurering af kirkens prædikestol, til udsmykning af altervæggen i Torpen kapel, og til støtte for bygningen af en konfirmandgård. I konfirmandgården findes et relief, der på en fin måde skildrer Niels Andersens liv og virke. På en plade står *"Til minde om Niels Andersen, med hvis støtte denne konfirmandgård er bygget".*

Niels Andersen i arbejde på sine marker. Han havde en stærk tilknytning til både sin egen gård og til egnen. Fredensborg Arkiverne.

Relieffet i Humlebæk Kirkes konfirmandgård sat over Niels Andersen er udført af Alice Buchhave Allerød, hvis far var stationsforstander i Humlebæk.

2 Slægten Brun

Da Carl Brun i 1868 skænkede jord til kirkegården (se kap. 9), blev følgende nedfældet i gavebrevet: *"At jeg reserverer og forbeholder mig Ret til forlods at udtage og indhegne en Begravelsesplads for mig og min Familie, hvorom fornøden Bemærkning bedes tilført Pantebogen, samtidig med Thinglæsningen af nærværende Gavebrev, hvorhos bemærkes at Værdien af det bortgivne er 600 Rbdl."*

Gravpladsen findes syd for kirken bag den røde mur. Den var oprindelig med et smedejernsgitter, men blev i 1952 nyindrettet, hvorved den røde mur blev opført. Bag indretningen stod arkitekt Asger Schmelling, der boede i Gl. Humlebæk. På pladen, der er sat op på muren, står "FAMILIEN BRUN". På gravpladsen er adskillige medlemmer af slægten Brun begravet. Blandt gravminderne er de tre generationer, der ejede Krogerup mellem 1813 og 1939.

Slægten Bruns gravplads, hvor der fortsat begraves medlemmer af slægten.

2 **Carl Frederik Balthasar Brun *20.04.1784 †14.11.1869** Hofjægermester og kammerherre

Godset Krogerup blev i 1810 købt af storkøbmanden Constantin Brun, der havde tjent store penge i den florissante handelsperiode i anden halvdel af 1700-tallet. Han flyttede dog aldrig til Humlebæk, men overdrog gården til sønnen Carl Brun i 1813. Carl Brun havde ikke nogen landbrugsuddannelse. Ved folketællingen i 1801 opførtes han således som litteratus. Det eneste skrift, der kendes fra hans hånd, er udgivet i 1827, og er et fagligt skrift om fåreavl og produktion af uld.

I 1812 giftede Carl Brun sig med Frederica Margaretha Bügel, der var datter af en anden af datidens store forretningsmænd. Ægteparret havde i perioder ophold på Krogerup, mens de på andre tidspunkter boede i København. I årene 1840-41 foretog de en rejse til Rom, hvor de bl.a. var sammen med H.C. Andersen, der har skrevet om mødet med dem i sin dagbog.

Ved folketællingen i 1845 ses Carl Brun at være tilbage på Krogerup, hvor han opholdt sig til sin død. Inden da havde han i 1841 ladet Humlebæk Kro flytte fra fiskerlejet til sit nuværende sted ved Strandvejen. Carl Brun skænkede i 1868 jord til Humlebæk kirke og kirkegård.

Krogerup, som det så ud i Rawerts version fra 1849. Det kongelige Bibliotek.

Kammerherre Carl Frederik Balthasar Brun som 80-årig i 1864. Han var ejer af Krogerup Gods fra 1813 til 1869. Fredensborg Arkiverne.

2 Petrus Friedrich Constantin Brun *13.03.1813 †06.07.1888

Kammerherre, folketingsmand og amtmand

Petrus Brun var den ældste søn af Carl Brun. Han blev uddannet jurist fra Københavns Universitet i 1836, og besad herefter forskellige stillinger i Rentekammeret. I årene 1842 og frem til 1849 vekslede han mellem at fungere som amtmand i Thisted Amt og arbejde i centraladministrationen. Fra 1850 blev han fast ansat som amtmand over Præstø Amt, hvor han virkede indtil 1885. I en enkelt periode fra 1861-64 var han tillige medlem af Folketinget.

Kammerherre Petrus Friedrich Constantin Brun, kaldet Fritz, i uniform. Han ejede Krogerup Gods fra 1869 til 1888. Fredensborg Arkiverne.

Han boede på godset Lindersvold i Roholte sogn, Præstø amt, og det var først på sine sidste år fra 1885, at han tog fast ophold på Krogerup. Petrus Brun blev i 1874 Kommandør af Dannebrogordenens 2. grad for i 1885 at avancere til Kommandør af 1. grad.

Endnu en udgave af Krogerup. Her et farvelagt postkort.

2 **Alexander Brun *13.04.1918 †18.11.1893** Hofjægermester, officer, biavlskyndig

Alexander Brun var meget nationalt interesseret og han var medlem af rigsrådet for Danmark og Slesvig i den korte periode 1863-64, da Danmark mistede Slesvig efter krigens slutning. Fredensborg Arkiverne.

Alexander Brun var ligesom Petrus Brun søn af Carl Brun. Han blev opkaldt efter kejser Alexander, der få år forinden havde indtaget Paris og sejret over Napoleon. Som ung studerede han i årene 1831-37 skovbrug dels på Sjælland, men også i Tyskland, hvor han tog eksamen med udmærkelse. Efter at have bestået dansk forsteksamen i 1837 var han i nogle år ansat ved Statsskovvæsenet. Han supplerede sine studier med et kursus i agerbrug.

Fra 1847-54 ejede Alexander Brun godset Palstrup i Viborg amt, i hvilken periode han deltog i treårskrigen 1848-50, hvor han udmærkede sig ved Fredericia og hædredes med Dannebrogordenens sølvkors, ligesom han deltog som officer i Slaget ved Isted og blev såret.

I 1851 ønskede Alexander Brun at købe den sydlige del af havnejorden i Humlebæk, da han havde i tankerne at oprette et forlystelsesanlæg *"for de Besøgende, der er blevet så talrige om Sommeren, siden min Far har bygget et Værtshus i Humlebæk"*. Efter adskillige skrivelser mellem staten og Alexander Brun lykkedes det ham i 1854 at købe arealet og det dengang opførte beboelseshus. Det fik navnet Louisiana efter hans i alt tre hustruer, der alle bar navnet Louise.

Biavl og frugtdyrkning var Alexander Bruns store interesse, og han fremelskede flere pæresorter. Han formidlede sin viden om bi- og frugtavl ved foredrag og udstillinger, ligesom han skrev en del artikler og bøger om disse emner, herunder hovedværket "Vejledning til Biavl".

I parken ved Louisiana havde Alexander Brun en større planteskole, hvor han bl.a. plantede træer fra flere verdensdele.

Alexander Brun har denne pæresort opkaldt efter sig.

Hovedbygningen som den så ud, få år før Alexander Brun erhvervede og gav den navnet Louisiana. Fredensborg Arkiverne.

2 **Oscar Brun *06.01.1851 †25.08.1921** Hofjægermester og landstingsmedlem

Oscar Brun var ejer af Krogerup Gods fra 1888 til 1921. Han og hans hustru har lagt navn til to veje i Humlebæk. Fredensborg Arkiverne.

Efter Oscar Bruns død videreførte enken Ida Tesdorpf godset til sin død. Da parret ingen arvinger havde, gled Krogerup derefter ud af slægten Bruns eje. Fredensborg Arkiverne.

Oscar Brun var søn af Petrus Brun, og født på Lindersvold. Han fik en landbrugsuddannelse og overtog Krogerup i 1888. Samtidig ejede han Boderupgård i Ønslev sogn på Falster, og senere også Sædingegård i Sædinge sogn på Lolland. Han bosatte sig først fast på Krogerup i 1916. Oscar Brun giftede sig i 1874 med Ida Charlotte Sophie Tesdorpf, der var født på Orupgaard i Idestrup sogn på Falster. Ida Tesdorph arvede Sædingegård på Lolland, og på den vis blev ægtefællen Oscar Brun i 1889 ejer af også dette gods.

Oscar Brun var medlem af rigsdagen fra 1892 til 1902, og som sådan var han med til at indføre loven om kystbanen i 1893, der bl.a. fastsatte, hvor Humlebæk station skulle ligge. Det havde indflydelse på placeringen af stationen og dermed lovens udformning, at han skænkede jord til stationen på det yderste af godsets marker mod syd.

Han var endvidere medlem af Maribo amtsråd i flere perioder, og besad en lang række tillids- og bestyrelsesposter indenfor bl.a. landbrug, forsikring og museumsvæsen.

Fotografiet af familie og personale på Krogerup Gods er fra ca. 1890. Fredensborg Arkiverne.

3 **Peter Johannes Busky-Neergaard *02.10.1874 †21.02.1954** Fideicommisbestyrer

I 1939 fik Peter Neergaard ret til at bære navnet Busky-Neergaard. Fredensborg Arkiverne.

Peter Busky-Neergaard blev født på Rantzausgave beliggende i Østjylland. Han fik en uddannelse som tandlæge, men har nok ikke fungeret som sådan. Omkring 1920 giftede han sig med Andrea Dahl, der sammen med sin første mand grosserer Vilhelm Dahl havde købt Louisiana til sommerbolig. Hustruen døde dog i 1927, og Busky-Neergaard var herefter eneejer af Louisiana til sin død.

I en artikel i "Tidens Kvinder" fra 1942 beskrives landstedet sådan: *"Det er, som om al Sommerens Fred og Skønhed har samlet sig i Godsejer Busky-Neergaards smukke hvide Eiendom med den vidtstrakte Park. … Men alt udenfor er kun en Ramme om de Skønheder, der gemmes i de dejlige Stuer. Fra den hvide Hall kommer man ind i den pragtfulde franske Stue: Midtervæggens store Billede med de klare Farver – Philipsens Kalve paa Græs – virker køligt i Varmen med sine friske Kulører"*. Således beskrives rum for rum i det statelige hus, og artiklen slutter med: *"Intet i det hvide Hus virker overlæsset: Det er ikke noget Museum. Alt ude saavel som inde bærer Præg af fin gammel Kultur og stilfærdig Fornembed. Det er en Nydelse, at gæste dette Hjem"*.

At det har været et virkeligt fornemt hjem, får man indtrykket af efter Busky-Neergaards død, da indboet blev solgt på auktion hos Bruun Rasmussen. Således kunne man opkøbe bl.a. 63 malerier af kunstnere som Viggo Johansen, Christen Købke, Peter Mønsted og L.A. Ring, samt 167 numre med møbler, bronze- og sølvgenstande samt porcelæn og bestik.

Louisiana som det så ud i 1936, da Busky-Neergaard ejede stedet. Fredensborg Arkiverne.

På gravstenen er Busky-Neergaards erhverv gengivet som Fideikommisbestyrer.

4 **Viggo Jarl *28.11.1879 †23.03.1965** Billedhugger

I hjemmet i København, hvor Viggo Jarl fødtes, kom adskillige af datidens kunstnere, herunder billedhuggeren Stephan Sinding, hos hvem Viggo Jarl fik sin første uddannelse på Charlottenborg. Han opholdt sig i Rom 1901-03, og tilbragte efterfølgende det meste af sit liv i Frankrig - først i Paris - men fra 1922 i Cannes. Han havde sommerbolig på Strandhave, der lå på Gl. Strandvej nord for Humlebæk i Espergærde. I dag er kun atelieret tilbage på "Jarlens grund". Om sommeren lå han tillige med sin lystyacht "Atlantide" i Humlebæk havn.

Som helt ung udførte Viggo Jarl forarbejde til det mindesmærke over Niels Finsen, der i dag står på Finsen instituttet. Han skabte i 1908 også mindesmærket over sin onkel C.F. Tietgen, der kan ses i Kongens Have i Tietgens fødeby Odense. Til marmorkirken, som på daværende tidspunkt blev færdigbygget,

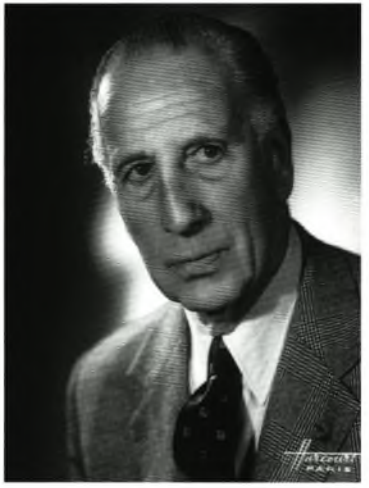

Viggo Jarl oprettede to legater, der understøtter danske billedhuggere. Fredensborg Arkiverne.

Udsnit af skulpturen "Marathonløberne", der står ved indgangen til Århus Stadion.

Strandhave i 1950'erne. Viggo Jarls villa, når han var hjemme fra Frankrig. I dag er huset revet ned. Stedet er "Jarlens Grund" i Helsingør kommune nord for Humlebæk fiskerleje.

udførte han fem af statuerne, bl.a. Hans Tausen.

I sin kunst var Viggo Jarl påvirket af franskmanden Rodin, som han havde besøgt i Paris. Han arbejdede især med ynglingsfigurer. På Statens Museum for Kunst kan man fx finde "Ung mand med slanger" og på Århus Stadion "Marathonløberne", der blev skabt i Paris, men bragt til Danmark og udstillet på Viggo Jarls første udstilling på Charlottenborg i 1920.

Et eksempel på Viggo Jarls mange ynglingefigurer kan ses på hans eget gravsted.

5 **Knud W. Jensen *07.12.1916 †12.12.2000** Museumsdirektør, forfatter og kunstmæcen

Knud Wadum Jensen var i 20 år forretningsmand i sin fars firma. Sideløbende med sit virke dér skabte han sammen med Ole Wiwel i 1945 Wiwels Forlag, og fra 1948 var han medudgiver af tidsskriftet "Heretica". I 1952 erhvervede han aktiemajoriteten i forlaget Gyldendal.

Men det blev som museumsdirektør for kunstmuseet Louisiana, at han fik sit hovedvirke. "*Manden er gal*", var en almindelig konstatering i museumskredse, da Knud W. Jensen i 1954 købte det forfaldne rigmandspalæ Louisiana i Humlebæk. "*Der vil ikke komme et øje*", mente de kritiske muse-

Knud W. Jensens gravplads på "Øen" med en figur udført af billedhuggeren Henry Heerup.

På sin 80 års fødselsdag den 7. december 1996 blev Knud W. Jensen udnævnt til æresborger i Fredensborg-Humlebæk Kommune. Her ses han ved én af Henry Moores skulpturer i parken ved Louisiana. Fredensborg Arkiverne.

Knud W. Jensen har skabt et museum for moderne kunst, som gæster fra nær og fjern valfarter til. Både inden- som udendørs kan de besøgende nyde kunst såvel som den naturlige og menneskeskabte arkitektur. Fredensborg Arkiverne.

umsfolk. Ikke desto mindre blev første etape af museet indviet den 14. august 1958.

Knud W. Jensens mål var at skabe et museum for moderne dansk kunst, men det blev snart udvidet til også at omfatte international kunst, dels gennem opbygningen af en selvstændig samling af internationale kunstnere, og dels gennem særudstillinger. Ved også at give plads til design, musik, dans, film, litterære oplæsninger og almenkulturelle og politiske diskussioner har Knud W. Jensen været med til at forny museumsidéen. Gennem tidsskriftet "Louisiana Revy" blev museets udstillinger og tidens strømninger i kunsten formidlet.

Ved siden af sit arbejde på museet skrev Knud W. Jensen en del bøger om sit virke. I 1985 udkom "Mit Louisiana Liv", i 1992 en interviewbog ved Niels Birger Wamberg med titlen "Mens Kunsten er ung", og i 1996 hovedværket "De glade givere.

I bogen "De glade givere" beretter Knud W. Jensen om danske kunstmæcener siden midten af 1800-tallet.

6 **Gerhard Johansen *12.03.1925 †23.04.1945** Murer og frihedskæmper

Ved Søholm, hvor den meget unge Gerhard Johansen måtte lade livet, blev der kort efter befrielsen rejst en mindeplade af træ. Den blev senere erstattet af en mindesten, som der endnu hvert år den 23. april bliver lagt blomster ved. Fredensborg Arkiverne

Gerhard Johansen var søn af murersvend Hans Johansen i Øverste Torpen og blev uddannet som murer hos Jens Christensen i Humlebæk for senere at påbegynde et studium som ingeniør.

Han var en af de meget aktive i modstandsgrupperne i Humlebæk og var blevet delingsfører for én af disse. Som så mange andre måtte han gå under jorden i slutningen af krigen. I en tid boede han hos billedhugger Viggo Jarl i dennes sommerbolig (se side 151). Imidlertid blev opholdsstedet røbet, og Gerhard Johansen måtte flytte til Guldsmedegården ved Tikøb.

En eftermiddag i april 1945 fik han som opgave at skaffe lister over grupperne i Humlebæk. De skulle afleveres ved Dageløkke Mølle den næste formiddag 23. april 1945. Han kørte i bil fra Tikøb, men da han nåede Søholm, gik det galt. Der havde natten i forvejen været våbennedkastninger, og det havde fået tyskerne til at afspærre mange veje i området. Da Gerhard kom kørende, blev han standset, og trådte ud af bilen. Men han blev nervøs og begyndte at løbe op over bakken mod Højsager. Hér skød tyskerne den unge mand.

Gerhard blev i første omgang begravet som ukendt på Asminderød kirkegård, men den 2. juni 1945 blev kisten flyttet til Humlebæk kirkegård. Et halvt år senere den 23. december 1945 blev der hér afsløret en mindesten for ham. Sognepræst Reumert ved Asminderød kirke talte ud fra ordene *"Alt hvad fædrene har kæmpet, mødrene har grædt, har den herre stille lempet, så vi vandt vor ret."* Efter salmen "Altid frejdig når du går" talte to af kammeraterne fra Gerhard Johansens modstandsgruppe, direktør Albin Hansen og fisker Hans Jensen.

Mindehøjtideligheden i december 1945 indledtes af gruppefører Hilmar med ordene, der står på den samtidig rejste mindesten, "Hvis et folk vil leve, må nogle kunne dø", og han fortsatte: "Det vidste Gerhard, og han gav sit liv for det". *Fredensborg Arkiverne.*

Mindestenen for Gerhard Johansen er en smuk natursten med et bronzerelief udført af billedhuggeren Arnold Jensen, Hillerød.

7 **Ole Beck Kielberg *09.08.1911 †02.05.1985** Kunstmaler

Et af Ole Kielbergs mange motiver fra den nærliggende natur omkring hans bolig. Fredensborg Arkiverne.

Ole Kielbergs gravsted findes på "oen". Han modtog både Eckersbergs Medalje og Thorvaldsens Medalje.

Ole Kielberg blev født i Hillerød, men flyttede senere med sine forældre til Slotsgade 7 i Fredensborg. Efter at have boet på endnu nogle adresser, flyttede familien endeligt i 1938 til rytterskolen i Dageløkke. Ole Kielberg stiftede aldrig selv familie, men boede på denne adresse til sin død, i mange år sammen med sin mor, som han tog sig meget af.

Han fik en håndværkeruddannelse, men helt fra barns ben malede han, og i 1933 afsluttede han en uddannelse fra Kunstakademiet. Året efter rejste han til Paris og læste på Maison Watteau.

Fra 1936 deltog Ole Kielberg på Høstudstillingen, og han var medlem af kunstnersammenslutningen Corner fra 1942 til sin død. Her stod han for en fornyelse af den naturalistiske tradition, hvor han

Dageløkke Mølle var blandt de mange motiver, som Ole Kielberg fandt i de nærliggende omgivelser. Fredensborg Arkiverne.

Den gamle rytterskole på Dageløkkevej 51, hvor Ole Kielberg i en længere periode boede sammen med sin mor, som ses på billedet her fra 1938. Fredensborg Arkiverne.

dyrkede det naturalistiske/figurative maleri i modsætning til det mere moderne med abstrakte former og farver. Ole Kielberg føjer sig ind i kredsen af den gruppe landskabsmalere, der bl.a. tæller Karl Bovin, Kaj Ejstrup, Erik Raadal og Jeppe Vontelius (se side 128). Ole Kielbergs kunstneriske produktion er kendetegnet ved hans lyriske skildring af landskab og blomster, hvor han med farven og lyset skaber en intim og sanselig atmosfære. Hans værker er overvejende akvareller og oliemalerier.

I 1950'erne var Ole Kielberg gentagne gange på rejse til Italien, og disse rejser til sydens varme og lys fik stor indvirkning på hans malemåde. Ellers hentede han sine motiver i det nordsjællandske landskab. Ofte var det blomster fra egen have eller den nærmeste natur omkring Dageløkke og Nivå. En del af hans malerier og tegninger er i dag i kommunens eje og kan ses på Fredensborg bibliotek.

8 **Knud Kristensen *26.10.1880 †29.09.1962** Folketingsmedlem, minister og gårdejer

Knud Kristensen interesserede sig allerede som ung for politik, og han var med til at opbygge partiet Venstres Ungdom. Han var født i et venstremiljø i Hover ved Ringkøbing. Han fik en landbrugsuddannelse, men blev i 1920 valgt ind i Folketinget, og familien flyttede da til Humlebæk, hvor han købte Biviumgård – i dag stedet hvor Torpen kapel og kirkegård ligger. Knud Kristensen ønskede i sit politiske arbejde at være i nærheden af sin gård, og han kunne nu hver dag tage kystbanen ind til Christiansborg Slot. Det var meget vigtigt for Knud Kristensen at pointere, at han var bonde.

Knud Kristensen besad flere forskellige ministerposter, bl.a. indenrigsminister i den såkaldte befrielsesregering. www.denstoredanske.dk.

Knud Kristensen fortsatte sit engagement i sagen om Sydslesvig efter sin fratræden som minister. Sine sidste år boede han i en lejlighed i Krummediget 4 B i Humlebæk. Fredensborg Arkiverne.

Igennem hele sin politiske karriere var Knud Kristensen også aktiv landmand.

Kort efter besættelsen den 9. april 1940 blev han indenrigsminister i den samlingsregering, som statsminister Thorvald Stauning nedsatte. Knud Kristensen fortsatte efter Staunings død under Vilhelm Buhl, men trak sig tilbage, da Erik Scavenius trådte til. I befrielsesregeringen blev han igen indenrigsminister, og ved valget i efteråret 1945 fik Venstre et rigtigt godt valg, og det var naturligt, at han blev statsminister i den nye mindretalsregering bestående af partiet Venstre.

Hovedspørgsmålet i hans regeringsperiode var ønsket om en revision af Danmarks sydlige grænse, så Sydslesvig atter kunne være en del af Danmark. I det spørgsmål ønskede Knud Kristensen en folkeafstemning, men der var splittelse i hans eget parti om spørgsmålet, og et flertal i Rigsdagen gjorde det klart, at grænsen ikke skulle flyttes.

I oktober 1947 gav et flertal i Rigsdagen Knud Kristensen et mistillidsvotum, og der blev udskrevet valg, et valg, der gav partiet Venstre en fremgang på 11 mandater, som reelt ikke kunne bruges til noget. Knud Kristensen blev siddende som medlem af Rigsdagen frem til 1949, men var uden egentlig indflydelse. I forbindelse med grundlovsændringen i 1953 opsagde han sit medlemskab af Venstre og stiftede partiet "De Uafhængige".

Biviumgård blev nedrevet i forbindelse med opførelsen af Torpen Kapel. Fredensborg Arkiverne

9 **Oluf Herman Charles Nielsen *20.12.1851 †20.03.1916** Høker og partikulær

På kirkegården findes et gravkammer bygget til Oluf Nielsen. Han blev født i Helsingør, hvor han senere fik beskæftigelse som høker. Efter 1880 flyttede han til Humlebæk, hvor han først boede på kroen som pensionær, men i 1891 købte han Bakkehuset ved Krogerup, som han stadig ejede ved folketællingerne i 1901 og 1906.

På et møde i Humlebæk kirkes bestyrelse den 25. juni 1909 behandledes en skrivelse fra Oluf Nielsen om jord til et gravkammer. Bestyrelsen vedtog, at han kunne få tilladelse til at opføre et sådant på betingelse af, at han indbetalte 2000 kr. til kirkens kasse for den fremtidige vedligeholdelse.

Vedligeholdelsen af Oluf Nielsens gravkammer, som han havde betalt forlods, udløb i 2009.

Bakkehuset på Gl. Strandvej i Humlebæk i 1907. Fredensborg Arkiverne.

10 **Jens Christian Rosing *28.07.1925 †24.05.2008** Grønlandsk født forfatter og billedkunstner

Jens Rosing ved sit arbejdsbord i huset på Boserupvej 506 i Humlebæk. Fredensborg Arkiverne.

I den samme præstegård i Illulissat (Jakobshavn), hvor Knud Rasmussen var født, så også Jens Christian Rosing for første gang dagens lys. Han far, Otto Rosing, var præst her. Nogle år senere flyttede familien til Tasilak, Angmagssalik, et fangerdistrikt på Østgrønland. Oplevelser og indtryk fra disse år kom senere til at præge store dele af Jens Rosings kunst. I bogen "Sagn og saga fra Angmagssalik" med illustrationer af Sven Havsteen-Mikkelsen skildrer han netop mennesker og landskaber fra dette område.

Som 12 årig blev Jens Rosing sendt på realskole i Danmark og uddannede sig senere på Kunstakademiets malerskole, men vendte så tilbage til Grønland. I slutningen af 1950'erne tog han initiativ til indførelse af tamrener i Godhåbs-fjorden. Han var selv med på den tur, hvor renerne skulle sejles fra Finmarken til Grønland. En tid boede han i et træhus i ødemarken og passede ikke mindre end 300 rener.

Familien bosatte sig i begyndelsen af 1960'erne i Humlebæk, men mange gange vendte Jens Rosing tilbage til Grønland, og han deltog bl.a. i den første halvdel af 1960'erne i Nationalmuseets Grønlands-ekspeditioner. I årene 1976-78 var han leder af landsmuseet i Nuuk, og i 1979–80 deltog han i Knud Rasmussens Mindeekspedition.

I 1979 modtog Jens Rosing Dansk forfatterforenings faglitterære pris, i 1985 Grønlands hjemmestyres kulturpris og i 1989 fik han statens kunstfonds livsvarige ydelse.

Jens Rosing har skrevet en række bøger om grønlandsk kultur, ligesom han har stået bag film om samme emne. Som kunstner har han især malet, lavet skulpturer og skabt illustrationer. Gennem sine bøger og sin kunst har han ydet værdifulde bidrag til vor viden om Grønlands historie, natur og folkeliv.

Jens Rosing har bl.a. tegnet Grønlands første julemærke samt frimærker til det grønlandske postvæsen. I 1985 tegnede han det grønlandske hjemmestyres våben Den stående Isbjørn.

11 **Cornelius Stau *27.07.1845 †18.12.1926** Grosserer

Virksomheden var meget indbringende, og da ægteparret Staus ingen børn fik, skænkede de af deres formue til velgørende formål. Fredensborg Arkiverne.

Cornelius Stau blev født i Varde, hvor han også kom i handelslære. 20 år gammel rejste han til København, hvor han videreuddannede han sig. Efter endt uddannelse oprettede han et firma som handelsrejsende, hvor han rejste rundt og solgte kolonialvarer af forskellig slags. I 1876 giftede han sig med sin kusine Elisabeth Madsen. Fire år senere løste han borgerskab som grosserer, og han havde nu sin forretning på forskellige adresser i København.

Ægteparret var begge meget kirkeligt interesserede, og derfor kom deres velgørenhed også Humlebæk kirke til gode, efter at de havde fået en sommerbolig i området. Det var således Cornelius Stau og hustru, der i 1907 skænkede kirken et tårnur, der stadig kan ses.

Staus kapel blev tegnet af arkitekten Thorvald Jørgensen, der især er kendt for det nuværende Christiansborg Slot i København.

I 1908 anmodede Stau i en skrivelse til kirkebestyrelsen om at måtte købe et gravsted og eventuelt herpå lade bygge et gravkammer. Kirkebestyrelsen gav tilladelsen og tre år senere stod gravkapellet færdigt. Der blev samtidig oprettet en fond på 6000 kr., der i 1920 forøgedes til i alt 10.000 kr., hvor renterne af fondens midler efter ægteparret Staus død skulle bruges til kapellets og omgivelsernes vedligeholdelse. Et eventuelt overskud skulle fortrinsvis benyttes til udsmykning af Humlebæk kirke.

I 1912 skænkede Stau til kirken to glasmosaikker, der senere blev forøget med yderligere fire, således at alle vinduer i kirkens skib har glasmosaikker. De er tegnet og udført af glarmester August Duvier (1860 – 1928).

Ejendommen Stausbo lå på Kastanie Allé 9. Her fotograferet i 1936. Fredensborg Arkiverne.

12 **Arne Ungermann *11.12.1902 †25.02.1981** Tegner

Arne Ungermann var født i Odense. Han blev udlært litograf i 1922, og blev allerede to år efter tilknyttet Politiken, som skulle blive et livslangt bekendtskab. Først arbejdede han i reklameafdelingen, men fra 1930 og til sin død fungerede Arne Ungermann som fast tegner ved Politiken. I 1946 blev han medredaktør af "Magasinet", hvor han ikke mindst blev landskendt for den daglige tegneseriestribe om husassistenten Hanne Hansen.

Hans tegninger, der ofte er præget af satire og ironi, fungerede meget passende i "Blæksprutten" og "Svikmøllen". Men Arne Ungermanns store produktion spænder vidt fra enkelttegninger til bogillustrationer, bogomslag og plakater. I sine plakater ses Arne Ungermanns sans for det enkle formidlende budskab ofte i en overraskende form.

Adskillige børnebøger er illustreret af ham, bl.a. har han tegnet til Jens Sigsgaards "Palle alene i Verden", "Okker Gokker Gummiklokker" og "Abel Spendabel, hvad koster din sabel". Der findes adskillige andre illustrationsopgaver fra hans hånd, således fem samlinger af Halfdan Rasmussens "Tosserier". Som

Datteren Line Ungermann skrev i 2003 om sin far: "Min far kunne lide at spise ude,… da jeg skulle finde et passende sted til min fars gravsted, valgte jeg derfor et, der ligger lige i nærheden af Bakkehuset, så der i det mindste kan flyve lidt madduft hen til ham". *Fredensborg Arkiverne.*

noget af det sidste Arne Ungermann tegnede, var de små vignetter til fjernsynsserien Matador fra 1978 til 1981.

I Fredensborg arkiverne findes flere af Arne Ungermanns plakater, samt mange af hans tegninger med motiv fra Humlebæk og omegn, hvor han ofte tog ud for at tegne.

Dageløkkevej 19, hvor Arne Ungermann boede fra 1938 til sin død, ses bagerst i billedet. Fredensborg Arkiverne.

Forside til billedbogen "Da solen blev forkølet", som Arne Ungermann både skrev og illustrerede i 1960.

Arne Ungermann modtog i 1936 Alfred Schmidts Legat, i 1961 Kulturministeriets Børnebogspris, og i 1979 Eckersberg Medaljen.

13 Ukendte sømænds minde

"Under dette minde to sømænd hvile finde", *står der på gravmælet for de ukendte strandvaskere.*

I den østlige del af kirkegården ned mod Humlebæk havn findes en mindeplade over to ukendte sømænd. Mindet har tidligere stået uden for kirkegården på havnens område, men er inden for de seneste år blevet flyttet, så det i dag står på kirkegårdens areal. Samtidig bekostede menighedsrådet en renovering af mindepladen og omgivelserne.

De to sømænd, der begge er drevet i land på kysten ved Humlebæk, er nævnt i kirkebogen for Asminderød-Grønholt sogn: *"1824 26. marts: En ved Humlebæk ilanddrevet mandligt lig ubekendt, efter øvrighedens ordre begravet." og efterfølgende: "1826 24. maj: En ubekendt under Humlebæk ilanddrevet mandslig efter øvrighedens ordre begravet."*

Om de to lig er blevet begravet på Asminderød kirkegård fremgår ikke af kirkebogen; men det var en opfattelse på den tid, at ilanddrevne lig ikke måtte begraves i indviet jord, da man ikke kunne vide, hvilken religion, de ilanddrevne havde haft.

Såvel i Humlebæk som andre steder i landet var der i 1800-tallet en særlig tradition for at mindes døde sømænd. Her fortalt af Ruth Råbo Larsen i 2006, som erindrer Sankt Hans aftener i slutningen af 1930'erne og begyndelsen af 1940'erne:

"Vi pigebørn i Humlebæk By gik på marken og plukkede blomster og bandt kranse. De skulle pynte sømandsgravene på Humlebæk Havn. Fiskerkonerne plukkede også blomster fra haven og havde med sig. Alle byens folk og landliggerne samledes efter aftensmaden på sømandsgravene, hvor der så blev lagt blomster og hængt kranse op".

Torpen Kapel og kirkegård

I forbindelse med udarbejdelse af en ny byplan for Humlebæk henstillede Kirkeministeriet i 1957 til menighedsrådet i Humlebæk, at der burde udlægges et areal til kirkegård af en størrelse, der tog hensyn til den befolkningsforøgelse, man forventede der ville ske som konsekvens af nye boligbyggerier. Det ville være naturligt, at en assistenskirkegård blev anlagt i Humlebæk vest, da det var her, den fremtidige udbygning skulle ske.

Efter flere møder og en række forskellige forslag om placering af en ny kirkegård enedes man endeligt i 1966 om et areal på 4,2 ha, der var beliggende på Biviumgårds jord i Nederste Torpen. Skødet på arealet forelå den 6. marts 1968, hvor det samtidig bestemtes, at der kunne disponeres over bygningerne til gården. Landskabsarkitekt Frants Petterson udarbejdede tegninger til anlægget af den nye kirkegård, og selve anlægget blev udført af anlægsgartner N. P. Jørgensen. Jordarbejdet til kirkegården påbegyndtes i 1970.

Det var hensigten, at området samtidig skulle have en ny kirke, og i første omgang var det tanken at udnytte laden ved Biviumgård til kapel (se side 157). Det

Det valgte areal for Torpen Kirkegård var angiveligt begrundet i, at Kirkeministeriet ønskede, at nyanlagte kirkegårde havde en vis størrelse for at kunne imødegå pludselige behov som følge af den kolde krig. En anden begrundelse var, at man formodede, at byen ville vokse betydeligt.

viste sig dog, at bygningen var i for dårlig stand, og en nedrivning af alle gårdens bygninger blev besluttet. Der blev i stedet bygget et nyt kapel, som fik navnet Torpen Kapel, og planen om at bygge en ny kirke blev herefter ikke aktuel.

Arkitekt Zeuthen Nielsen, der havde forestået renoveringen af Humlebæk kirke i 1960'erne, fik til opgave at udarbejde tegninger til kapel og materielgård med kontor til kirkegårdslederen. Kapellet blev dog først påbegyndt i august 1975, og både kapel og kirkegård blev indviet den 27. april 1977. I kapellet foretages der begravelser og bisættelser, men der bliver også afholdt gudstjenester, koncerter og andre arrangementer.

Til menighedslokaler, konfirmandstue, kirkekontor og kontor til sognets anden præst blev det i 1981 besluttet at bygge konfirmandgården på Teglgårdsvej.

I 2010 fremsattes der planer om at anlægge en skovkirkegård på Torpen kirkegård. Gravstederne her vil komme til at indgå som en naturlig del af en større beplantning, der ikke må klippes. Det skal give de besøgende fornemmelsen af at gå i et stykke natur mellem de enkelte gravsteder. Der vil blive mulighed for at sætte et trækors med en metalplade på de kommende gravsteder.

Torpen Kirkegård er ikke så anvendt som Humlebæk Kirkegård, fordi der stadig er ledig plads på sidstnævnte. Behovet for en større udnyttelse vil dog melde sig indenfor den nærmeste fremtid.

Litteratur

Asminderød Kirke; En kortfattet, historisk Beskrivelse, 1920.
Baunegaard, Kirsten: En vandring på Hillerød Kirkegård, i *fahs,* nr. 4, 2009.
Danmarks kirker II, Frederiksborg Amt, G.E.C. Gads Forlag, 2. Bind, s. 758-796.
Den Store Danske Encyklopædi – onlineudgave.
Guldager, Susanne (Red.): Danske kirkegårde, Tradition og fornyelse – en eksempelsamling, Forlaget Anis, 2005.
Jensen, Tage: Humlebæk Kirkes historie, Humlebæk Sogns Menighedsråd, 1978.
Jessen, Erl.: Asminderød Kirke, Lynge-Kronborg Herred, Beskrivelse og restaureringsforslag udvendig, 1981.
Kirker og kirkegårde; En vejledning for menighedsråd, Kirkeministeriet 2001.
Kjær, Gitte: Livet på kirkegården, Strandbergs Forlag 1996.
Kragh, Birgitte: Til jord skal du blive …; Dødens og begravelsens kulturhistorie i Danmark 1780-1990, Museumsrådet for Sønderjyllands Amt, 2003.
Kramer, Finn Erik: Grønholt sogn i middelalderen – bebyggelse og fund, Fredensborg-Humlebæk Lokalhistoriske Forening, 1999.
Madsen, Lars Bjørn og Kenno Pedersen (Red.): Helsingør Kirkegård, Helsingør Kommunes Museer, 1989.
Midt i verden i 250 år; Assistens 1760-2010, Kulturcentret ASSISTENS, 2010.
Rubow, Cecilie, Jesper Stange og Elof Westergaard (Red.): På gravens rand, Kritisk forum for praktisk teologi, nr. 69, 1997.
Schmelling, Asger: Humlebæk Fiskerleie, 1971.
Steenberg, Jan: På Asminderød kirkegård, i *Fra Frederiksborg Amt,* Frederiksborg Amts Historiske Samfund, Årbog 1965.
Stenfeldt, Niels: Asminderød og Grønholt sogne i gamle dage, håndskrevet manuskript, 1925.
Strandberg, Kaj: Asminderød Kirkeby ca. 1660-1910, 1989.
Strandberg, Kaj: Fredensborgs indbyggere og deres huse, 1971.
Strandberg, Kaj: Kirkebyen Grønholt, Fredensborg-Humlebæk Lokalhistoriske Forening, 1983.
Trap, J.P.: Danmark, Frederiksborg amt, G.E.C. Gads Forlag 1953.
www.wikipedia.dk
Wulff, Tabita: Den sidste have, Thaning & Appel, 2000.

Trykt og utrykt kildemateriale

Landsarkivet for Sjælland

Asminderød Sogns Menighedsråd
Asminderød-Grønholt Menighedsråd
Asminderød-Grønholt-Fredensborg Pastorat
Asminderød-Grønholt Sognes Menighedsråd
Grønholt Sogns Menighedsråd
Humlebæk Sogns Menighedsråd
Protokoller for kirkegårdssyn og begravelsesprotokoller
Forhandlingsprotokoller for kirkebestyrelsen 1868 – 1912
Forhandlingsprotokoller for Humlebæk menighedsråd fra 1903 til i dag.

Fredensborg Arkiverne

Arkivfonde 46.4 og 99.4

Materiale fra kirkekontorerne ved Asminderød, Grønholt og Humlebæk kirker.

Hvil i fred